

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 10282

BLETER FUN A
GETO-TOG-BUKH

Henry Shoskes

•

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

בלעטער

פון א

געטא-טאג-בוך

פון דר. ח. שאַשקעס

פאַרלאַג

דר. ח. ה. גלאַנץ

ניו-יאָרק, 1943

Copyright 1943, by Dr. H. Shoskes and Dr. H. H. Glanz, New York, N. Y.

PAGES OF A GHETTO-DIARY
by Dr. H. Shoskes

PRINTED IN THE U. S. A.

Dr. H. H. Glanz Publisher, 112 Haven Ave. New York 32, N. Y.

די פארמשפטע

דער שרייבער פֿון דער הקדמה, ד"ר י. יונגשאַ, איז איינער פֿון די פֿירנדיקע פֿיגורן פֿון דער פּוילישער אונטערערדישער באַ׳ וועגונג, וועמען ס׳איז געלונגען אַרויסצוקומען פֿון פּוילן מיט אַ וויכֿ טיקער שליוות פֿון אונטערגרונט. היינט פֿאַרנעמט ער אַ וויכטיקן אַרט אין פּוילישן מלוכה־אַפּאַ־ ראַט אין גלות. — דער נאָמען, אונטער וועלכן ער שרייבט, איז, צוליב פֿאַרשטענדלעכע טעמים, אַ פּסעוודאָנים.

איך בין געווען 6 שעה אויף דעם „אומשלאַגס־פּלאַץ“ אין וואַרשע, — דאָרטן אויף דער סטאַווקי גאַס, — וואו מען לאַדעוועט די יידן אין וואַגאָנעס צו זייער לעצטער רייזע; דאָרטן, וואו עס קומט פֿאָר איינע פֿון די גרעסטע טראַגאָדיעס אין דער מענטשלעכער געשיכטע.

מיר קוועטשן זיך אַריין אין אַ מענטשן־קנויל; עס איז הייס, אַ שרעקלעכער געדראַנג, אַ לופֿט דערשטיקט צו ווערן. מען קען שוין פֿון די ריחות פֿשוט ניט אויסהאַלטן. די אָנגעוואַמלטע קרבנות שוויצן; ערלעדיקן זייערע נאַטירלעכע באַדער־פֿענישן דאָרט, וואו זיי שטייען... וואָס איז דען די נפֿקאָמינה? אויפֿן דריטן שטאָק פֿון דער געביידע שטייט עפעס אַ יונגע פֿרוי מיט אַ שגעון פֿייער אין די אויגן. זי שרייט ניט, נאָר וואַיעט, ווי אַ פֿאַרוואַנדעטע חיה: „אָוועקגענומען, צוגענומען...“ עמעצער זאָגט מיר: „צוויי קליינע קינדער אירע האַט מען נאָר וואָס אַריינגעוואַרפֿן אין אַ וואַגאָן.“

איך שטיי אַ באַטויכטער, אַ באַרוישטער, אַן אויפֿגעטריי־ סלטער. אַט בין איך אויף אַ וואַקזאַל און עס שטייען מענטשן און וואַרטן אויף אַ צוג, אויפֿן צוג פֿון טויט.“ אַט זע איך, ווי

די מענטשן גייען אראפ פֿון די אויבערשטע שטאָקן פֿון „אומד
 שלאַגס־פּלאַץ“ מיט אַן אויסזען פֿון „לונאַטיקער“: שוין בעסער
 פֿאַרן; מיר האָבן שוין ניט קיין פּוּה צו וואַרפֿן אויף אונזער
 אומבאַשטימטן סוף...“ אַט פֿירט אַ יונגע־מאַן זיין אַלטע
 מאַמע און רעדט צו איר אַזוי ווי אין פֿיבער: „ניטאָ מער קיין
 רעמונג, מאַמע! אַבי זאָל זיך דאָס שוין שנעל ענדיקן!...“
 אַ מוידל רייסט זיך אַריין אין קאַרידאָר. אונטן אין אַ צעריסע־
 נער קלייד און שרייט היסטעריש: „מען האָט זיי אַלע פֿיר צו
 גענומען; איצט בין איך אַליין, אַליין! טויט מיך!“

אויף אַ צעבראַכענער וואַנט אַנטקעגן אַריינגאַנג צום „אומד
 שלאַגס־פּלאַץ“ זיצט רייטנדיק אַ דייטשער צאָל־באַאַמטער, —
 ניט קיין סאַלדאַט, ניט קיין פּאַליצואַנט, — גאָר אַ ציווילער
 דייטש, — און שפּילט זיך שיינדיק פֿון אַ ביקס אין די פֿענצ־
 טער אַנטקעגן.

... נעכטן ביינאַכט האָבן אוקראַינער און לאַטישן דורכ־
 געפֿירט אַ מאַסן־שהיטה פֿון טויוזנטער מענטשן. מען האָט גע־
 מאַרדעט אין די וואוינונגען, אויף די הויפֿן, אין די גאַסן. אין
 דער פֿרי האָב איך געמראָפֿן צוויי גרויסע וועגענער אָנגעלאָרן
 מיט קערפּערלעך פֿון קינדער, גאָר קליינע קינדער ביז צוויי
 יאָר אַלט ...

און די וועלט שווייגט. און אַ וועלט ווייס, וואָס עס קומט דאָ
 פֿאַר און שווייגט. עס איבערראַשט די דאָזיקע שטילקייט. אַלש
 וועט זיך פֿאַרט עמעצער אַפרופֿן און אַ רעד־טאָן צו די דייטשן
 אין דער איינציקער שפּראַך, וועלכע זיי פֿאַרשטייען. — אין
 דער שפּראַך פֿון טערראָר און שטראַף.

שפעטער האָבן מיר זיך דאָ דערוואוסט וועגן קאַמף, וואָס
 האָט זיך אָנגעהויבן אין די געמאַס. אַ העלדישער אַבער אויך
 שרעקלעכער ווידערשטאַנד פֿון טויוזנטער צום טויט פֿאַראַר־
 טיילטע קעגן דער דייטשער בעסטיע, וואָס האָט געמיינט, אַז אַ
 ייד איז שוין אין גאַנצן הפּקר. זיי קעמפֿן דאָך ניט פֿאַר
 זייער לעבן. — דאָס איז דאָך האַפֿנונגסלאָז. זיי ווילן גאָר נעמען

פֿון שונא דעם העכסטן פרייו, צאלנדיק מיט זייער בלוט פֿארן פֿארניכטן א וואָס גרעסערע צאל פֿון פֿארברעכער.

ווען איך בין געקומען קיין אמעריקע האָב איך פֿארשטאנען דעם אבסורד וועגן אַ דיסקוסיע, וועלכע איך האָב דאָ אָנגע־ טראָפֿן מבוה „גוטע און שלעכטע“ דייטשן — וועגן דעם צי זיינען זיי אינדיווידועל פֿארצנטוואַרטלעך, אָדער טראָגן זיי די אַחריות אַלס אַ פֿאַלק. אמת איז דאָך, דאָס אין דייטשלאַנד האָט שטענדיק עקזיסטירט און עס עקזיסטירט נאָך איצט אַ ספעציע־ לער „מאָראַלישער קלימאַט“, אין וועלכן די בעסטיאָליטעטן ווערן געבוירן און געהאָדעוועט. און דאָס איז ניט נאָר אין שייכות מיט אַ באַציאונג צו יידן. עס שמעקט אין דעם אַ סאַדיס־ טישע ליידנשאַפֿט פֿון שטן. מיר זעען דאָך, ווי די דייטשן מאַטערן וואָנדלען צום טויט־פֿאַרמשפטע, ווי זיי טראַכטן אויס פֿאַר זיי, באַוואַוסטזיניק, פֿאַרשיידענע יסורים. ווי זיי רייסן אָפּ קינדער פֿון עלטערן און האָבן ליב זיך צוצוקוקן, ווי די עלטערן רעאַגירן. ווען מען טויט די קינדער פֿאַר זייערע אויגן... דאָס איז דאָך אַ גענוס פֿאַר די דייטשע תּלנים.

אַט וואַרפֿן זיי דאָך אַרויס אַלטע לייט און קינדער דורך די פֿענצטער פֿון לויפֿנדיקן צוג און שיסן צו זיי, ווען זיי „פֿליען“. — דאָס איז דער נייעסטער ספֿאַרט ניט נאָר פֿאַר שטורמיסטן, נאָר פֿאַר דער אויפֿוואַקסנדיקער יוגנט.

ווען די מלחמה וועט זיך ענדיקן, וועט זיך דאָך פֿונדעסט־ וועגן אַ טייל פֿון דער דאָזיקער דייטשער יוגנט ראַטעווען... צי קאָנט איר זיך פֿאַרשטעלן אז אַט די דאָזיקע מערדער, תּלנים, דעגענעראַטן, וועלכע די אוראַלטע ערד האָט געטראָגן, — וועלן ווידער אָנהייבן מיט אונז צו האַנדלען, רייון צוואַמען, פֿאָדערן אַפֿילו פֿאַרשיידענע רעכט און פּריווילעגיעס? איז דען אַזוינס ניט געווען נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה?

איידער איך בין אַנטלאָפֿן פֿון פּוילן, בין איך אַ סך מאָל געווען אין וואַרשעווער געטאָ. עס איז נאָך געווען פֿאַר די שור־ דערלעכע עקזעקוציעס. — אָבער שוין דאָן האָב איך פֿאַרנאָ־

טירט אומצייליקע אַקטן פֿון טערראָר, פֿון היה'שער באַהאַנדלונג פֿון יידן און שפּעטער איז געקומען די צייט פֿאַר פֿאַליאַקן : מען האָט זיי געכאַפּט, ווי היות אין די גאַסן; מען האָט פֿאַרפֿולט די תּפֿיסות און קאַנצענטראַציע-לאַגערן מיט צענדליקער טויזנטער פֿון זיי. טויזנטער זיינען אומגעקומען און קומען ווייטער אום אין אינקוויזיציע יסורים. אָבער אונטער דער ערד, הינטער די אויגן פֿון שונא איז אויפֿגעוואַקסן אַ מעכטיקע אַרמיי פֿון פֿריי-הייטסיקעמפֿער; וואָס גרעסער די לייד, אַלץ שטאַרקער ווערן די רייען פֿון אונזער אונטערערדישער מחנה.

מיר ווייסן נאָך ניט איצט, וויפֿל יידן עס זיינען אויסגע-מאַרדעט געוואָרן אין פּוילן. מען זאָגט אַז די קרבנות שטייגן שוין אַריבער צוויי מיליאָן.

אָבער עפעס איז דאָך געבליבן, און זיי מוז מען ראַטעווען, פֿאַר יעדן פֿרייז אויפֿהאַלטן ביים לעבן. די דייטשן דאַרפֿן וויסן. אַז זיי צאָלן דעם פֿולן פֿרייז פֿאַר זייערע מערדערייען. ווען מען וואַרפֿט באַמבעס אויף זייערע שמעט דאַרפֿן גלייכצייטיק אויך אַראַפּגעוואַרפֿן ווערן אויפֿרופֿן, — אַז דאָס איז אַ שטרעף פֿאַר מיליאָנען ערמאַרדעטע. יעדע שטאָט, יעדעס דאָרף, — דאַרף צוזאַמען מיט די באַמבעס. — אַזעלכע באַגלייט-בריוועלעך באַ-קומען, — אַז דאָס איז פֿאַר די אומשולדיקע יידן, און אויך פֿאַר אַלע אַנדערע געפֿייניקטע אין פּוילן, אין גריכנלאַנד, און נאָר-וועניע און אין גאַנץ אייראָפּע...

איר רעדט וועגן „גוטע דייטשן“, — אָבער וואו זיינען זיי? וואו זיינען די סאַבאַמאַזש-אַקטן? וואו איז די דייטשע אונד טערערדישע באַוועגונג? פֿאַרוואָס זעען מיר אַן אַרגאַניזירטן ווידערשטאַנד אין אַלע אַקופּירטע לענדער, — אָבער ניט פֿון די דייטשן אין דייטשלאַנד גוטא? וואָס מיר גלויבן יאָ איז, אַז ווען דער דייטשער פֿראַנט וועט זיך אָנהייבן ברעכן, — וועט אפֿשר די פֿרייסישע גענעראַלן-קליקע אַליין פֿאַראַרדענען אַז שאַפֿן אַ „געהיימע באַוועגונג“, כדי צו דערווייזן, אַז עס זיינען

פֿאַראַן „גוטע דייטשן“, פֿדי דורכדעם ראַטעווען אַ טייל מערדער
פֿון דער פֿאַרדינטער תּליה...
וועלן מיר זיך אויך דעמאָלט לאַזן באַפֿן אויף דער ווענדקע
פֿון רחמנות פֿאַרן אויסוואַרף־פֿאַלק, ווי דאָס איז געווען אין
1918 ?

אַדער אַפֿשר וועלן מיר שוין אָנהייבן צושטעלן דעם חשבון
— אַפֿשר דאַרף מען זאָפֿאַרט, אָט טאַקע באַלד מודיע זיין דעם
דייטש — אַז פֿאַר דערמאָרדן אָן אלטיטשקע יידענע וועט אומד
קומען זיין אייגענע מאַמע, זיין ווייב, זיין...
דאָס וועט האַבן אַ פעולה; דער שטן האָט דאָך ניט קיין
רחמנות־געפֿילן — אָבער טשוכעט זיך אויב, ווען מען צינדט
אונטער זיין אייגענע פֿעל...
פֿעלקער וואָס קעמפֿן פֿאַר פֿרייהייט וועלן ניט אומקומען,
ווי גרויס עס זאָלן ניט זיין די איינצלנע קרבנות. אָבער די
מערדער מוזן אונטערגיין!
דאָס וועט ניט זיין קיין בלינדער אַקט פֿון נקמה, — נאָר
אַ באַרעכטיקטע אַפּעראַציע פֿון אַ דאָקטאָר, וואָס שניידט אויס
אַ ראַק — פֿדי דער גאַנצער אָרגאַניזם זאָל ניט פֿאַרניכטעט
ווערן...

ד"ר י. יונאַשאַ

ניר־יאָרק, יאַנואַר, 1944

I

אַזוי האָט עס זיך אָנגעהויבן

א.

די דייטשן גרינדן דעם געטא * מיר שטעלן זיך פאר פארן
מיליטערישן קאמענדאנט פון ווארשע * מאַסקע פינקערט
דער „מתים קעניג“ ווערט „ראש הקהל“ * מיר שרייען
אָפּ אַ גזירה * די ערשטע וואָכן אין אַקופירטן וואַרשע.

ביז איצט זיינען אין די צייטונגען דערשינען נאָר אָפּגעריסענע
און ווידערשפרעכנדיקע ידיעות, ווי אַזוי עס איז פּראַקלאַמירט געוואָרן
די געטא-גזירה און ווי זי איז עטלעכע מאָל אָפּגעלייגט געוואָרן.
אַלס איינער פֿון די, וועלכער האָט געפֿירט די אונטערהאַנדלונגען
מיט דער געסטאַפּאָ און מיט דער דייטשער מיליטערישער מאַכט בין
איך אימשטאַנד איבערצוגעבן די ווירקלעכע געשיכטע איבער דער
אַנטשטייאונג פֿון דער וואַרשעווער געטאָ.

דינסטאָג דעם 7טן נאָוועמבער, 1939, איינס אַזיגער בייטאָג.
איז אין דער קהלה פֿאַרוואַלטונג אויף גושיבאָווסקע גאַס, אַריינגעלאָפֿן
פֿאַרסאַפּעט אַ סאַרדזשענט פֿון דער געסטאַפּאָ און האָט דעם פרע-
זידענט פֿון קהלה-ראַט דערלאָנגט אַ באַפֿעל צוזאַמענצורופֿן אַן אוי-
סעראַרדנטלעכע זיצונג פֿון גאַנצן קהלה-ראַט אין משך פֿון צוויי
שעה. די איילעניש אין וועלכער די זיצונג האָט געדאַרפֿט פֿאַרקומען,
האָט אין דער צעשראַקענער און אַנגעשטרענגטער וואַרשעווער אַט-
מאָספֿער, קיין גוטס ניט אַנגעזאָגט.

אין דער רואינירטער הויפט-שטאָט פֿון פּוילן, אָן טעלעפֿאָנען,
אָן טראַמוויען און אָן אויטאָמאָבילן — איז ניט געווען פֿון די לייכ-
טע זאַכן צונויפֿוואַמלען די פֿאַרשטייער פֿון דער יידישער באַ-
פֿעלקערונג אין פֿאַרלויף פֿון די קנאַפּע צוויי שעה. אַבער, מען האָט
אַרויסגעשיקט שליחים צו יעדן אין הויז און געהייסן דעם שליח
גלייך מיטנעמען מיט זיך דעם באַטרעפֿנדיקן מיטגליד פֿון קהלה-ראַט.

אַזוי ווי אויפֿן גאַס פֿלעגט מען דעמאָלט כאַפֿן יידן אויף שווערע
צוואַנגס-אַרבעט, אָדער שערן די בערד — האָט מען יעדן שליח
מיטגעגעבן אַ ספּעציעלן צעטל אין דער דייטשער שפּראַך, אין וועלכן
עס איז געזאָגט געוואָרן, אַז די איינלאָדונג איז אַ באַפֿעל פֿון דער געס-
טאַפּאָ און מיר בעטן דעריבער לאָזן די שליחים דורכגיין די גאַס. צו אַ

באקאנטן פֿירער פֿון די וואַרשעווער פֿרומע יידן — אַ מענטש מיט אַ וועלט־נאָמען — איז מיר פֿערזענלעך אויסגעקומען צו גיין און אים ברענגען אין דער געביידע פֿון דער קהלה־פֿאָרוואַרטס. ווייל ער, מיט זיין שיינער, לאַנגער באַרד האָט זיך ניט געוואַלט פֿאַרלאָזן אויפֿן שטייג. וועלכן מיר האָבן צו אים געשיקט און מורא געהאַט אַרויסגיין אויפֿן גאַס.

עס איז שוין געווען האַלב טונקל, ווען מיר האָבן זיך אַלע פֿאַר־זאַמלט אין היסטאָרישן גרויסן זאַל פֿון דער וואַרשעווער קהלה. אמת, ניט אַלע זיינען געווען אַנוועזנד — פֿון די 24 מיטגלידער האָבן געפֿעלט צוויי: דעם רעדאַקטאָר פֿון „היינט“, אינדעמאַנען, האָט מען מיט אַ טאָג פֿריער פֿאַרשעפט אין אַ קאָנצענטראַציע־לאַגער אין טיף דייטשלאַנד, און אַ צווייטער, אַ באַקאַנטער ציוניסטישער פֿירער, איז יענעם טאָג אַנטלאָפֿן פֿון וואַרשע אין אַן אומבאַקאַנטער ריכטונג.

אומעטיקע און נידערגעשלאָגענע, זיינען מיר געשטאַנען און געוואַרט — וואָס פֿאַר אַ נייע צרה מען וועט אונדז באַלד ברענגען.

באַלד האָט זיך דערהערט דאָס טרובן פֿון עטלעכע אויטאָמאָבילן, וועלכע האָבן זיך מיט שוועריקייט באַוועגט דורך דער מיט ציגל, באַלקס און אייזן פֿאַרשאַטענער גושיבאַווסקער גאַס. דורכן פֿענצטער האָבן מיר געקענט זען, ווי פֿון דריי אויטאָמאָבילן זיינען אַרויס געס־טאַפּאַ אַפֿיצירן, זייערע גרוי־שוואַרצע מאַנטלען מיט די מעטאַלענע טויטן־שאַרבנס אויף זייערע היטלען זיינען געווען די שרעק פֿון דער גאַנצער באַפֿעלקערונג און די גאַס האָט דעריבער אויסגעזען, ווי אַפּגעשטאַרבן; קיין לעבעדיקער מענטש האָט זיך ניט געוואַגט צו באַווייזן אין דער נאָענטער סביבה פֿון די געסטאַפּאַ־תּלּינים.

אַלע זיינען מיר געשטאַנען פֿאַרזאַמלט אין זאַל.

אַ הויכער דיקער אַפֿיציר האָט פֿאַרגעדייענט אונזערע אַלעמענס נעמען און מיר האָבן געמוזט אויפֿן קול ענטפֿערן: „היער“. גלייך דע־רויף האָבן די דייטשן געשמעלט די פֿאָדערונג: זאַפֿאַרט אויסצוגעפֿינען 24 פֿערזאָן וועלכע זאָן קענען יעדן פֿון אונז פֿאַרטרעטן אַלס מיט־גלידער פֿון קהלה־ראַט. עס איז קלאַר געוואָרן, מען וויל אונז אַרעס־טירן און אויף אונזער אַרט באַשטימען פֿאַרטרעטער.

איינגעשטעל, האָבן מיר זיך אויף דעם יעדן טאָג געריכט, אָבער דאָך איז געוואָרן „קאַלעמוטנע“ אויפֿן אַרצן. מען גיט אונז אינ־גאַנצן 15 מינוט אויסצופֿירן די פֿאָדערונג און דאָס איז דאָך כּמעט אוממעגלעך: וואו וועלן מיר איצט נעמען 24 חשובע יידן, וועלכע וועלן בילדן אַ נייעם קהלה־ראַט. יעדער זיצט דאָך פֿאַרשטעקט ביי

זיך אין וואוינונג און קיינער וועט ניט וועלן פרייוויליק אונטערשטעלן זיין קאפ און אָננעמען דעם געפערלעכן כבוד פֿון ווערן אַ קהלה־פרנס אונטער די דייטשן. אָבער דער גראָבער דייטש, נעמט אַרויס דעם זייגער און צוזאַמען מיט דער גרופע אָפֿיצירן, זעצט ער זיך אַוועק וואָרטן ביז מיר וועלן אין 15 מינוט צונויפֿשטעלן אַ גייעם קאַמפֿלעט פֿון וואַרשעווער פרנסים. מיר האָבן זיך גלייך געמוזט דעצידירן.

דריי פֿון אונז זיינען אַראָפֿגעלאָפֿן אין גאַס און אַריינגעדאַפֿן אין דער חברה־קדישה געזעשאַפֿט, וועלכע געפֿינט זיך קעגנאיבער. דאָרט זיינען שטענדיק געווען קברנים, מתים־טרעגער, תּכריכים־נייער, פֿור־מאַנעס פֿון די טויטן־קאַראַווענען. קיין אַנדערע יידן האָבן מיר דערוויל אונטערן האַנט ניט געהאַט. „מיטא, — האָט זיך יעדער פֿון אונז גע־קלערט — זאָלן די דייטשן האָבן אַזאַ קהלה־ראַט, וועלכן זיי פֿאַרדינען“.

מיר האָבן צוגעזאָגט די אַרעמע יידן צו עטלעכע זעלעס און עס האָט טאַקע ניט געדויערט קיין 15-20 מינוט, ווי מיר האָבן שוין געהאַט 24 נייע קהלה־פֿאַרשטייער, אַן דער שפיץ פֿון וועלכע עס איז געשטאַנען מאַטקע פינקערט, מיט זיינע גלאַנצנדיקע שטיוועלעך, ברייטע מיליטערישע הויזן און וואוילינגערישן בליק — דער אַזוי גערופֿענער „קעניג פֿון די מתים“, וועלכער איז גראַד ערב דער מלחמה אַרויס פֿון אַ לאַנג־יאַריקן תּפֿיסה טערמין — און דווקא ניט פֿאַר קיין פֿאַליטישן פֿאַרברעכן.

מ'האַט אונז אויסגעשטעלט אין צוויי רייען, איינע אַנקעגן די אַנדערע: פֿון איין זייט דער באַקאַנטער גרויסער געלערנטער פּראָפֿעסאָר מאיר באַלאַבאַן, סענאַטאָר קערנער, ר' איטשע מאיר לעווין און אַנדערע באַקאַנטע פֿירער פֿון יידנטום. פֿון דער אַנדערער זייט — מאַטקע פינקערט מיט די גלאַנצנדיקע שטיוועלעך צוזאַמען מיט אַ חברה קברנים און תּכריכים יידן.

אין זאָל איז געווען טונקל, צווישן אונז איז געשטאַנען אַ גרופע פֿון דייטשע אָפֿיצירן. אַ סאָדאַט האָט געהאַלטן אין האַנט אַ פֿלאַקער־דיקן פֿאַקל, וועלכער האָט אַביסל באַלויכטן דעם גרויסן זאָל. די עלעקטריק האָט נאָך ניט פֿונקציאָנירט. פֿון די ווענט האָבן אַראָפֿ־געקוקט די בילדער פֿון די אַמאַליקע וואַרשעווער גאונים און רבנים — רבי אליהו מייזעלס, רבי שלמה דודסאָן. ס'האַט אויסגעזען ווי זיי וואַלטן געוויינט, צוקוקנדיק ווי מען מאַכט זייערע קינדער און נאָכפֿאַל־גער צו שאַנד און צו שפּאַט.

א דייטשער אפיציר האט זיך אוועקגעשטעלט און פאטאגראפירט
דאס אומפארגעסלעכע בילד. א צווייטער אפיציר האט דערביי געליינעט
פאגנדיקן דעקרעט:

„ווענדיק אפהיטן די דייטשע ארמיי און די ארישע
באפעלקערונג פון שעדלעכן יידישן איינפלוס — ווערט
אין ווארשע געבילדעט א געטא. אין גרענעצן וועלכע זיינען
אנגעצייכנט אויף דער בייגעדייגטער געאגראפישער מאפע.
אלע יידן וועלכע וואוינען אויסערן געטא, מוזן זיך זאפארט
אריבערציען אין זיינע גרענעצן. דאס דארף פארקומען
אין משך פון 3 טעג. דער געטא וועט ארומגעצוימט ווערן
מיט שטעכעדיקע דראט. עס וועלן אוועקגעשטעלט ווערן
וועכטער און פון 7 אזייגער אין אונט ביו 7 אזייגער אין
דער פרי, וועט זיך קיין שום ייד ניט טארן געפינען
אין דרויסן פון די געטאווענט.“

א שוידער האט אונז אדעמען ארומגעכאפט. מיר זיינען געשטאנען
ווי פארגליווערט. לויט דעם דאזיקן פלאן, וואס מען האט אונז נאך
וואס דא געוויזן האבן ארום 160 טויזנט יידן געזאגט ארויסגעווארפן
ווערן און אריין, וואו? אין די רואנירטע, פון באמבעס צעשטערטע
קווארטאלן פון נאלעווקעס און סמאטשע, וואו די יידישע ארעמקייט
איז צונויפגעפרעסט צו 6 און 10 אין איין צימער, וואו יעדעס צווייטע
הויז ליגט אין חורבות, פון וועלכע מען האט נאך די מתים ניט אויס-
געגראבן! ווי אזוי וועלן מיר עס קענען אין משך פון 3 טעג געבן
די 160 טויזנט מענטשן כאטש א דאך איבערן קאפ?

מיר דערווארטן מען זאל אונז שוין ארעסטירן — צו וואס דען
האט מען אונז גענייט צונויפצושטעלן א צעטל פון פארטרעטער?
אבער די געסטאפא-באנדיטן מיינען עס אנדערש: אונז לאזן זיי אויף
דער פריי אין משך פון 3 טעג און דערפאר אבער ארעסטירן זיי די
24 אומשוודיקע חברי-קדישה יידן, וועלכע מען פארפאקט אין א
בויד און מען פירט אוועק. מען זאגט אונז נאך אז: „וועט איר אין
משך פון דריי טעג ניט ווי געהעריק איינארדענען די געטא — וועלן
מיר אייערע 24 פארטרעטער דערשיסן ווי הינט.“

דאס איז געווען אן אומפארגעסלעך בילד, ווי עס האבן מארשירט
אויף די ברייטע קהלה-טרעפ, 24 צעבראכענע, וויינענדיקע, דער-
שראקענע פרומע תהילים-יידן בראש מיטן „קעניג פון די מתים“,
מאטקע פינקערט. ער איז שוין דאס צווייטע מאל געגאנגען אין תפיסה.
דאס מאל אבער, ווי אן אמתער מארטירער פאר א יידישער זאך.

מיר זיינען אַ גאַנצע נאַכט געזעסן און געמאַכט פּלענער, און געקלערט, פרובירט זוכן אַן אויסוועג פֿון דער טראַגישער לאַגע. אַבער אַלע האָבן מיר פֿאַרשטאַנען, אַז אַרויסוואַרפֿן אַלע יידן פֿון דער פֿאַרשטאַט פּראָגע, פֿון אַזעלכע הונדערט פּראָצענטטיקע יידן-גאַסן ווי: טוואַרדע, פּאַנסקע, שליסקע א"א איז אוממעגלעך. ווי אַזוי וועלן מיר זיי איבערטראַנספּאַרטירן, אַז עס זיינען ניטאָ קיין לאַסט-אויטאָ-מאַבילן, קיין פֿורן, קיין פֿערד דאַראַשקעס... און וואַהין? ...

מיר באַשליסן אַ ריזיקאַלישן שריט, וועלכער, מיר האָבן עס געפֿילט — האָט אונז געקאַנט קאַסטן דאָס לעבן, אַבער קיין אנדער ברירה איז ניט געווען. מיר האָבן אויסגעוויילט אַ דעלעגאַציע פֿון דריי פּערזאָן, וועלכע האָט געדאַרפֿט גיין בעטן רחמים ביים שוּף פֿון דער דייטשער אַרמיי פֿון וואַרשעווער ראַיאָן, גענעראַל ליוטע-נאַנט פֿאַן גוימאַן-בויראַדע. אין זיין נאָמען האָט מען דאָך אונז פֿאַרגעלייענט די גזירה; אפשר וועלן מיר זי ביי אים אָפּשריייען... אַבער דאָס איז געווען אַ געפֿאַר, דערפֿאַר וואָס אַלע יידן אין גאַנץ פּוילן געפֿינען זיך אין רשות פֿון דער געסטאַפּאַ און האָבן נישט קיין רעכט צו קאָמוניקירן זיך מיט אַן אנדער מאַכט. פֿאַר דעם האָט געדראָט טויט-שטראַף, אַבער אַ ברירה האָבן מיר געהאַט?

צען אַזייגער אין דער פֿרי איז אונזער דעלעגאַציע פֿון דריי געווען ביים גענעראַל אויפֿן זאַקסישן פּלאַץ אין דער אַלטער געביידע פֿון פּוילישן גענעראַל-שטאַב.

מען האָט אונז אויפֿגענומען זייער העפֿלעך. אַן אַדיוטאַנט האָט אונז, נאָך אַ האַלבע שעה וואַרטן אַריינגעפֿירט צום קאָמענדאַנט. אונז אַנטקעגן איז אַרויס אַ הויכער גרויער הער, עלעגאַנט, מיט אַ מאַנאַקל. אַנגעטאַן מיטן גאַנצן פּאַראַד פֿון די אַמאַליקע גענעראַלן, גאַרניט ווי אין קריג. ער האָט אַלעמען דערלאַנגט די האַנט און אַפֿילו געבעטן זיצן. אינגאַנצן אַנדערש ווי די געסטאַפּאַ תּלמיים, מיט וועלכע מיר האָבן יעדן טאָג געהאַט צו טאָן.

מיר האָבן שוין פֿון פֿריער באַשלאָסן מיט דעם גענעראַל ניט צו רעדן וועגן רחמנות אויף יידן, וועגן הומאַניטאַרע פּרינציפּן און אַנדערע אַזעלכע „נאַרישקייטן“ וועלכע האָבן צו טאָן מיט מענטש-לעכקייט און יושר... דאַקעגן האָבן מיר דעם גענעראַל געזאָגט: „מיר, האָבן באַקומען אַ באַפֿעל איבערצווואַרפֿן 160 טויזנט יידן אין משך פֿון 3 טעג אין אַ געטאָ. אונזער חוב איז אויפֿמערקזאַם צו מאַכן אייער עקסעלענץ, אַז אַזאַ מין מאַסן אַריבערפֿירן קאָן פֿאַרשטאַרקן

די עפידעמיע, וואָס הערשט אין שטאָט. די עפידעמיע קאָן ווערן
געפֿערדעך פֿאַר דער אַרמיי, ווייל די באַצילן פֿון טיפּוס און דיזענ-
טעריע ווילן פֿון קיין געטאָ ניט וויסן.

דער גענעראַל האָט אויסגעזען פֿאַרוואַנדערט: ווי אַזוי? איך
האָב אַרויסגעגעבן אַ באַפֿעל אַריבערצופֿירן 160 טויזנט מענטשן אין
דריי טעג? אוממעגלעך! דאָ איז אַ מיספֿאַרשטענדעניש!

מיר זען, אָו דער גענעראַל ווערט אָנגעצונדן און פֿילן גלייכ-
צייטיק, אָו מיר — די אַרעמע יידישע דעלעגאַציע — האָט אַריינגע-
רוקט איר פֿינגער צווישן די צוויי פֿינצטערע כוחות, וועלכע האָבן
נאָך ביז איצט ניט שלום געמאַכט אין דייטשלאַנד: די אַרמיי און די
געסטאַפֿאַ.

דער גענעראַל הייסט אונז אַריינגיין אין אַן אַנדער צימער און
וואַרטן.

עס דויערט ניט קיין 15 מינוט, ווי דורך אונזער צימער לויפֿט
פֿאַרביי דער שעף פֿון דער געסטאַפֿאַ, וועלכן דער גענעראַל האָט צו
זיך אַרויסגערופֿן, דער קאַפיטאַן באַץ. מיר הערן דורך דער טיר,
ווי דער גענעראַל ביזערט זיך, ווי דער שעף פֿון דער געסטאַפֿאַ פֿאַר-
ענטפֿערט זיך, אָבער קיין קלאַרע דיבורים קאָן מען ניט פֿאַרשטיין.

דורכן צימער לויפֿט ווידער דורך צוריק דער שעף פֿון דער
געסטאַפֿאַ, אַ רויטער, אַן אויפֿגערעגטער און וואַרפֿט אויף אונז אַזאַ
בליק, ווי ער וואַרט געזאַגט: „וואַרט, וואַרט, יידעלעך, איך וועל
זיך מיט אייך אַפֿרעכענען!“

מען רופֿט אונז צוריק אַריין צום גענעראַל און מיר באַקומען
דאָס מאַל, אַ זייער קאַלטע, אָבער העפֿלעכע תשובה: „וועגן דעם
גאַנצן ענין זיך פֿאַרשטענדיקן מיט דער געסטאַפֿאַ“.

מיר זיינען שוין אויסגעשעפט פֿון אַנשטרענגונג, אָבער דאָך
באַשליסן מיר זאָפֿאַרט אַוועקצוגיין צו קאַפיטאַן באַץ. דאָס מאַל
גייען נאָר צוויי פֿערזאַן: דער פֿרעזידענט פֿון דער קהלה און איך.

עס איז אַ זאַנגער מהלך פֿון דער קאַמענדאַטור צו דער געסטאַפֿאַ-
געביידע: מיר גייען אָבער צו-פֿוס אונטער אַ שלאַקס-רעגן, ווייל
מיר ווילן זיך אַביסל צוגרייטן צו דער גענוג אומאַנגענעמער באַ-
געגעניש.

אויפֿן דריטן שטאָק פֿון דער געסטאַפֿאַ-געביידע (אַלעיע שוכאַ 25),
וואַרט שוין אויף אונז אַ צעיושעטער טיגער. פֿיר באַוואַפֿנטע געס-
טאַפֿאַ סאַרדזשענטס פֿירן אונז אַריין אין זיין צימער. קאַפיטאַן באַץ

פֿאַכעט מיט זיין שפיצרוט; ער איז ביז, וואָס מיר האָבן געוואָגט זיך קלאַגן פֿאַרן אַרמיי־קאָמאַנדיר, מיר — זייזיקע, שמוציקע יידן... זיין שפיצרוט רירט אָן מיין געזיכט, מיין קאָפּ... עס באַליי־דיקט, אָבער מען מוז האָבן אויסדויער. דאָן זעצט ער זיך אַוועק און אויסגעשעפטער, ווייזט אָן אויף דעם פֿלאַן פֿון געטאָ און זאָגט: „האַב איך דען געהייסן אַרויסוואַרפֿן 160 טויזנט יידן? האָב איך דען געזאָגט, אַז איך טו דאָס אין גענעראַלס נאָמען?!“

„ניין! — ענטפֿערן מיר, — איר האָט דאָס קיין מאָל נישט געהייסן; מיר האָבן אַ טעות געהאַט! עס איז איבער שולד?“ ער אַטעמט אָפּ זיכטער און מיר דערפֿילן, אַז מיט דעם וועג קאָן מען נאָך עפעס ראַטעווען.

איך גיי צו צו אים, זייג אַרויף די הענט אויף דעם פֿלאַן פֿון וואַרשע און זאָג: „אַדוואָ, ה' הויפט־גרופן פֿירער! מעגן די יידן פֿון פראַגע, אַכאַטע און פעלצאָוויזנע, בלייבן אין זייערע ווינונגען?“ „נאָ, יאָ, האָב איך דען אַנדערש געזאָגט...“ האָט דער שוואַרצער חברה־מאַן געענטפֿערט.

„און די יידן פֿון יענעם זייט ווינער וואַקזאַל ביז מאַקאַטאָוו?“

„זיי קענען אויך בלייבן, דערווייל...“ —

„און אַפֿשר וועט איר איבערהויפט אַפֿלייגן די פֿאַראַרדענונג, צוליב דער עפידעמיע, צוליב דער דייטשער אַרמיי?“ קאַפּיטאַן באַץ ווערט ווידער אין פעס: „כיטרע יידליקעס וואָס איר זענט! — איר האָט רחמנות אויף דער אַרמיי... אַדזאָ גיט אַ בליי־פֿעדער.“

ער נעמט אַ רויטן בליי־פֿעדער און מאַכט אויף דער קאַרטע אַ צייכן, וואו די געטאָ זאָל שוין דאָס מאָל זיין. מיר זעען גלייך, אַז ביים דאָזיקן פֿלאַן וועלן דאַרפֿן איבערוואַגן דערן „נאַר“ אַ וואַסער 40 טויזנט יידן.

אין שטאַט האָט זיך דערווייל געטאָן חושך, קיינער האָט נישט געוואוסט, צי מעג ער בלייבן אין זיין וואוינונג, אָדער וועט מען אים פֿון איר אַרויסוואַרפֿן.

טויזנטער האָבן זיך אַ פֿאַז געטאָן פֿון זייערע היימען אויף דער גושיבאַווסקע גאַס, צום קהלה־בנין, פּדי זיך עפעס צו דערוויסן. ווען מיר זיינען געקומען צוריק האָט מען שוין דורך דער גאַס נישט געקענט זיך דורכשלאַגן. אַ יאָמער, אַ געוויין, פֿון צענדלי־קער טויזנטער וואַרשעווער יידן איז געשטאַנען אין דער פֿלופֿטן, צוזאַמען מיט אַרעמע יידישע שוסטערס און שניידערס; עלעגאַנטע דאַמען פֿון

דער העכערער געזעלשאַפֿט צוזאַמען מיט מאַרק־זיצערניס זיינען געשטאַנען צוזאַמענגעפרעסט און געוואַרט אויף אַ ידיעה, צי מעגן זיי נאָך בלייבן אין זייערע היימען, און וואו זאָלן זיי גיין, אויב ניט.

איך האָב דאָס געוויין מער ניט געקענט צוהערן. פֿאַר מיינע אויגן האָב איך נאָך געזען די בייטש פֿון געסטאַפּאַ־פֿירער ... איך בין אַרויף אויף אַ מיסט־קאַסטן אינמיטן גאַס און נאָכדעם, ווי דער עולם האָט פֿאַרשטאַנען, אַז מען וויל אים עפעס וויכטיקעס איבערגעבן איז פֿון זיך אַליין געוואָרן שטיל. איך האָב גערעדט מיט היץ, מיט פֿייער וועגן ייִדישע זעלבסטווירדע, אויסדויער, באַשוואַוירן מען זאָל ניט וויינען, פֿדי שונאים זאָלן זיך ניט פֿרייען און איבערגעגעבן די נייעס, אַז אַביסל האָט מען די גזירה אָפּגעשריען, אַז אין אַ רייע גאַסן מעג מען דערווייל נאָך בלייבן וואוינען...

נאָך מיר איז אַרויף אויפֿן זעלבן מיסט־קאַסטן ש. זיגעלבוים. דער שפּעטער טראַגיש אומגעקומענער בונדישער פֿירער האָט נאָך שאַרפֿער, נאָך מוטיקער גערעדט. די אַרבעטער קענען אים און נעמען אים אויף מיט ענטוואַזום. מיר ווייסן ביידע, אַז מיר ריזיקירן די קעפּ, אָבער ווער האָט דאָן געקלערט וועגן אייגענעם לעבן, צוזעענדיק, ווי אַ גאַנץ פֿאָלק יאַמערט ... דאָס איז געווען אַ סצענע, וועלכע איך וועל ביון טויט ניט פֿאַרגעסן. זי האָט דערמאָנט די מאַסן־סצענעס פֿון אַלטע ביידער, וועלכע שטעלן פֿאַר דעם אונטערגאַנג פֿון דער אַלטער רוימישער שטאָט פּאַמפּעי.

ענדלעך איז דער עולם זיך פֿונאַנדערגעגאַנגען. מיר האָבן אַרויס געשיקט הונדערטער יוגנטלעכע אין די גאַסן. אין די טויערן, וואו מען דאַרף אַנזאָגן, אַז מען זאָל זיך אין משך פֿון די נעקסטע צוויי טעג גרייטן צום גירוש. עס זיינען געגרינדעט געוואָרן קאַמיטעטן פֿאַר עוואַקואַציע, פֿאַר זוכן צימערן פֿאַר די אַרויסגעטריבענע, וואַרשע איז נישט געשלאָפֿן.

שפּעט ביינאַכט אויפֿן דריטן טאָג, האָבן מיר זיך דערוואוסט, אַז אין שטיין קאַמף צווישן דער אַרמיי און דער געסטאַפּאַ, איז דערווייל באַשאַסן געוואָרן אָפּצולייגן די גזירה ביז די עפּידעמיע וועט אַריבער.

אָבער דערווייל קומען דאָך פֿאַר די פֿאַרבאַרייטונגען אין די ייִדישע הייזער, וועלכע מען מוז פֿאַרלאָזן. וואָס טוט מען פֿדי צו וויסן צו געבן דער ייִדישער באַפֿעלקערונג, זי זאָל זיך דערווייל אָפּהאַלטן און בלייבן אין וואוינונגען.

באשדיסן מיר, א גרופע מיטגלידער פֿון קהלה־ראַט פּערזענלעך דורכלויפֿן די גאַסן און אַנוואַגן דער באַפֿעלקערונג וועגן דעם. קיין צייטונגען, טעלעפֿאָנען אָדער אַנדערע קאָמוניקאַציע מיטלען זיינען דאָך ניטאָ.

זעקס פֿאַרטאָג מעג מען שוין לויטן געזעץ אַרויסגיין אין גאַס. איך האָב געדאַרפֿט, לויטן פֿלאַן, באַזוכן דעם ראַיאָן פֿון די גאַסן טוואַרדע־מאַריאַנסקע. און אַט וואָס עס איז פֿאַרשריבן וועגן דעם אין מיין נאַטי־ביכל, אונטער דער דאַטע פֿון יענעם טאָג:

„עס איז אַ רעגן און אַ קעלט; איך לויף אין די טריבע, צע־בראַכענע הויפֿן פֿון באַגנאַ, פֿאַנסקע, טוואַרדע. פֿון די טויערן טראַגט מען שוין קינדער, קישנס, קאַלדרעס, אַלטע בעבעכעס, פעקלעך אין פֿיילעכער. דאָס לויפֿט די ייִדישע אַרעמקייט אין געטאָ אַריין; זי ווייס נאָך ניט, אַז מען האָט די גזירה אָפּגעלייגט.

„שנעל צעטראַגט זיך די ידיעה, וועלכע איך האָב געבראַכט אין די גאַסן. מיט מיר צוזאַמען לויפֿן שוין אַנוואַגן די בשורה פֿון טויער צו טויער, פֿון שטוב צו שטוב, צענדליקער יונגעלייט און פֿריינינס. דאָס מאַל וויינט מען שוין פֿאַר שמחה, וואָס מען לאָזט נאָך דער־ווייל זיצן אין דער אַלטער היים. עס גייען צוויק אין זייערע שטיבלעך די אַלטע מאַמעס און טאַטעס, באַבעס און זיידעס, אַזעלכע דער־שראַקענע, אָפּגעריסענע און הונגעריקע“.

* * *

דעם זעלבן טאָג גייען מיר ווידער אין אַ דעלעגאַציע בעטן, מען זאָל כאַטש אַרויסלאָזן אויף דער פֿריי די 24 אומשוודיקע יידן. קאַפיטאַן באַץ האָט יענעם טאָג זיך כמעט אויפֿגעפֿירט „אַנשטענ־דיק“. — „ראַוס דאַמיט יודען“ — האָט ער אַ ברום געטאַן — דאָס הייסט: רעדט, דערלאַנגט לִשון.

— „מיר בעטן איך, הער אויבערגרופֿנפֿירער, ביז די לאַגע וועט אויפֿגעקלערט ווערן, זאָלט איר באַפֿרייען די 24 אַרעסטירטע פֿאַר־טרעטער פֿון די קהלה־מיטגלידער. איר קענט דאָך אונז שטענדיק האַבן צו אייער דיספּאָזיציע ווען איר דאַרפֿט אונז!“

באַץ איז געווען אין אַ „נאַכגיביקער“ שטימונג:

— „גוט, — האָט ער געענטפֿערט — אייערע יידן וועלן אין צוויי טעג אַרום באַפֿרייט ווערן. און דער ענין מיטן געטאָ וועט אויך דער־ווייל אָפּגעלייגט ווערן“.

מיר זיינען אַוועק פֿון געסטאַפּאַ־שטאַב ווי פּריטשמעליעט. מיר האָבן אונזערע אייגענע אויערן נישט געגלויבט. מיר זיינען געווען

אזוי גליקלעך, אז מיר האבן פשוט נישט געקענט רעדן. טרערן האבן אונז געשטיקט... אויסגעמיטן, היסט עס די גרעסטע קאטאסטראפע אין דער יידישער ווארשע; מען דארף ניט מער טראכטן, ווי אזוי וועלן דאס הונדערטער טויזנטער מענטשן ארויסגעווארפן ווערן פון זייערע וואוינונגען, — פארלירן זייערע פארמעגנס, רואנירט ווערן איבער נאכט...

ווען מיר זיינען ארויס אויפן גאס איז שוין געווען כמעט טונקל; א שלאקס-רעגן האט געגאסן און מיר זיינען שנעל דורכגענעצט גע-ווארן. מיר זיינען אבער געגאנגען, געשפרייזט אין א מאדנעם בער-וועזן טראנס. פון דער גאס אלעיע-שוכא ביז דער קהלה-געביידע איז כמעט דריי מייל ווייט; פון אונז האט זיך געגאסן וואסער; מיר זיינען אריבערגעשפרונגען איבער די חורבות, איבער די קלעצער און ציגל פון די דורך דער באמבארדירונג רואנירטע הייזער. מיר האבן דאס אלץ נישט באמערקט. א גרויסע פרייד האט אנגעפילט אונזערע הער-צער אז איבער די ברעגעס: „מיר גייען אנוואגן דעם יידישן ווארשע, אז דער שווערד, וואס איז געהאנגען איבער זייערע קעפ איז דערווייט אראפגענומען געווארן. אויף ווי לאנג“ — דאס ווייס גאט! עס האט זיך דעמאלט איינגעגעבן אפצושרייען די גזירה אויף א גאנץ יאר צייט.

מיט דרייצן חדשים שפעטער איז דאס געטא איינגעפירט געווארן אין א נאך גרויזאמערער און ברוטאלערער פארם ווי ס'איז צוערשט געווען געפלאנט.

טשערניאקאוו און דער גרעסטער טייל פון די דאן באפרייטע 24 משפחות, זיינען שוין איצט אלע טויט, — געפלאן אלס קדושים אויפן מזבח פון אונזער פאלק.

קאפיטאן באץ האט שפעטער באקומען זיין שטראף, — ער איז דערשאסן געווארן דורך פאליטישע פארטיזאנען.

ב.

געסטאפא פארארדנט דער ווארשעווער קהלה איינצואר-דענען א בארדעל * מיר בלייבן פעסט „יהרוג ואל יעבור“ * מיר גרייטן זיך נעמען ציאן-קאלי * איך אנטלויף פון ווארשע.

דאנערשטאג, דעם 2טן נאוועמבער, 1939, איז צו מיר אין קאבינעט פון דער ווארשעווער קהלה, וואו איך האב אמטירט אלס עקזעקוטיוו-

מיטגליד פֿון דער געמיינדע, אַריינגעקומען דער פֿאַרשטייער פֿון דער דייטשער זיכערהייטס־פּאַזיציי (געסטאַפּאַ), גרופּן־פֿירער מענדע, און בעטנדיק מיר זיצן, האָט ער אָן שום איבעריקע הקדמות ערקלערט : „ווי אייך איז באַקאַנט האָבן מיר אין וואַרשע אַ באַדייטנדן גאַר־ניזאַן יונגע און געזונטע מענטשן, וועלכע ליידן דערפֿון, וואָס זיי פֿעלט געשלעכטלעכע באַציאונגען. די צופֿעליקע באַגעגענישן מיט גאַסן פֿרויען האָבן שוין אַרויסגערופֿן פֿיל ווענערישע קראַנקהייטן. אַזאַ לאַגע קאַנען מיר ווייטער ניט דולדן. איר ווערט דעריבער אויפֿגע־פֿאַדערט אין נאַמען פֿון דער געסטאַפּאַ, אַז אייער קהלה זאָל צוטערעטן צו אַרגאַניזירן אַ באַרדעל (ער האָט זיך אויסגעדריקט אַ „פּוה“), וועלכער זאָל דינען פֿאַר די געשלעכטלעכע הצטרכות פֿון אונזער אַרמיי“ ...

אין דער ערשטער מינוט בין איך געוואָרן ווי באַטויבט און ניט אינגאַנצן געגלייבט מיינע אייגענע אויערן. איך פֿרעג אים איבער. „מיינט איר דאָס ערנסט, אָדער ווילט איר פֿון מיר מאַכן גלאַט אַזוי חזק?“

מענדע ענטפֿערט מיר קאַלטבלוטיק, קוקנדיק שאַרף מיר אין פנים אַריין, איך האָב געפֿילט, אַז מיך באַדעקט אַ טויטע בלאַסקייט. ער האָט געזאָגט : „אויף מאַכן שפּאַס איז איצט ניט קיין צייט, איר וועט זיין אַזוי גוט און קומען שבת, דעם 4טן נאַוועמבער, 5 אַזייער בייטאַג, צו אונז אין דער צענטראַלע פֿון דער געסטאַפּאַ, אויף דער אַלעיאַ שוכאַ 23, צימער 37, מיטברענגענדיק אייערע פֿאַרטערטער, וועמען איר האָט אַנפֿאַרטרויט די אַרגאַניזאַציע פֿון באַרדעל.“

„אייגנטלעך האָט ער צוגעגעבן, וועט מען דאַרפֿן אַרגאַניזירן צוויי באַרדעלן : פֿאַר אַפֿיצירן באַזונדער און פֿאַר סאַדאַטן באַזונדער. „די מיטלען, ווי אַזוי צונויפֿצוזאַמלען די מיידלעך און זיי סעג־רעגירן, וועלן מיר אַנווייזן אייערע פֿאַרשטייער. דעם אַפֿיצירן־באַרדעל רעכענען מיר איינצואַרדענען מיט קאַמפֿאַרט ; בעט־געוואַנט און מעבל וועלן מיר אויך צושטעלן די שענסטע.“

„איבעריקנס, וועט דאָס זיין ניט קיין שלעכטער געשעפֿט. אפֿשר דער בעסטער אין דער היינטיקער וואַרשע. די קהלה וועט פֿון דעם קאַנען ציען ניט קיין שלעכטע הכנסה.“

בעת ער האָט גערעדט, האָב איך געפֿילט, אַז לאַנג באַהערשן וועל איך זיך ניט קענען. דאָס בלוט האָט אין מיר אַנגעהויבן קאַכן. איך האָב זיך אויפֿגעהויבן פֿון פֿלאַץ און מיט אַ שטימע פֿור מיט אויפֿרעגונג זיך צו אים געווענדעט :

ווייסט איר ה' גרופן-פירער, אז איר מאַכט מיר דעם שענדלעכסטן פֿאַרשלאָג, וועלכן איך האָב ווען עס איז געהערט? צי ווייסט איר אז אונזער קהלה איז אַ רעליגיעזע אינסטאַנץ און ווערט אין העברעאיש אַנגערופן „הייליקע געמיינדע“! איך ערקלער איך גאַנץ קאַטע-גאַריש: קיין מאָל וועט אייער באַפֿעל ניט אויסגעפֿירט ווערן! קיינער פֿון אונזער געמיינדע וועט אים ניט אָננעמען, מעג אונז אַלעמען דראָען דער טויט! און נאָך אַ זאַך, ה' גרופן-פירער, איך בין אַ געוועזענער מיליטער-מאַן און אייגנטלעך האָב איך גלייך נאָך אייער פֿאַרשלאָג זיך געדאַרפֿט שיסן; איך פֿאַרמאָג ליידער איצט ניט קיין געווער, דאָס וועט מיר אָבער ניט שטערן זיך צו סמען מיט ציאָן-קאַלי, אויב איך זאָל דאַרפֿן קומען צו איך געבן אַ תשובה שבת. פֿאַרלאָנגט איר דאָס פֿון מיר?”

מענדע קוקט מיך אָן מיט אַ שטעכנדיקן שעלמישן בליק און ענטפֿערט:

„ה' שאַשקעס! איר נעמט די זאַך צו טראַגיש. זענט איר דאָך אַ מאַן און פֿאַרשטייט אויך אונז: מיר דאַרפֿן האָבן פֿרויען און מיר האַלטן, אז מיר מאַכן דער יידישער קהלה אַ פֿאַרשלאָג, פֿון וועלכן זי וועט קאָנען פֿראַפֿיטירן, זאָל איך אויך ניט אַרן, אויב דאָ וועלן לייזן די ראַסן-געזעצן. קריג איז קריג, און אין אזא צושטאַנד זיינען אַלע טעאָריעס אָפגעשאַפֿט.“

„אַזאָ? ...“

„אַזאָ, ה' גרופן-פירער, שבת וועל איך צו איך ניט קומען; אַ תשובה אויף אייער פֿראַפֿאָזיציע וועל איך איך ניט געבן, און כאַטש איך בין אַ מאַן פֿון אַ פֿרוי און אַ פֿאַטער פֿון יונגע קינדער — קלייב איך בעסער אויס דעם טויט, איידער פֿירן אַפֿילו די מינ-דעסטע דיסקוסיע איבער אייער פֿאַרשלאָג.“

די אויגן פֿון ה' מענדע האָבן זיך אָנגעצונדן — די דאָזיקע רוצחישע אויגן — איך קאָן זיי שוין זייט עטלעכע וואָכן. טאַג-טעגלעך קום איך מיט זיי אין באַרירונג און איך ווייס, אז קיין מענטשלעכן פֿונק וועל איך אין זיי ניט געפֿינען. פֿון דער מיליטערישער היטל פֿון געסטאַפֿ-פירער קוקט אויף מיר אַראַפֿ אַ טויטן-קאַפֿ (שאַרבן), דער דאָזיקער הערב, וועלכן עס טראַגן מיט שטאַלץ די באַאַמטע פֿון דער זיכערהייטס-פֿאַרצייג, אין די טויטע אויגן-לעכער פֿון דעם דאָזיקן סימבאָלישן הערב זוך איך נישט קיין רחמנות.

ה' מענדע רוקט זיך צו צו דעם גרויסן קאַלענדאַר, וועלכער ליגט אויף מיין טיש, קערט איבער צוויי בלעטלעך און שרייבט אָן אונטער

דער דאטע שבת, דעם 4טן נאוועמבער: „פאל אקס“. ער דערקלערט מיר די באדייטונג פון דער אויפשריפט:
„ווען איר וועט קומען צו מיר שבת אין אפיס באריכטן איבערן בארדעל, זאלט איר דעם דאזיקן מיאוסן ווארט ניט באנוצן, ווייל אין צימער ארבעט א פרייליך אלס סעקרעטארשע, זי קאן זיך נאך באדיידיקן, ווען מיר וועלן אין איר אנוועזנהייט רעדן וועגן אזעלכע ענינים; איר דארפט דעריבער אגשטאט דעם רעדן איבער דעם „פאל אקס...“

מיין עסטעיטשער געסטאפא-אפיציר הויבט זיך אויף פון ארט. ווי שטענדיק ביז איצט, געזעגנט ער זיך ניט מיט מיר. ער באגריסט זיך אויך קיין מאל ניט ביים אריינקומען: בין איך דאך א ייד... ער גיט אבער צו באפעלעריש:

„אזא, קומט איר שבת אין צימער 37 מיט אייער תשובה.“
„ניין, ה' גרופן-פירער. קיין פארשטייער פון דער ווארשעווער יידישער געמיינדע וועט צו אייך מיט דער תשובה ניט קומען...“
„וועלן מיר זען...“ — גייט ארויס מענדע מיט א דראאונג.

* *
*

א באדיידיקטער, אן אויפגערגטער, אבער מיט אנטשלאסנקייט אפצואווארפן דעם שענדלעכן פארשלאג, גיי איך אריין אין קאבינעט פון פרעזידענט פון דער געמיינדע, וועמען איך פלעג פאקטיש פארטרעטן. איך טרעף אים אן אויפגערגטן, א בלאסן. ער איז שוין א מאן איבער 60 יאר אלט און זיינע קינבאקן ציטערן פון אן איבערלעבן געוויין.

עס ווייזט זיך ארויס, אז גלייכצייטיק מיטן פארשלאג, וועלען עס האט מיר געמאכט דער גרופן-פירער מענדע, האט דעם זעלבן פארשלאג געמאכט דעם געמיינדע-פרעזידענט דער הויפט גרופן-פירער, קאפיטאן באץ.

די תשובה, וועלכע דער פרעזידענט האט געגעבן דעם קאפיטאן באץ, איז געווען די זעלבע וואס איך האב געגעבן מענדען: „בעסער דער טויט, איידער אפילו די מעגלעכקייט פון א דיסקוסיע וועגן באר-דעלן מיט פארשטייער פון דער יידישער געמיינדע“.

מיר פארשטענדיקן זיך מיטן געמיינדע-פרעזידענט (ער איז א קעמיקער פון פאלד) וועגן די דאזעס ציאן-קאלי...
מיר באשליסן אויך וועגן דעם גאנצן ענין, דערציילנדיק נאר א צוויי-דריי פון די חשובסטע מיטגלידער פון קהלה-ראט, פארבאהאלט-

טנדיק דעם שרעקלעכן פֿארשלאָג פֿון אַלע איבעריקע: עס האָט גע-
קענט אַרויסרופֿן אַ פּאַניק ביי די פֿרומע יידן, און דאָס האָט געקאַנט
האַבן ניט קיין געוואונשענע פֿאַלגן פֿאַר דער שווערער אַרבעט, וואָס
איז אויף אונז געלעגן.

אין אַ שטימונג פֿול מיט אַנגסט און שפּאַנונג בין איך געקומען
צו מיר אין שטוב און מיטגעטיילט מיין פֿרוי וועגן דעם פֿאַרשלאָג
און דער לעבנס-געפֿאַר, אין וועלכער איך געפֿין זיך צוליב אים...
מיין פֿרוי אָבער האָט מיט אמתן העלדנטום מיט פֿאַרשטיקטע טרערן
געזאָגט:

„אַנדערש האָסטו ניט געקאַנט האַנדלען; דו מוזט אָבער מאַרגן
פֿאַרטאָג אַנטלויפֿן פֿון דאַנען דורך דער סאָויעטישער גרענעץ“.

איך האָב זיך קאַטעגאָריש אָפּגעזאָגט: „צוזאַמען אַנטלויפֿן איבער
דעם איצט שטרענג באַוואַרנטן גרענעץ קאַנען מיר ניט. וועל איך אָבער
אַזיין אַנטלויפֿן, דאָן וועט מען דיך מיט אונזער קינד דערשיסן...“

איך באַשליס צו בלייבן ווייטער אין וואַרשע.

פֿרייטאָג אין דער פֿרי זיץ איך אין פּרעזידענטן-אַפֿיס פֿון דער
קהלה, עס עפֿנט זיך די טיר און עס גייט אַריין, אָן אַ „גוט מאַרגן“,
ווי שטענדיק, דער גרופֿן-פֿירער מענדע. לויט דעם אַנגענומענעם פֿלע
צי איך זיך אויס מידיטעריש ביי זיין אַריינקומען. ער גיט אַ נייעם
באַפֿעל:

„יאָ! מיר דאַרפֿן האָבן אַ צוויי-שטאַקיקע לוקסוס-ווילדע פֿאַר
אונזער אַפֿיצירן-באַרדעל. עס דאַרפֿן דאַרט זיין פֿון 12 ביז 15 צימערן.
איך גיב אייך אַ פֿאַראַרדענונג צו קאַנפֿיסקירן אַ יידישע ווילדע, און
אויב אַזעלכע איז ניטאָ — איז אַ ווילדע פֿון אַ קריסט“.

„אָבער, ה' מענדע, איך בעט אייך, הערט אויס מיין עצה. אין
וואַרשע, אויף דאַנילאָוויטשעווסקע גאַס, געפֿינט זיך דאָך און פֿונק-
ציאָנירט דער אַמט פֿון דער זיטן-פּאַליציי, דאָס איז די איינציקע
אינסטאַנץ וואָס פֿאַרנעמט זיך מיט פּראַסטיטוטקעס, לאַקאַלן פֿאַר
באַרדעלן אד"ג, פֿאַרוואָס זאָלט איר מיט אַזעלכע פֿונקציעס באַשווערן
דווקא אַ רעליגיעזע געמיינדע?“

„נו, נו, ה' שאַשקעס! דוכט זיך, איר ווערט אַ קירכע-פּרעדיקער!
מיר אַזיין ווייסן וואָס מיר האָבן צו טאָן, און דערציילט אונז ניט
וועגן רעליגיע און מאַראָ! אַזאָ, מאַרגן, שבת, וואַרט איך אויף אַ
תּשובה, ווי אויך אויפֿן לאַקאַל“.

„ניט מאַרגן, שבת, און ניט קיין מאַל וועט איר אויף דער דאָזיקער פֿראַגע באַקומען אַ תשובה!...“

ה' מענדע גייט אַריבער צו אַנדערע פֿראַגן, וועלכע זיינען פֿאַרבונדן מיט דער אַרבעט אין דער צו אים אונטערגעאַרדנטער יידישער געמיינדע. מאַרגן, שבת, 3 אַזייגער בייטאָג.

זעלבסטפֿאַרשטענדלעך, בין איך ניט געפֿאַרן אין אַפֿים פֿון דער געסטאַפֿאַ. איך זיך אין פֿרעזידיום-קאַבינעט פֿון דער קהלה און פֿון גרויסן קאַלענדאַר פֿייערן אַראָפּ די רויטע אותיות מיט דער אויפֿשריפֿט: „פֿאַל אַיקס“...“

4 אַזייגער דערהער איך שוין אונטן אויף דער גאַס דעם גערויש פֿון מאַטאַר. מען קאָן אים דערקענען: דאָס איז דער איינציקער אוי-טאָמאַביל, וואָס באַווייזט זיך אויף דער צעבראַכענער, רואינירטער און פֿאַרברענטער גושיבאַווסקע גאַס, וואו עס געפֿינט זיך די קהלה-געביידע.

ווי שטענדיק, שטורעמדיק, קלינגנדיק מיט זיינע שפֿאַרן, עפֿנט די טיר דער גרופֿן-פֿירער. ער איז ביז, ער דרייט מיט זיין שפיצרוט אין דער האַנט. איך שטעל מיך אויף גרייט אויף אַלעם. „אַדזאַ, זענט איר טאַקע ניט געקומען?!“ איך שווייג.

„איר האָט מזל, כאַטש ניט אויף פֿאַנג: מיר מוזן אַפֿלייגן דאָס איינאַרדענען פֿונם באַרדעל, ווייל אין אייער פֿאַרפֿלֹכטער שטאַט זיינען אַלע פֿאַסיקע געביידעס פֿאַרברענט. צו דער פֿראַגע וועגן מיר זיך אומקערן אין אַ צוויי וואַכן אַרום.“ איך האָב פֿרייער אָפּגעאַטעמט.

אין אַ צוויי וואַכן אַרום, בין איך שוין געווען אַריבער דעם גרענעץ.

אַבער וואָס עס האָבן שפּעטער איבערגעלעבט מיינע חברים און פֿריינד פֿון דער קהלה-פֿאַרוואַלטונג — וועגן דעם האָב איך שוין גע-פֿייענט אין די צייטונגען.

פֿאַר מיר איז אַבער זיכער, אַז זיי האָבן זיך דער שענדלעכער באַרדעל-פֿאַראַרדענונג ניט אונטערגעגעבן.

ג.

טרויעריקע ראָל פֿון ליטווישע און אוקראַינישע פּאָליציי אין
דינסט פֿון די נאַציס * די דייטשע פּאַרניכטונגס־קאַמאַנדעס
ביי דער אַרבעט אין געטאָ * דייטשע פּילם־לייט קומען מיט
גרויס פּאַראַד פּאַטאַגראַפֿירן די שחיטה * דער זעלבסט־
מאַרד פֿון קהלה־פּרעזידענט אַדאַם טשערניאַקאָוו * טרוי־
עריקע ראָל פֿון אַ משומד * די טויטן־באַנען *
קידוש־השם

אויטענטישע דאָקומענטן

מיט אַ געוויסער צייט צוריק האָבן די נאַציס פּאַרעפֿנטלעכט
זייער „וויסן בוך“, אין וועלכן זיי באַשולדיקן די אַליאירטע אין באַ־
נוצן „באַרבאַרישע“ מיטלען ביים באַמבאַרדירן די שטעט פֿון דייטש־
לאַנד, און קוילענען אומשולדיקע פֿרויען און קינדער, און רואַנירן
טעמפלען פֿון גלויבן און קונסט ..

דער דאָזיקער אַרײַנפֿיר איז נישט קיין דיסקוסיע מיט די דייטשע
רוצחים, ניין, אַפֿילו קיין פּאַרוואָרף איז עס נישט. ס'איז בלויז אַן
אַרײַנפֿיר פֿאַר אונז אַליין, פֿאַר יעדן איינצלעם פֿון אונז — אויב ער
וועט אַ מינוט מסיח־דעת זיין פֿון דעם וואָס ס'קומט איצט פֿאַר אין
איראַפּע און באַזונדערס אין פּוילן.

ווען די שעה פֿון נקמה וועט שלאָגן, זאָלן מיר אַלע פֿילן און
וויסן, פּאַרוואָס דאָרף דער שונאָ אומברחמנותדיק פּאַרניכטעט ווערן
און — ווי משה רבינו האָט געהייסן: אַפּמעקן דעם זכר פֿון עמלק
פֿון אונטער די הימלען.

* *
*

נאָך אַ פּאַר שעה זייענען די באַריכטן, וואָס קומען אָן פֿון דער
אונטערערדישער באַוועגונג אין פּוילן, הויבט אָן מיטן אין קאַפּ, כאַפּט
זיך אויף אין מיר דער אוראַלטער פּרימיטיווער מענטש, וועלכער
פֿלעגט אַ ווילדער און אַ נאַקעטער פֿויפֿן אין די פּאַרצייטיקע וועלדער
און שפּאַלטן די קעפּ פֿון זיינע שונאים מיט אַ שטיק האַלץ ...
און איך הייב אָן פּאַרשטיין מיינע גרויסע פֿריינד און חברים
פֿון וואַרשעווער קהלה־ראַט — טשערניאַקאָוו און זיגלבוים, וועלכע
האָבן ניט געקענט איבערלעבן די זיידן און יסורים פֿון די פּאַרפֿיי־
ניקטע ברידער און טויטנדיק זיך אַליין — איינגעשלאָסן זיך אין די
מאַסן־קברים פֿון אונזערע אומציידיקע קדושים.

נאך דער גלויבן, אז מיר דערנענטערן זיך צום זיג פֿון דער גערעכֿטיקייט און אפֿשר וועלן מיר אַליין האָבן די גרויסע זכיה און פֿערֿ־זענלעך אָפּצאָלן די שונאים, כאָטש אַ טייל פֿון אונזער חוב — גיט נאָך צו אַ שטיקל זין דעם אָפּוואַרטנדיקן לעבנס־פֿעריאָד, אין וועלכן מיר געפֿינען זיך.

די חשובֿע לייענער מוזן מיר מוחל זיין, אויב איך דאַרף אַמאָל בייטן אַ נאָמען פֿון אַ פֿלאַץ, אָדער פֿון אַ פֿערזאָן און ניט איין מאָל לאָזן איך דורך געוויסע פֿאַקטן, וועלכע — אויב מען וואָלט זיי פּובליקירט — וואָלטן געקאָנט שאַדן ברענגען אויף פֿאַרשיידענע אופֿנים ...

איך לאָזן אויך דורך פֿאַקטן, וועלכע פֿאַרביטערטע אַנטלאָפֿענע מענטשן דערציילן, אז די אָדער יענע גרופן יידן — איבערהויפט ייִדישע פּאַליציי אין די געטאָס — האָט זיך פֿאַרהאַלטן ברוטאַל, אָדער גרויזאַם צו זייערע שוואַכע ברידער. עס פֿעלט נאָך אַ גענויע באַצייכנונג, פֿאַרוואָס געוויסע טרויעריקע דערשיינונגען זיינען פֿאַרגעקומען און דערביער לאָמיר ניט משפטן, איידער מיר האָבן די פֿולע באַצייכנונג.

יולי 1943 האָט מאַרקירט דעם ערשטן יאַרצייט פֿון דער גרוי־זאַמסטער שחיטה אין דער מענטשלעכער געשיכטע. פּונקט מיט אַ יאָר פֿריער האָט זיך אין וואַרשעווער געטאָ אַנגעהויבן די שרעקלעכע פֿאַר־ניכטונגס־טראַגעדיע, וואָס האָט אין משך פֿון יאָר דערפֿירט צו דעם, אז איבער אַ האַלבער מיליאָן יידן אין וואַרשע אַליין, זיינען אין גרויס ליידן און יסורים אוועק פֿון דער וועלט.

מיר האָבן נאָך פֿריער געוואוסט, אז אין די געטאָס הערשט הונגער, אז קראַנקהייטן פֿאַרניכטן אַלט און יונג.

אַבער, דאָך האָבן מיר אַלע געגלייבט, אז די גרעסטע מערהייט פֿון אונזערע ברידער וועט דאָך איבערלעבן און דערוואַרטן דעם טאָג פֿון נצחון און נקמה.

דאָס אַבער, וואָס עס איז פֿאַרגעקומען אין משך פֿון די לעצטע 12 חדשים האָט — ליידער, אונזערע דערוואַרטונגען ניט באַרעכטיקט.

דורך די איצט אַנגעקומענע דאַקומענטן דערוויסן מיר זיך איינ־צלעהייט, ווי אַזוי דער חורבן האָט זיך פֿלאַנמעסיק אַנטוויקלט. לאָמיר לאָזן רעדן דעם יונגן געלערנטן ב. 34 יאָר אַלט, וועלכער האָט זיך אויף אַ געהיימניספֿולן אופֿן אַרויסגעראַטעוועט פֿון הינטער די ווענט פֿון געטאָ און געפֿינט זיך איצט ערגעץ אין אַ דאַרף אין פּוילן.

דארט האבן באגלייבטע מענטשן פארשריבן זיינע ווערטער, וועלכע מיר גיבן דא איבער אין דער פארעם, ווי זיי האבן זיך באקומען פון פוילישן אונטערגרונט :

„מיר האבן זיך אנגעהויבן צו שרעקן פאר עפעס שוידערלעכעס, וואָס דארף קומען, שוין אין פֿרילינג 1942.

„עס זיינען אין וואַרשעווער געטאָ דעראַנגען ידיעות, וועגן די ספעציעלע „פֿאַרניכטונגס־קאַמאַנדאָ“ אָפטיילונגען, וועלכע זיינען אַר־גאַניזירט געוואָרן אין דייטשלאַנד, כדי אויסצוראַטן די יידן. שוין דאָן האָבן מיר זיך געשראַקן פֿאַר אַ מאַסן־דעפּאַרטאַציע, אָדער אין אַנ־דערע ווערטער, פֿאַר אַן אויסמאַרדונג. אין דער זעלבער צייט האָבן מיר זיך דערוואוסט, אַז די געטאָס אין קראַקע און לובלין, זיינען שוין פֿיקווידירט.

„מיר האָבן זיך אָבער געטרייסט, אַז די וואַרשעווער געטאָ איז צופֿיל באַפֿעלקערט און די דייטשן וועלן ניט קענען ווי געהעריק אַרגאַניזירן אַזאַ דעפּאַרטאַציע־אַקציע.

„אין די יידישע אַרבעטער־קרייזן אין וואַרשע האָט מען אַנגעהויבן רעדן, אַז מען זאָל אַרגאַניזירן אַ ווידערשטאַנד אין פֿאַר פֿון אַ פּאַג־ראָם, אָבער די ברייטע מאַסן פֿון דער באַפֿעלקערונג זיינען געווען אזוי טעראָריזירט, אַז די דאָזיקע פּראַיעקטן פֿון די נייט־דעגאַצע אַרבעטער־אַרגאַניזאַציעס האָבן ניט געפֿונען קיין אָפּקלאַנג.

„דעם ערשטן צייכן, אַז עפעס גרייט זיך, האָבן מיר דערזען, ווען דייטשע מידיטערישע פֿילם־אַפּערייטאָרס זיינען אַראָפּגעקומען אין געטאָ, כדי צו מאַכן אַ בילד, ווי אזוי יידן לעבט זיך עפעס. מען האָט אויסגעזוכט די איבערגעבליבענע שענערע וואוינונגען, מען האָט ספעציעל אַרגאַניזירט אַ „קאַפּעטעריאַ“ מיט רייך־געדעקטע טישן און אַרום זיי האָט מען באַזעצט אין גאַס געכאַפּטע יידישע פֿרויען און מענער, וועלכע זיינען געווען בעסער געקליידעט. מען האָט אָפֿילו גע־פֿילמט אַ ספעציעל טעאַטראַדיש־אַראַנזשירטע רייכע לוויה מיט רבנים און דיקע יידן פֿאַרויס, וועלכע האָבן געפֿירט דעם „אַרון“ מיט גרויס פּאַמפּ, גלייך אָבער זיינען די פֿילם־אַפֿיצירן געלאָפֿן פֿאַטאַגראַפֿירן די בעטלער, וועלכע האָבן האַלב־נאַקעטע געקרעכצט נאָך אַ שטיקל ברויט. אַרום זיי האָבן זיך געוואַלגערט נאַקעטע טויטע קערפּערס, וועלכע האָבן באַדעקט גאַנצע טיילן פֿון די גאַסן.

דאָס האָט מען צוגעגרייט אַ פֿילם, וועלכער האָט געדאַרפֿט ווייזן די קאַנטראַסטן ביי יידן צווישן אַרעם אין רייך, אַז אין דער זעלבער צייט, ווען יידן אין געטאָ „פֿרעסן“ אין רעסטאָראַנען, ליגן אויף די

גאסן מתים פֿון הונגער געשוואַלענע. דאָס איז געווען אַ פֿיין שטיק פֿראַפּאָגאַנדע, וואָס האָט געדאַרפֿט באַרעכטיקן די פֿאַרניכטונג פֿון אַזאַ „פֿינצטערן“ פֿאַלק.

„אין מאַי און יוני, 1942, האָט מען אָנגעהויבן שיסן אין די גאַסן אויף שמוגלערס, וועלכע האָבן מיט ספּנת נפֿשות צוגעשטעלט אַביסל שפּייז דער הונגעריקער באַפֿעלקערונג.

„צווישן די טויטע זיינען אויך געווען קריסטן, וועלכע פֿלעגן זיך אַריבערכאַפּן איבערן פֿאַרקאַן פֿון דער געטאַ. און אזוי פֿלעגט יעדע נאַכט איבערבלייבן אין די גאַסן אַרום 50—60 געשאַסענע.

„מ'האַט געלעבט אין גרויס מוראַ. פֿלוצלינג האָבן זיך פֿאַר-שפּרייט קלאַנגען, אַז מען וועט אויסקוילענען אַלע קינדער ביז צען יאָר אַלט, און נאַכהער אַלע אַלטע איבער זעכציק יאָר. אָנהויב יודי האָט מען אַוועקגענומען פֿון די אינערלעכע געטאַ-מויערן די פּוילישע וואָך און אַוועקגעשטעלט ליטווינער און אוקראַינער. ביי די אויסער-לעכע טויערן זיינען געבליבן שטיין די דייטשע שטורמיסטן. דאָס איז געווען אַ שדעכטער אָנזאַג.

„דער פרעזידענט פֿון געטאַ, טשערניאַקאָוו, איז אַ באַאומרויאַקעטר גלייך אַוועקגעלאָפּן צום דייטשן קאַמיסאַר איבער די יידישע ענינים, אויערוואָלד, און געפֿרעגט צי איז אמת, אַז מען קלייבט זיך אַוועקפֿירן די יידן פֿון דער געטאַ. דער קאַמיסאַר אָבער האָט דאָס קאַטעגאָריש געדייקט. דאָס איז געווען דעם 22טן יולי, אָבער שוין אויף מאַרגן האָט דער זעלבער קאַמיסאַר גערופֿן טשערניאַקאָוו און עס איז פֿאַר-געקומען דער טראַגישער געשפּרעך וועגן דעם, אַז די יידישע קהלה זאָל אַרויסגעבן פֿון געטאַ אייניקע טויזנט יידן יעדן טאַג. ניט אַלע איינצלהייטן פֿון דעם געשפּרעך זיינען באַקאַנט, אָבער שוין אין אָונט איז טשערניאַקאָוו אַוועק צו זיך אַהיים און זיך געסמט, איבער-לאַזנדיק בריוו צו דער פֿאַמיליע און צו די יידן פֿון דער וועלט.

„נאָך זיין טויט איז פרעזידענט פֿון דער קהלה געוואָרן מאַרעק ליכטענבוים (מען האָט אים דערשאַסן בעת דעם אויפֿשטאַנד אין אַפּרייל, 1943), אַ העלפֿט קהלה-מיטגלידער זיינען אַרעסטירט געוואָרן. די דייטשן זיינען אַריין אין רציחה צוליב טשערניאַקאָוו דעמאָנסטראַ-טיוון זעלבסטמאָרד. דעם זעלבן טאַג זיינען אין גאַס צעקלעפט געוואָרן די אַפֿישן מיט דעם אַפֿיציעלן אָנזאַג, אַז אַלע יידן וועלן אַרויסגעשיקט ווערן פֿון וואַרשע מיטן אויסנאַם פֿון די, וואָס אַרבעטן אין דייטשע פֿאַבריקן, אין די קהלה-אַפֿיסעס, אָדער אין די יידישע פֿאַרזיי. אַלס שעף פֿון דער יידישער פֿאַרזיי איז באַשטימט געוואָרן דער משומד

שערינסקי, וועלכער האט אמאל פארנומען א הויכע שטעלונג אין דער פוילישער פאליציי. דער דאזיקער שערינסקי איז פריער געווען ארעסטירט דורך די דייטשן, ווייל ער האט ארויסגעשמוגלט צירונג און פוטערס פון געטא. איצט אבער האט מען אים באפרייט, כדי ער זאל קענען מיטהעלפן די ליטווינער און אוקראינער. דאס איז געווען א טיילוואנישער פלאן, ווייל פון אנפאנג האבן די דייטשן ניט געוואלט באשמוצן זייערע הענט מיטן קומענדיקן בלוט-באד. אבער אן אפ-טיילונג פון דייטשע שטורמיסטן האט פארנומען דאס הויז אויף לעשנא 22, כדי צו קאנטראלירן, ווי אזוי עס זאל צוגיין דאס כאפן פון די מענטשן אויף די גאסן.

„אין די ערשטע טעג האט מען 'אפגערייניקט' די ארעמע, שמוציקע קווארטאלן אויף מילע, ניוקע און אסטראווסקע גאסן. דארט האט גע-וואוינט דאס ארעמקייט, אנגעלאפענע פון די פראווינג-שטעטלעך. מען האט זיי אלעמען אוועקגעטריבן צום אזוי גערופענעם 'אומשלאגס-פלאץ' אויף סטאווסקי גאס, נעבן אמאליקן יידישן שפיטאל. דארטן זיינען געשטאנען פראכט-וואגאנעס, וואו מען האט אריינגעפאקט צו 120 מענטשן, די וואגאנעס פארחתמעט און אוועקגעשיקט אין אן 'אומבאוואוסטער ריכטונג'. דער קהלה און פאליציי האט מען געהייסן זאגן, אז די יידן גייען אוועק קיין בריסק.

„אין געטא איז געווארן א שרעקלעכע פאניק. מענטשן זיינען געלאפן איבער די גאסן מיט פעקלעך אין די הענט, וועלנדיק אזוי ארום אויסמיידן די דעפארטאציע.

„די לאגע איז געווארן נאך שרעקלעכער צוליב דעם הונגער, וועלכער האט אלעמען געמאטערט, ווייל עס האט אויפגעהערט דאס אפיציעלע פארטיילן פון שפייו און שמוגלען פון דרויסן האט מען שוין ניט געקענט.

„מען האט געצאלט משוגענע פרייון פאר א פאפיר פון א דייטשן ווארשטאט, אז מען ארבעט. אבער עס האט אנגעהאלטן נאר דריי טעג, שפעטער האט מען שוין געכאפט אלעמען. אפילו מיט פאפירלעך, אז מען ארבעט, אפילו די באאמטע פון קהלה-ראט, כאטש אפיציעל האבן זיי געזאלט בלייבן.

„מ'האט אנגעהויבן 'בלאקירן' באזונדערע הייזער, אפשטיסנדיק זיי מיט פאליציי, און געכאפט אלט און יונג, נאר די, וואס האבן געהאט ווערטפלע חפצים האבן זיך אין דער ערשטער צייט געקאנט אויס-קויפן. אריינשטופנדיק זיי אין 'יד' פון פאליציאנט.

„אין אויגוסט האָט מען אָנגעהויבן 'בלאָקירן' אויף אַזאַ אָפֿן
די נאַוואָליפּקי גאַס. דאָס מאָל זיינען שוין די דייטשע שטורמיסטן
געגאַנגען אין דער שפיץ פֿון די ליטווישע און אוקראַינישע אָפּטיי-
לונגען. מען איז געגאַנגען און געשאַסן אויף רעכטס און אויף לינקס.
אין די דאָזיקע טעג האָט מען מער ווי אַלץ געכאַפט קינדער און
אַלטע לייט. אַ טייל פֿון זיי האָט מען דערשאַסן יעדן טאָג אויפֿן
גענשער בית-עולם.

„די גרעסטע טייל האָט מען געפאַקט אין די וואַגאַנעס און געשיקט
'קיין בריסק'. וואוינונגען זיינען געבליבן שטיין אַפֿן. טיר און פֿענצטער,
אַלץ וואָס דאָרט איז געווען, האָט מען שפּעטער אַוועקגערויבט. גאַנצע
גאַסן זיינען אויף אַזאַ אָפֿן סיסטעמאַטיש אויסגעליידיקט געוואָרן.
דאָ און דאָרט האָט מען געזען בלאַנדזשנדיק אָן איינזאַם הונגעריק
קינד, וועלכעס האָט זיך צופֿעליק אויסבאַהאַלטן אין אַ קעלער און
געוואַנדערט זוכנדיק און וויינענדיק.

„אין די ערשטע צוויי וואָכן פֿון אויגוסט זיינען אַזוי אַרום 'ליקווי-
דירט' געוואָרן איבער 100 טויזנט יידן.

„דעם 16טן אויגוסט איז פֿאַרגעקומען די טראַגעדיע אין גרויסן
יתומים הויז אויף קראַכמאַלנע גאַס. מען איז דאָרט געקומען צונעמען
די אייניקע הונדערט יתומים און דערבלי האָט מען געוואָלט איבער-
לאַזן דעם דירעקטאָר יאַנוש קאַרטשאַק (ד"ר גאַלדשמידט, דער
גרויסער יידישער ספּעציאַליסט אויף קינדער-דערציאונג, אַ באַ-
קאַנטע פּערזענלעכקייט אין גאַנץ פּוילן).

„ד"ר קאַרטשאַק האָט זיך אָפּגעזאָגט פֿון דער פּריווילעגיע און
נעמענדיק צוויי קראַנקע קינדערלעך אויף די הענט איז ער געגאַנגען
אין דער שפיץ פֿון דער יתומים-פּראַצעסיע אין דער ריכטונג צו די
טויטן-וואַגאַנעס אויף סטאַוקי.

„נאַכהער זיינען אָנגעקומען ידיעות, אַז די וואַגאַנעס דערפֿאַרן
נאָר ביז טרעמבלינקע, אויפֿן וועג קיין ביאַליסטאָק און דאָרט ווערן
אַלע פֿאַרשפּאַרט און דערשטיקט אין די גאַז-קאַמערן.

„יעדער אין געטאָ האָט געוואָרט אויף זיין רייע און דערווייל האָט
מען געצאָלט גרויסע סומעס געלט, כּדי זיך אַריינצובאַקומען אַס
אַרבעטער אין די דייטשע פֿאַבריקן פֿון טאַבענס, שוּדץ, צאַרינג א.א.וו.
אַ קליינער טייל האָט ריזיקירט דעם לעבן און מיט דער הילף פֿון
קריסטלעכע פֿריינד זיך אַרויסגעראַטעוועט פֿון געטאָ.

ענדע אויגוסט האָט מען אָנגעהויבן בלאַקירן די גאַסן פֿון דעם
אַזוי גערופֿענעם „אַריסטאָקראַטישן" געטאָ-טייל, דאָס זיינען די גאַסן

פון שענונג ביז עלעקטאראַינע. דאָ האָט מען אָן רחמנות געשאָסן יעדן, וועלכער האָט זאָפּאַרט נישט פּאַרדאָזן זיין וואוינונג און זיך איינגעשטעלט אין דער רייע, וועלכע האָט געדאַרפֿט גיין צו די וואָגאַנעס. דאָ זיינען פּאַרגעקומען אומבאַשרייבליכע סצענעס פֿון גרויזאַמען שרעק. מען האָט געהאַלטן פֿאַר גליקלעכע די יעניקע, וועלכע האָבן געהאַט מיט וואָס צו באַגיין זעלבסטמאָרד.

„נאָך הונדערט טויזנט יידן זיינען אויף אַזאַ אופֿן אַוועקגעשיקט געוואָרן אויף אַ זיכערן טויט.

„דעם 28טן אויגוסט האָט אַ יידישער יונגערמאַן געשאָסן אויפֿן שעף פֿון דער יידישער פּאַליציי, שערינסקי, וועלכער האָט זיך אויס־געצייכנט מיט זיינע גרויזאַמקייטן און האָט אים שווער פּאַרוואַונדעט. דאָס האָט נאָך פּאַרערגערט די זאַגע און טויזנטער האָבן באַצאָלט מיט זייערע זעבנס, צווישן זיי מיין ווייב און אַ קליין יינגלעך.

„איצטער ווען איך שרייב די שורות גייט נאָך אָן דער פּאַגראַם אין 'געטאָ', דער שרעקלעכסטער אין דער מענטשלעכער געשיכטע.“
12טן סעפטעמבער, 1942 ערגעץ וואו אין פּוילן.

— (חתימה)

ד.

אַ מיידל וואָס האָט זיך געראַטעוועט פֿון פּוילן גיט איבער גרוילהאַפּטע פרטים ווי אַזוי די נאַצים האָבן פּאַרניכטעט דעם גרויסן יידישן צענטער * דייטשע אינסענעניזאַציע פֿון יידישער אויסגעלאַסנקייט * די שרעקלעכע נאַכט פֿון 25טן אויגוסט 1942 * ס'זיינען נישט בלויז שטורמיסן נאָר דייטשע פּאַלדאַטן * וויטערדיקע באַגלייבטע דאָקומענטן און פּראַטאַקאָלן.

נאָך דעם ווי פֿריידין א. איז געראַטעוועט געוואָרן פֿון וואַרשעווער געטאָ, האָט זי אַ גאַנצע וואָך נישט געקענט רעדן און דערציילן. שפעטער האָבן מיטאַרבעטער פֿון דער פּוילישער אונטערערדישער באַוועגונג פּאַרשריבן איר עדות־זאַגן.

אייניקע פּאַקטן זיינען די זעלבע, וועלכע עס האָט געבראַכט דער געלעדנטער ב. וועמענס ווערטער מיר האָבן אויבן פּאַרעפֿנטלעכט. דאָס פּאַרשטאַרקט נאָך דעם דאָקומענטאַלן כאַראַקטער פֿון די פּראַטאַקאָלן.

דער פּאַלדאַטיקער באַריכט איז צוזאַמענגעשטעלט געוואָרן דעם 7טן סעפטעמבער 1942 „ערגעץ וואו אין אַקופּירטן פּוילן“:

„א דאָנק אייניקע פֿריינד־פּאַזיאַקן, האָב איך זיך, ווי דורך אַ נס, אַרויסבאַקומען פֿון די וואַרשעווער געטאַ-ווענט. אויף דער ביטע פֿון מיינע פֿריינד דיקטיר איך דאָס, וואָס איך האָב אַליין געווען, געהערט פֿון אַנדערע און איבערגעלעבט אין דעם פֿעצטן, שרעקלעכן צייט־אַפּשניט פֿון מיינ פֿעבן אין וואַרשעווער געטאַ.

„שוין אייניקע מאַנאַטן פֿריער, איידער עס האָט זיך אַנגעהויבן די מאַסן־אַרויסשיקונג פֿון געטאַ, האָבן זיך צו אונז דערטראַגן קלאַנגען, אַז מען ליקווידירט עפעס אויף אַ שרעקלעכן אופֿן די געטאַס אין לאַדוש, קראַקע און ספּעציעל פֿובלין.

„ניט אַלע האָבן די דאָזיקע שרעקלעכע אינפֿאַרמאַציעס געגלייבט — און די פֿון אונז, וואָס האָבן יאָ געגלייבט, האָבן געהאַלטן, אַז אין אַזאַ גרויסער שטאַט ווי וואַרשע, אויף וועלכער עס זיינען געווענדעט די אויגן פֿון דער גאַנצער וועלט, וועלן זיך די נאַציס ניט דערלויבן באַנוצן די זעלבע פֿאַרניכטונגס־מעטאָדן, ווי אין די פֿראַווינציעלע שטעט. אַ קליינער טייל אָבער האָט יאָ געגלייבט — איבערהויפט די ספּערן פֿון דער אַרבעטער־יונגט, און געוואַרנט מען זאָל זיך גרייטן צו אַ פֿאַרשטייענדיקער קאַטאַסטראַפֿע.

דער אָפּטימיזם פֿון די יידן אין געטאַ האָט זיך איבערהויפט דער־קלערט מיט דער גרויסער אומבאַהאַלפֿנקייט, וואָס אַלע האָבן געפֿילט. די ידיעות פֿון די גרויסע און קלענערע פֿראַווינצ־שטעט אָבער זיינען געוואָרן אַלץ פֿינצטערער און מיר האָבן שוין אַנגעהויבן פֿילן, אַז דער שטורעם דערנענטערט זיך.

„דערווייל האָבן מיר איבערגעלעבט די פֿילם־סענסאַציע, דייטשע מידיטער־דייט האָבן געכאַפט אין די גאַסן שיינ־געקליידעטע יידישע פֿרויען — מערסנטטייל זיינען דאָס געווען פּערזאָנען מיט אַ זייער צווייפֿלהאַפֿטער רעפּוטאַציע — און זיי צוזאַמען פֿילמירט מיט בעסער אויסזעענדיקע מענער אין ספּעציעל דראַסטישע פּאַזעס, מען האָט אַזעלכע גרופּעס פֿרויען און מענער געהייסן לאַכן אויפֿן קול, אָפּשטופּן מיט די פֿיס די טויטע קערפּערס, וואָס זיינען געלעגן אין די גאַסן, מען האָט אַפֿילו געהייסן אַ בריקע טאַן אַזאַ מת מיטן פּוס, אָדער מיט אַ שטעקן; נעבן אַ גרופּע נאַקעטע, אויסגעדאַרטע קערפּערס, וועלכע זיינען געלעגן אין אַ ווינקל פֿון גאַס, האָט מען אַוועקגעשטעלט טישן מיט גוטע שפּייזן און געהייסן די געכאַפטע יידן דאַרטן עסן און זיך משמח זיין.

„אין דער וואוינונג פֿון קהלה־ראַט מיטגליד פֿ. — די שענסטע מעבלירטע וואוינונג אין געטאַ (דער דאָזיקער ראַט־מיטגליד איז שוין

איצט אַ געשאַסענער). האָט מען געבראַכט שאַמפּאַניער, וויין און מייד-
פֿעד, אָנגעטאָן ווי קעלנערינס. געכאַפט אין גאַס דיקלעכע יידן און שוין
אויבנדערמאַנטע 'דוסטיקע פֿרויען', האָט מען אַרומגעזעצט אַרום
די רייך-געדעקטע טישן און פֿידמירט. דאָס האָט געדאַרפֿט ווייזן פֿאַר
דער געשיכטע די פֿאַרדאַרבנקייט פֿון פֿאַלק ישראל, וועמענס 'רײַכע'
שיפורן און הוליען, ווען די אַרעמע שטאַרבן פֿון הונגער אין די גאַסן.

„אַמשרעקלעכסטן איז געווען די פֿילם-סצענע, וועלכע די דייטשן
האַבן געמאַכט אין דער גרויסער מקוה אויף צעגלזאַנאַ גאַס: דאָרט האָט
מען אָנגעיאָגט צענדליקער יונגע מיידלעך און עלטערע חסידישע
יידן מיט לאַנגע בערד, געהייסן זיי אַלעמען זיך אויסטאָן נאַקעט און
טאַנצן אין דעם מקוה-באַסיין. דאָס האָט געזאַלט ווייזן אַ 'רעליגיעז'
בילד פֿון דער יידישער געטאַ.

„גאַנצע נעכט פֿלעגן אונז וועקן שיסערייען. אין דער פֿרי פֿלעגט
מען געפֿינען אין די גאַסן צענדליקער געשאַסענע, מערסטנטייל יידן
און פֿאַרזאַקן, וועלכע האָבן אונטערן שוץ פֿון נאַכט, געוואָלט אַרייַנ-
שמוגלען אַביסל שפּייז אין געטאַ.

„דעם 30טן יוני האָבן די דייטשן פֿאַראַרדנט, אַז אויפֿן גענשער
יידישן בית-עולם זאָל מען אויסגראַבן אַ קבר פֿאַר 200 מענטשן. מען
האַט דאָן געשאַסן אויפֿן בית-עולם און דאָרט באַגראַבן 190 מענער
און 10 פֿרויען, וועלכע מען האָט באַשוואַדיקט אין ברענגען אומ-
פֿעגאַל שפּייז אין געטאַ. צווישן די געשאַסענע זיינען געווען 10 יידישע
פֿאַרזאַצונטן, וועלכע האָבן זיך 'קעגנגעשטעלט' פֿאַראַרדענונגען.

„זונטאָג, דעם 19טן יולי, איז אין געטאַ פֿלוצלינג אויסגעבראַכן
די גרויסע פּאַניק. מען האָט זיך דערוואוסט, אַז מען דרוקט שוין די
פֿאַראַרדענונג וועגן איבערפֿירן די יידן אויף 'מזרח'... דינסטאָג,
דעם 21טן יולי, האָט מען אַרעסטירט אַלע מיטגלידער פֿון קהלה-ראַט.
די געביידע אויף גזשיבאַווסקע איז פֿאַרנומען געוואָרן פֿון דייטשער
פֿעלד-זשאַנדאַמערע.

עס האָט זיך אָנגעהויבן די 'בלאָקאָדע' פֿון גאַנצע גאַסן. יעדעס
הויז פֿלעגט אַרומגערינגלט ווערן פֿון יידישער פֿאַרזיציי. דייטשן און
פֿיטווינער זיינען אַריין אין די הויפֿן און מיט שיסערייען אַראַפּגעטריבן
אונטן אַלע איינוואוינער. שפעטער האָט מען באַזוכט די וואוינונגען,
בידעמס און קעלערס, און די וואָס מען האָט דאָרט געפֿונען, האָט
מען אויפֿן אַרט דערשאַסן. די אָנגעזאַמלטע אויף די הויפֿן האָט מען
אַרויסגעפֿירט אויפֿן גאַס, פֿאַראייניקט מיט אַנדערע פֿאַרטעיס און
געיאָגט צום איבערפֿאַרדונגס-פֿלאַץ אויף סטאַוקי גאַס, וואו מען האָט

אלעמען געשטופט אין פראכט-וואגאנעס: צו 100-120 מענטשן אין א וואגאן. איך אליין האב געזען, ווי מען האט פאלנדיקע פרויען געשלעפט פאר די האר, פאר די הענט און פיס און געיאגט זיי שויסנדיק.

„אפיציעל האט מען געמעגט מיטנעמען 15 קילאגראם באגאזש, פאקטיש אבער האט מען געכאפט די מענטשן אט אזוי ווי זיי שטייען און גייען. אויב ווער האט יא געהאט א פעקל, האט מען דאס שפעטער אפגענומען אויפן 'פונקט'. אט אזוי האט מען ארויסגענומען פון געטא 15-20 טויזנט מענטשן א טאג.

„אויפן דריטן טאג פון דער דאזיקער אקציע האט זיך געסמט דער פרויענדיגט פון דער קהלה א. טשערניאקאוו.

„לויט די ידיעות, וועלכע איך האב באקומען פון א געמיינזאמען פריינד, וועלכער האט פערזענלעך געדען טשערניאקאווס לעצטן בריוו, האט מען פון אים געפאדערט ער זאל ארויסגעבן אויף 'ליק' ווידאציע' די קינדער פון די יתומים-הייוער אין דער צאל פון איי-ניקע טויזנט. זיין ווייב איז אין טאג פון זעלבסטמארד געווען ארעס-טירט אַלס אַ משכן.

„נאך דעם זיינען געקומען די טעג פון א ווידן געיעג אויף מענטשן, אן אונטערשייד, צי זיי ארבעטן, אדער ניט. איך ווייס פון פאקטן, ווען מען האט געכאפט יונגעלייט, ערשטקלאסיקע טעכנישע ספעציאליסטן — און אוועקגעשיקט אין דער 'אומבאוואסטער ריכטונג'. געווען טעג, ווען מען האט די טויזנטער אויפגעזאמלטע אויף אַזא אופן מענטשן, באַפֿוילן לויפן און די, וואָס זיינען אַפּגעשטאַנען, האָט מען געשאָסן.

„געווען פיל פאלן, ווען מען האט אין די הייוער צוגענומען די קינדער, ווען די עלטערן האבן געארבעט אין די פאבריקן. איך האב יעדן טאג געזען דעם צער און געהערט די געשרייען פון אזעלכע מאמעס און טאטעס, וועלכע האבן זייערע קינדער אין שטוב ניט געפונען.

„איך אליין האב איבערגעלעבט אן אומגעוויינטלעכע נאכט דעם 25טן אויגוסט, ווען אין פאבריק, וואו איך האב געארבעט, זיינען אריינגעלאפן שטורמיסטן מיט א געוואלד, אז מען האט געשאסן פון פענצטער. אלע ארבעטערנס האט מען אוועקגעשטעלט אויף די קני אונטער א וואנט און געהייסן זיך ניט רירן.

„אנטקעגן אונז זיינען געשטאנען זעלנער מיט אנגעשטעלטע מאשינ-ביקסן, עס איז גענוג צו באַטאַנען, אַז די זעלנער האָבן זיך דריי מאָל געביטן דורך דער נאכט און מיר האבן געמוזט בייבן אומבאוועגלעך.

„איך קען פשוט ניט באשרייבן וואָס עס האָט זיך געטאָן אויפֿן איבערלאַדונגס-פּלאַץ אויף סטאָווקי גאַס.

„מיר האָבן ביז אַהער איבערגעלעבט שרעקלעכע זאַכן: ניט געווען וואָס צו עסן, וואו צו שלאָפֿן, שטענדיק דער שאַטן פֿון טויט איבערן קאַפּ. — אָבער דאָרטן אויפֿן פּלאַץ? דער מענטש הערט אויף צו זיין אַ מענטש, אַפֿילו ניט קיין חיה. — ער איז נאָר אַ פעקל שמאַטעס, וועלכן מען האָט באַשטימט צו פֿאַרברענען. די דייטשן שיסן נאָכ־אַנאַנד און שלאָגן.

„קינדער, קראַנקע, אַלטע, ווערן צערטראַטן אויף טויט. מען קריכט טיף אין מענטשלעכע צוואה... יעדע צען מינוט ברעכט אויס אַ נייע פּאַניק צווישן די טויזנטער אָנגעזאַמלטע קרבנות. — און אַזוי יעדן טאָג. „אַמאָל גיט זיך עמעצן איין אונטערצוקויפֿן די וואַך, באַצאַנדיק מיט די לעצטע גאַדענע אַדער אַנדערע חפּצים. אָבער וואָס איז די פּעולה? אין אייניקע טעג אַרום ברענגט מען אים ווידער שוין אינגאַנצן אָן מיטלען.

„מיד אַליין האָבן אויף אַ קאַמפּליצירטן אופֿן — אַלס אַ טויטע — אַרויסגעראַטעוועט פּוילישע פּריינד. דורך האַלב פֿאַרשלאָסענע אויגן האָב איך געזען, ווי מען האָט אין דעם דאָזיקן גיהנום גע־בראַכט אייניקע הונדערט קינדער.

געצייכנט א.

אונטערגעשריבן 2 עדות

צו דעם דאָזיקן פּראַטאָקאָל איז נאָך צוגעגעבן אַ זייטל מיט פֿאַר־גנדיקע איינצלייטן:

1. דעם 20טן אויגוסט האָט זיך אין הויז אויף נאָוואַליפּקי, ראַג קאַרמעליצקע, אַריינגעריסן אַ באַנדע שטורמיסטן און אויפֿן 4טן שטאָק געזוכט אַ געוויסן פּערזאָן. זיי האָבן אָבער די פּעראַן ניט געטראָפֿן און דעריבער זיך נוקם געווען אָן אַן אַלטיטשקו, וועלכן זיי האָבן אין דער וואוינונג געפֿונען. ער איז געווען פֿאַ־ראַליזירט און געזעסן אין שטול. מען האָט אים צוזאַמען מיטן שטול אַרויסגעוואָרפֿן פֿון פֿענצטער און בעת ער איז געפֿאַלן, האָט מען געשאַסן אין אים פֿון רעוואָלווערן. שפעטער זיינען די שטורמיסטן אַראָפּ אויפֿן הויף און באַטראַכטנדיק דעם קערפּער, זיך געקריגט, ווער פֿון זיי איז אַ בעסערער שייטער.
2. ספעציעלע פּראַטאָקאָלן זיינען פֿאַרשריבן געוואָרן, ווען אין צענדליקער פֿאַלן האָבן דייטשן אין מיליטערישער אַוניפֿאַרם,

ארויסגעריסן קליינע קינדער פֿון זייערע מוטערס הענט און געטויט די קינדער פֿאַר די אויגן פֿון זייערע מאַמעס — קלאַפּנדיק מיט זייערע קעפלעך אין שטיינערנעם ברוק. די נעמען פֿון די מוטערס זיינען פֿאַרשריבן געוואָרן.

3. דעם 28טן אויגוסט 1942, איז אַ גרופּע אַרבעטער געגאַנגען אויף לעשנאָ גאַס, אַלע האָבן זיי געהאַט די נויטיקע ערלויבע-נישן, ווייל זיי זיינען געווען באַשעפֿטיקט אין אַ דייטשער פֿאַבריק. צווישן די אַרבעטער איז געגאַנגען אַ יונגע מוטער מיט אַ צוויי-יאָריק קינד אויף די הענט. זי האָט אין יענע שרעקלעכע טעג, ווען מען האָט אויסגעליידיקט גאַנצע גאַסן, מורא געהאַט צו לאָזן דאָס קינד אויף די הענט פֿון שכנים, דעריבער האָט זי דאָס קינד מיטגענומען אין פֿאַבריק אַריין.

אויף ראָג זשעלאָזנע גאַס איז די גאַנצע גרופּע פֿאַרהאַלטן געוואָרן דורך דייטשע זשאַנדאַרמען, וועלכע האָבן געהיט דעם טויער פֿון געטאָ. די פֿרוי איז אַפּגעטיילט געוואָרן פֿון דער גרופּע. אַ זשאַנדאַרם האָט אַרויסגענומען אַ רעוואָלווער און מיט אַ טרעפֿ-לעכן שאַס דערהרגעט דאָס קינד אויף דער מוטערס הענט... דאָן האָט ער זיך געווענדעט צו דער גרופּע, צווישן וועלכע עס איז געשטאַנען די פֿאַרגליווערטע מוטער מיטן טויטן קינד אויף אירע הענט:

„זאָ, יעצט איז עס אין אַרדענונג! אַפּמאַרשירן!...“

ה.

**אַ ניטיידישער עדות, וועלכער געפינט זיך איצט אין אַמע-
ריקע, גיט איבער איינצלע היימן וועגן דער שחיטה
שטאַט טרעמבלינקע * אַ שילדערונג פֿון דער וואַרשעווער
געטאָ נאַכדעם ווי זי איז אויסגעליידיקט געוואָרן**

ס'האַט זיך אַזוי געמאַכט, אַז גראַד תּשעה באָב האָב איך גערעדט מיט איינעם, וואָס איז אַליין געווען אין איינעם פֿון די שרעקלעכע מאַרד-פֿאַבריקן אין פּוילן, וואו די נאַציס פֿאַרניכטן אויף אַ סיסטעמאַ-טישן אופֿן אונזערע ברידער און שוועסטער.

דער מאַן — אַ קריסט — איז איינער פֿון די העלדן, וועלכע קעמפֿן אין דער אונטערערדישער באַוועגונג. ער איז נאָך גאַרניט פֿאַנג געווען אין פֿיל שטעט פֿון פּוילן און צוליב אַ רייע סיבות האָט ער געהאַט די מעגלעכקייט זיך צו באַוועגן גאַנץ פֿריי.

מיין געשפרעך מיט אים האט אייגנטלעך געדארפט פארקומען
ערגעץ אין א קליינשטעטלדיקן בית-המדרש, צווישן שאטנדיקע ווענט,
צווישן באבערדלעע יידן מיט טרויער דורכגעזאפטע פנימער — יידן
וואס זיצן אויף דער ערד און זאגן קינות.

דער אינהאלט פון געשפרעך איז געווען דער גרעסטער ווייגעשריי
פון אדע צייטן און אפילו דער מעכטיקער עפאס פון ירמיהוס איכה
און די טיפע טרויער-טענער פון אר-ציון זיינען תשעה באב אונט,
געווארן בראס פאר מיר.

אייניקע טעג פריער האב איך געלייענט א פאק דאקומענטן און
רעפארטן געשריבן פון באקאנטע, גלויבנסווירדיקע מענטשן — צווישן
זיי פון יידן, וועמענס נעמען זיינען באוואוסט אין דער וועלט. איר
לייענט די באריכטן מיט א פארקאפטן אטעם, אבער נאך א שעה צוויי
מוזט איר איבעררייסן — ווייל עס הייבט אן מישן אין קאפ און עס
ווערט אייך פֿינצטער אין די אויגן...

אָפּטמאָר שרייט מען אויס צו זיך אַליין. ניין! ניין! עס קאָן דאָך
ניט זיין!

אָבער ווידער אַ קוק אין די רעפארטן: גענויע דאָטעס, פֿרעזער,
ציעפֿערן, אַדרעסן און איבער אַליין, נעמען פֿון פֿערזאָגען, וועלכע
זיינען מיט דיר צונויפֿגעוואַקסן געווען פֿאַר צענדליקער יאָרן און אַזוי
שוידערעך-ברוטאַל אַוועק פֿון דער וועלט.

נאָך די אַדע איוב-בשורות און טראַץ דעם האָבן מיר אונזער גאַנצן
גלויבן, אַז גאָר אין גיכן וועט די אונטערערדישע אַייראָפּע אָנהייבן
זינגען דאָס ליד פֿון נצחון און מיר וועלן דאָס קענען מיטזינגען.
אָבער ביז די דאָזיקע זון וועט אָנהייבן שיינען מוזן מיר וויסן דעם
אמת, אָדער ווייניקסטנס אַ טייל פֿון אמת.

*
* *

אַט איז אַ בידל אין רעפארט ווי אַזוי די יידישע געטאָ אין
וואַרשע האָט אויסגעזען נאָכדעם ווי די יידן זיינען פֿון דאָרט אַרויס-
געשיקט געוואָרן צו די שרעקלעכע גאַז-קאַמערן פֿון לאַגער אין
טרעמבלינקע:

„אין אַ שיינענדיקער זון פֿון אַן אומפֿאַרגלייכלעכן פּוילישן פֿריי-
לינגס-טאַג זעען מיר שנייב-אַדעקטע גאַסן. דאָס איז אָבער ניט קיין
שניי. דאָס זיינען פּוך און פֿעדערן פֿון יידישן בעטגעוואַנד, וועלכער
איז דאָ איבערגעלאָזן געוואָרן צוזאַמען מיט שאַפֿעס, וואַליזעס, מיט
קאַמאָדעס פֿאַר מיט וועש, מיט שענק פֿאַר מיט קליידער, מיט טעפֿלעך,

שיטעלעך און אנדערע קיך-באלעבאטישקייטן. הפקר, אלץ איז הפקר! שישטעכער, קינדערשע וויגלעך און צעבראכענע בעטן. אלץ ליגט אין די וואוינונגען, אין די הייזער פון ווארשע אן א בעד-הבית. אלץ איז צוגעדעקט מיט די פֿעדערן פון די צעריסטענע פערניצעס און קישנס. דאָס איז געבליבן נאָך די 400 טויזנט יידן, וועלכע מען האָט אין די פֿעצטע חדשים, — טאַג-איין, טאַג-אויס אַוועקגעשיקט צו דער מאַסן-שחיטה אין טרעמבלינקע.

„אומהיימלעך שטיף זיינען די גאַסן. די שטילקייט ווערט איבער-געריסן פֿון רעוואָלוציער-שאַסן, אָדער פֿון כול־גאַנצעס, וואָס ברעכן מיט אייזערנע פֿאַמעס די טירן און פֿענצטער.

„אין אַנדערע גאַסן רוימט מען אויף דאָס איבערגעבליבענע ביסל יידן. כריפּנדיקע, שכורע שטימען שרייען אין די הויפֿן: „אַלע יודען ראָאוס!“ עס הערן זיך די שטימען פֿון דייטשע שטורמיסטן אוקראַינישע, פֿעטישע און ליטווישע יונאַקעס. און צווישן זיי עלנטע גרופּעס פֿון אַרטע יידן, פֿרויען, קינדער; אַנדערע, האַלב-אַנגעווענע, אַרויסגע-נומען פֿון די בעטן; די קינדער — כמעט שטענדיק באַרוועסע, וויי-נענדיקע.

„דאָס ווערן אַלע געיאָגט אויף סטאַוקי גאַס, צו דער באַן-סטאַנציע, וואו עס וואַרטן שוין אויף זיי 60 וואַנגאַנעס פֿון בהמות, אין וועלכע מען וועט זיי באַדן איינפאַקן ...

„אין יענע טעג צאָלט מען גאָר הויכע פרייזן פֿאַר אַ קייניעם פעקעלע „וועראַנאַל“, פֿאַרן סם, וועלכן מען נעמט פֿאַרן שלאָף און מען כאַפט זיך שוין מער ניט אויף. ... אָבער אַלע אַפטיקן זיינען געשלאָסן, און נאָר דורך אַ קריסטלעכן פֿריינד אויסער דער געטאַ קאַן מען באַקומען דעם מיטל וואָס באַפֿרייט אויף אייביק פֿון יסורים און חרפות.

„אַ גרויסער טייל זוכט דעם טויט דורך דערשאַסן ווערן אויפֿן אַרט, אָבי אויסצומיידן די פֿאַנגע אַגאַניע פֿון דער דעפּאַרטאַציע.

„איך האָב פֿאַר זיך אַ רייע סטאַטיסטישע ציפֿערן, וועלכע ווייזן וויפֿיל פֿון אונזערע מאַרטירער זיינען יעדן טאַג דערשאַסן געוואָרן, אָדער זיך אַליין געטויט: פֿון 4517 פֿאַררעגיסטרירטע וואַרשעווער טויטע אין די פֿעצטע צען טעג פֿון סעפטעמבער 1942, זיינען 2,305 ד"ה 51 פּראָצענט, דערשאַסן געוואָרן אין די הייזער און אין די גאַסן פֿאַר קעגנשטעלן זיך די דייטשן, און 155, ד"ה 3,5 פּראָצע. האַבן אַליין געמאַכט מיט זיך אַ סוף.

„דאָס ביסל יידישע פּאַליציאַנטן האָט מען דאָן דערלויבט צו בלייבן אין געטאָ, אָבער אונטער אַ שרעקלעכן באַדינג: אויב זיי ווילן האָבן מיט זיך זייערע ווייבער און קינדער, מוזן זיי דערפֿאַר פּערזענלעך ברענגען זייערע אַלטע עלטערן צו דער דעפּאָרטאַציע.

„און אזוי האָט עס זיך איבערגעהורט צוויי מאָל אַ טאָג: פֿון זעקס ביז צען טויזנט יידן פֿלעגן יעדן טאָג אַריינגעפּאַקט ווערן צו 100 און 120 אין אַ וואַגאָן; אין דריי שעה אַרום זיינען זיי שוין געווען אויף דער סטאַנציע מאַדזשיק, צווישן וואַרשע און ביאַליסטאָק. פֿון דאָרט ווערן די וואַגאָנעס פֿאַרקערעוועט אָן אַ זייט, אייניקע מיידלעכע, צום דאָרף טרעמבלינקע. דאָרטן ווערן אַלע אויסגעלאָדערט.

„אומדערוואַרטעט פֿאַר זיי, ווערן זיי באַגענגט מיט פֿריינדלעכע באַגריסונגען פֿון דער גרופּע שטורמיסטן אין וועלדל לעבן דאָרף. מען שרייט אויס צו זיי אין פּויליש, אָדער אַפֿילו אין יידיש: „מאַכט זיך באַקוועם; איר וועט דאָ אַביסל אַפּרוען און דערנאָך וועלן מיר אייך שיקן אויף אַרבעט ווייטער קיין מזרח; איר דאַרפֿט זיך נאָר לאָזן דעזינפֿעקצירן אין דער באַד און אויך די זאַכן אויסרייניקן.“

„מען טייט אָפּ באַזונדער די מענער און באַזונדער די פֿרויען צוזאַמען מיט די קינדער, און אַלע מוזן זיך אויסטאָן מוטער־נאַקעט. מען עצה'ט זיי זאָגאַר העפֿלעך, אַז זיי זאָלן איבערגעבן אַלע צירונגען אָדער ווערטפֿולע זאַכן אין אַפֿיס, וואו זיי באַקומען אַ פֿאַרמעלן רעסיט פֿאַר אַלע אַפּגעבענע זאַכן.

„דאָס דאָרף טרעמבלינקע באַשטייט פֿון 17 לאַנגע הילצערנע געביידעס אָן פֿענצטער, וועלכע זיינען צעוואַרפֿן צווישן זאַמדיקע בערגלעך, באַדעקט מיט סאַסנאווע ביימער. ווי נאָר אַלע טוען זיך אויס נאַקעט, בייט זיך פּלוצלינג דאָס גאַנצע בילד. פֿון וועלדל שפּרינגען אַרויס אונפֿאַרמירטע דייטשן און אוקראַינער, זיי הויבן אָן ווילד שרייען, שיסן אין דער לופֿטן און טרייבן די טעראַריזירטע נאַקעטע מאַסע צום פּלאַץ פֿאַר די הילצערנע באַראַקן. פֿאַראוים ווערט געיאָגט די גרופּע פֿרויען און קינדער, געשטופּט און געשלאָגן מיט שטיקעס און נאַגאַיקעס; נאָך זיי ווערן מיט אַ שנעלערן טעמפּאָ געטריבן די מענער.

„די אומגליקלעכע הויבן שוין אָן צו פֿאַרשטיין, אַז דאָס איז דער לעצטער אַקט פֿון דער טראַגעדיע, אַז דאָס ווערן זיי געטריבן צום טויט. עס ברעכט אויס אַ שרעקלעכער געשריי און יאַמער־געוויין, געמישט מיט קלאַות און ריטשערייען פֿון די מערדער.

„לעבן באראק נומער 1, דער סאמע גרעסטער, שטייט דער שעף פון טרעמבלינקער לאגער, קאפיטאן זאמער; ער שטייט מיט א לאנגן בייטש אין האנט און שלאגט די ווילד-געווארענע און טערראריזירטע מענטשן-מאסע, ווען זי ווערט — אזוי ווי שאף צו דער שחיטה — אריינגעיאגט אין באראק, דער פלאץ אין באראק איז גליטשיק; מענטשן שטרויכלען און פאלן און קענען זיך שוין נישט מער אויפֿ-הויבן, — ווייל אויף זיי פאלן נייע קערפערס פֿון קרבנות, מיט אימ־פעט געטריבענע פֿון הינטן.

„קליינע קינדער ווערן געווארפֿן איבער די קעפֿ פֿון די פֿרויען. מענער ווערן געשטופט מיט קאלבעס, און אויף אזא אופן ווערט פֿול די עקזעקוציע-קאמער, וואו עס איז פֿאראן פֿלאץ פֿאר צוויי ביז דריי טויזנט צונויפלגעשטיקטע קערפערס. די טירן ווערן דאן הערמעטיש פֿאריגלט... דורך רערן ארום די ווענט ווערט אריינגעלאזן דער דומפיקער גאז...

„אין דער ערשטער פעלטש שעה דערגייען פֿון אינעווייניק פֿאר-שטיקטע קולות, — און דערנאך ווערט אלץ שטידער און שטידער... נאך א האלבער שעה ווערט די טיר געעפֿנט.

„איצטער קומען די גרעבערס, — הונדערטער יידן, — פֿארן פֿרייז פֿון נאך א פֿאר וואכן לעבן — מוזן אויספֿירן די דאזיקע טראג-גישע פֿונקציע. זיי ווערן געטריבן מיט קללות און זידלערייען פֿון די שטורמיסטן. אבער, ווען די טירן עפענען זיך, זיינען אלע קערפערס צונויפלגעפֿלאכטן און צוגעקלעפט אין איין מאסע הענט, פֿיס קעפֿ, — צונויפלגעפֿרעסט אין לעצטן קאנוואלסיע-קראמף פֿארן טויט.

„די יידישע קברנים גיסן אויף דער צונויפלגעקלעפטער מאסע מתים עמערס מיט קאלט וואסער און אויף אזא אופן באקומען זיי ארויס פֿון דער טויטן-קאמער די קערפערס. די קברנים באקומען א באפעל: „איין מאן — צוויי לייכענז!“ — און דעריבער נעמט יעדער פֿון זיי שלעפֿן זיינע צוויי טויטע צו די אויסגעגראבענע קברים ארום דעם וואלד. די קברים ציען זיך מיידן-לאנג, און ווען איין עקזעקוציע איז נאך נישט פֿארענדיקט, הערט מען שוין דאס קלאפֿן פֿון דער גרוי-סער עלעקטרישער בויער-מאשין, וועלכע גראבט שוין א נייעם ברוי-דער-קבר.

„די אומגליקלעכע קרבנות רעאגירן פֿארשידן, ווען מען טרייבט זיי אריין אין דער טויטן-קאמער, אבער די מערסטע מענער זאגן יודוי און קאפיטלעך תהלים אויפֿן קול...

„די דאָזיקע סצענע ווערט איבערגעזעצט יעדן טאָג שוין מאַן-
נאַטן פֿאַנג. קאָן מען אויפֿצייטן די קרבנות?״.

דאָס איז נאָר אַ קליינער טייל פֿון אַ רעפּאָרט, געשריבן פֿון אַ
מאַן, וועלכער האָט דאָס אַליין צוגעזען.

די אַזע איינצלהייטן — פֿיל מער ווי מיר קענען דאָ באַשרייבן —
זיינען מיט אַ קורצער צייט צוריק געבראַכט געוואָרן צו פּרעזידענט
רוזוועלט אין אַ געשפּרעך וואָס האָט געדויערט קנאַפּע צוויי שעה.
אויך פּרעמיער טשורטשיל האָט פּערזענלעך אויסגעהערט די דאָזיקע
שענדלעך-טראַגישע געשיכטן.

דאָס וועט זיכער האָבן שווערע פֿאַלגן בעתן אויסאַרבעטן דעם
פֿאַלן פֿון באַשטראַפֿן די מלחמה-פֿאַרברעכער.

אונזער חיים נחמן ביאַליק האָט אַמאָל געזאָגט: „אַפֿילו דער
טיוועל אַליין האָט נאָך נישט אויסגעטראַכט אַ שטראַף פֿאַרן טויען אַפֿילו
איין אומשולדיק קינד״... און מיר רעדן דאָך וועגן מיליאָנען אומ-
שולדיק אומגעבראַכטע.

1.

די תּורה אין די לעצטע טעג פֿון וואַרשעווער געטאָ * די
תּלמידים פֿון דער לובלינער ישיבה וואָס האָבן געהאַלטן
אין לערנען ביז דער פּאַמע לעצטער מינוט * אַ קריכט
גייט איבער רירנדיקע פּרטים.

דער מענטש, וועלכער איז נאָך מיט עטלעכע חדשים צוריק גע-
ווען אין וואַרשע, האָט מיר דערציילט אַ קליינעם עפּיזאָד, — דוכט זיך
אַן אומבאַדייטנדיקן, — אַבער, וואָס האָט אויף דעם דערציילער — כאַטש
אַ קריסט — געמאַכט אַן אַומפֿאַרגעסלעכן איינדרוק.

ער האָט באַזוכט די וואַרשעווער געטאָ אין פֿעברואַר 1943. עס
זיינען שוין דעמאָלט דאָרט נישט געווען מער ווי אַ צענט חלק פֿון די
וואַרשעווער אידן. דער גרעסטער טייל פֿון זיי איז שוין געווען אַרויס-
געפֿירט אין יענע „אומבאַוואוסטע ריכטונגען“, וועגן וועלכע עס איז
אַזוי פּיינדלעך נאָכאַמאָל צו רעדן. די עטלעכע צענדליק טויזנט געבלי-
בענע יידן האָבן געוואוינט אין אַ פֿאַר גאַסן אַרום דעם מויראַנאווער
פֿאַץ — גאַסן פֿינצטערע, אַרעמע, צעשטערטע פֿון די ערשטע מלחמה-
חדשים. אַפֿילו אין פֿרידנס-צייטן איז דאָרט געווען ענג און אַפּגעלאָזן;
ווייניק פֿרייד און זון פֿלעגן דאָרט אַריינדריינגען.

און איצט — ווען ניט ווייניקער ווי זעקס פערזאן האָבן געדאַרפֿט
וואוינען אין איין צימער, — קאָן מען זיך פֿאַרשטעלן די ענגשאַפֿט
און די שווערע באַדינגונגען פֿון דאָרטיקן לעבן.

דער דערציילער האָט געדאַרפֿט זען אַ פֿאַר יונגע יידן, וועלכע
האָבן געהערט צו דער אונטערערדישער באַוועגונג און ער האָט זיך
אויפֿגעהויבן אויף פֿינצטערע, פֿאַרדרייטע טרעפֿ ערגעץ אין אַ פֿאַר-
וואַרפֿן געסל. דאָרט האָט שוין אויף אים געוואַרט אַ יידישער
בחור, וואָס האָט אים אַריינגעפֿירט אין דער דירה.

די באַגעגעניש האָט באַדאַרפֿט פֿאַרקומען אין אַ לעצטן צימער
און זיי זיינען דורכגעגאַנגען אייניקע צימערן, וועלכע זיינען געווען
פֿיל מיט שכנים. אין איינעם פֿון די צימערן האָט מיין דערציילער
דערזען אַ גרופע יידן, וועלכע זיינען געזעסן אויף הילצערנע בענק
אַרום אַ טיש און זיך געשאַקלט איבער ספֿרים. ווען מען איז דורכ-
געגאַנגען דעם צימער, האָבן די דאָזיקע יידן אַפֿילו זייערע קעפֿ ניט
אויפֿגעהויבן.

די באַראַטונג צו וועלכער דער קריסט איז געקומען איז אַפֿגע-
האַלטן געוואָרן אין שכנותדיקן צימער. די גאַנצע צייט זיינען די גע-
שפרעכען פֿאַרגעקומען אונטער דעם אַקאַמפּאַנימענט פֿון דעם ניגון פֿון
די יידן וואָס זיינען געזעסן און געלערנט. מיין דערציילער איז געווען
נייגעריק צו וויסן, וואָס „זינגען“ דאָרט די יידן? אויף דעם האָבן
אים די יידישע יונגעלייט געענטפֿערט: „דאָס זיינען לערנער, ישיבה-
בחורים, וועלכע זיינען אַנטלאָפֿן פֿון ערגעץ אַ גרויסער ישיבה; און
דאָס זינגען זיי לערנענדיק; זייער עסן איז אַ שטיקל ברויט מיט אַ ביסל
הייסע וואַסער, — אָבער דאָס שטערט זיי ניט אין לערנען גאַנצע
טעג און אַפֿטמאַל נעכט.

מיין קריסט דערציילט מיר, אַז נאָך איצט, — ווען ער כאַפט זיך
אַמאָל אויף אין מיטן נאַכט, — קלינגט אים אין די אויערן דער וויי-
טער, אַריענטאַלישער ניגון, און אזוי ווי לעבעדיק זעט ער פֿאַר זיך די
אויסגעדאַרטע מיט בערד באַוואַקסענע אַסקעטן, וואָס שאַקלען זיך
איבער די גמרא'ס.

דאָס איז אַן אַרויסגעריסן ביידל פֿון די לעצטע וואָכן אין וואַר-
שעווער געטאָ. — ווען טויט האָט געלויערט הינטער די פֿענצטער
און יעדן טאָג געקלאַפט אין די טירן; — און דאָך, האָט זיך דער
דער אַטער, אייביקער גמרא-ניגון פֿיל מיט בענקשאַפֿט, געשעענדיג
פֿון זיינע ווייטע קוואַלן ערגעץ אין אַלטן בבֿל, דורך דער געטאָ אויף

סמאטשע גאס און — ווייטער דורך וועלדער, דורך סטעפעס, דורך ימים אין דער אומענדלעכקייט אריין.

גראד אויף מארגן נאך דעם געשפרעך איז אין מיניע הענט אריינגעפלאן א נומער פון דער „דויטשער אבענד צייטונג“, א זשורנאל וואס גייט ארויס אין נאצי-דייטשלאנד. די צייטונג איז פון 1940טן יאר, ווען יידן האבן נאך געוואוינט אין לובלין. און אט ליינען מיר: „עס איז געווען א ספעציעלער שטאף פאר אונז — דערצויגענע

אין די היטלער-יונגט שולן, — צו רואינרן די לובלינער תלמודישע אקאדעמיע, — וועלכע איז באוואוסט אלס די גרעסטע אין פוילן. מיר האבן ארויסגעשליידערט אויף דער גאס די גרויסע ביכער פון דער ביבליאטעק און אוועקגעפירט זיי צום מארק-פלאץ. דאן האבן מיר זיי אונטערגעצונדן. דערנאך האבן מיר געבראכט נאך טויזנטער ביכער. גאנצע 20 שעה האט דער פייער געברענט. די יידן פון לובלין זיינען געשטאנען ארום און ביטער געוויינט. זייערע געשרייען האבן פאר טויבט די אויערן. מיר האבן דעריבער אראפגעבראכט א מיליטערישן ארקעסטער, וועלכער האט געשפילט פרייעכע מארשן און דורך דער מוזיק האבן מיר די יידישע יללות ניט געהערט.“

די דאזיקע ווילדע סצענע, ווי בארבארן ווילן מיט פייער פאר-ניכטן דאס יידישע ווארט און מיט מוזיק פארטויבן דעם געוויין, וואס רייסט זיך צום הימל, — איז קלאסיש און אומפארגעסליך.

פאר מיר אבער, וועלכער האט באזוכט די פרעכטיקע לובלינער ישיבה מיט אייניקע חדשים פריער אידער די מלחמה איז אויסגע-בראכן, — איז די דערציילונג, ווי אזוי זי איז צעשטערט געווארן, געווען א טראגישע איבערלעבעניש.

צוזאמען מיט א גרופע פלדטוער און שריפטשטעלער פון ווארשע האבן מיר יענעם זומער באזוכט די ישיבה און געהאט דעם גרעסטן פארגעניגן זעענדיק ווי מאדערן עס זיינען געווען אירע איינריכטונגען, ווי ענטוויזאסטיש עס זיינען געווען אירע אנפירער ר' אריה פראמער און ר' משה פריעדמאן. איך קאן ניט פארגעסן דעם קליינעם 12-יאריקן יינגלעך מיט זיינע ברענענדיקע אויגן און לאנגע געקרייזטע לאקן, וועלכער האט איבערגעזאגט אויסנווייניק דעם שווערן שיעור, פיל מיט פפולדים און ציטאטן, וועלכן דער ראשי-ישיבה אריין האט נאר וואס פארגעטראגן אין גרויסן זאץ פון דער תורה-אקאדעמיע.

און שפעטער דער געזאנג פון די בחורים — פון דער גאנצער וועלט צונויפגעזאמלטע, וועלכע זיינען געקומען דא דורשטיקע זיך אנטווייניקען פון אונזערע אייביקע קוואלן. אין די ברייטע ביבליאטעק-

זאָלן האָט מען אונז געוויזן דעם אוצר פֿון די ספרים, די 40 טויזנט
עקזעמפלאַרן פֿון אַלטער וויסנשאַפֿט, וואָס זיינען שפעטער אַוועק מיט
דעם פֿייער אונטער די קלאַנגען פֿון פֿריידעכער מוזיק.
און וואו זיינען אַהינגעקומען די לעבעדיקע, אָט די רבנים און
ישיבה-בחורים, — וועלכע זיינען אויפֿגעהויבן געוואָרן דורך דעם
מלחמה-שטורם-ווינט און צעזיט און צעשפּרייט איבער ווייטע לענד-
דער און ימים?

אונטער דעם איינדרוק פֿון דעם גרוס, וואָס דער וואַרשעווער
קריסט האָט מיר איבערגעגעבן און פֿון דער נאַטיץ אין דער דייטשער
צייטונג, ווי אַזוי די ספרים האָבן געברענט, — האָב איך זיך אויך
דערמאָנט אין מיינעם אַ וויזיט מיט יאָרן צוריק אין אַ צווייטער באַ-
רימטער פּוילישער ישיבה, אין דער שטאָט מיר:

ווען די מלחמה איז אויסגעבראַכן איז די ישיבה פֿון מיר שוין
אַלט געווען 125 יאָר. ווען איך בין אַריין אין בנין פֿון דער ישיבה,
האַט אין גרויסן זאַל אונטן געזאַגט שיעור דער משגיח ר' ירוחם.
איבער הונדערט בחורים זיצן פֿאַרטיפֿט און אָנגעשטרענגט און
שלינגען די ווערטער. זיי לערנען איצט די מסכתא יבמות, און
עס איז קיין וואונדער ניט זייער אָנגעשטרענגטקייט. דאָס איז דער
שווערסטער קאַפיטל פֿון פֿאַמיליען-רעכט, — וועלכע עס איז ניט אַזוי
לייכט צו פֿאַרדייען. די יונגעלייט זיינען דאָ ניט געקומען צוליב
קאַריערע, און אויך ניט צוליב מאַטעריעלע אינטערעסן. זיי זיינען
זאָרגלאָז און טראַכטן ניט וועגן אַ תּכּלית: צוזאַמען וואַרעמען זיי זיך
לעבן דעם אייביקן לייכט פֿון דער תּורה, — און דאָס איז דער עיקר.

עס איז זיך שווער פֿאַרצושטעלן די צרות און די יסורים, וואָס אָט
די אַדע יונגע יידישע לערנער מיט זייערע מנהיגים האָבן איבער-
געלעבט זינט די מלחמה האָט זיי אָנגעהויבן שליידערן פֿון פּלאַץ
צו פּלאַץ.

אַבער דער טייל, וואָס איז פֿאַרבליבן אין ליטע און איז אַריינגעפֿאַלן
אין די נאַצישע הענט, האָט פֿונדעסטוועגן פרובירט ווידער אַמאָל צו
אַרגאַניזירן דאָס לערנען.

אַן אונטערערדישער באַריכט פֿון ווילנער געגנט האָט מיט אַ
צייט צוריק געבראַכט די ידיעה, אַז אין אַ קליין שטעטל האָט די געס-
טאַפּאַ געכאַפּט אַ גרופּע געוועזענע ישיבה-בחורים פֿון סלאָבאָדקע
און קלעצק, — ביים „פֿאַרברעכן“ פֿון לערנען גמרא. מען האָט זיי
זאָפֿאַרט אַרעסטירט, באַשולדיקט אין כּשוף-מאַכטריי און פֿאַרמשפּט
צו פֿאַרברענטן לעבעדיקערהייט. דער ווילנער קאַטוילישער ערצבישאָף

יאבדזשיקאווסקי האָט זיך דאָן אַרײַנגעמישט און אַרײַנגעלייגט אין חרם יעדן, וואָס וועט עדות זאָגן לטובת דער דאָזיקער באַשולדיקונג; דאָס האָט געוויקט און די קריסטלעכע אײַנוואוינער פֿון שטעטל האָבן מיט זייערע דערקלערונגען געראַטעוועט די יונגעלייט פֿון פֿאַרברענט צו ווערן אויף אַ „שייטערהויפֿען“, אויפֿן מאַרק פֿון שטעטל.

און אַז עס האָט זיך אָנגעהויבן דער גרויסער געלאָף אויף מזרח, ווען די דײַטשן זײַנען באַפֿאַלן רוסלאַנד, — זײַנען מיט דעם רײַסנדיקן שטרעם מיטגעלאָפֿן די „ריטערס פֿון דער תּורה“.

איר באַגעגנט זײ אין די אומענדלעכע טײַגעס פֿון ווײַטן סיביר; אין די הײַסע סטעפּעס פֿון קאַזאַקאַסטאַן; אין די זאַמדיקע דער־פֿער פֿון פֿאַרלהומטן טורקעסטאַן.

ווי רירנד דערצײלט ד״ר יצחק לעווין זײ באַגעגעניש מיט דעם אַלטן גמרא-ניגון אויף אַ יאַפּאַנישער שיף אין מיטן אַ געוואַלטיקן שטורם-ווײַנט אויפֿן פּאַציפֿישן ים.

דורך דעם שטורם הערט ער פֿון דער ווײַטנס אַ קלאַנג פֿון דער האַרציקער גמרא-מעלאָדיע. ווען עס האָט זיך אַביסל דער ים באַ-רואיקט איז ער אַוועק זוכן דעם אַרט פֿון וואָנען די מעלאָדיע קומט. ער האָט דערזען, ווי אויף אַ באַנק אויפֿן דעק פֿון שיף זיצט פֿאַרטיפֿט איבער אַ ספֿר אַ יונגערמאַן און זינגט זיך אונטער. וואָס אַרט אים דער שטורם-ווײַנט, אַז ער איז אינגאַנצן אין שטורם; אַרויסגעריסן מיט די וואַרצלען פֿון אַ ווײַט פּויליש שטעטל, אײַנזאַם און אַליין שפּרייזט ער דורך אַ וועלט און זוכט אַ פֿלאַץ, וואו ווידער אַמאָל די וואַרצלען מיט דער ערד צו באַהעפֿטן און די פֿרײַהײַט פֿון לערנען באַהאַלטן.

די געשיכטע ווי אַזוי ישיבה-בחורים האָבן געוואַנדערט צופֿוס אַ סך הונדערטער מײַדן פֿון קאַלטן סיביר אין דער ריכטונג צו די וואַרעמערע געגנטן פֿון רוסלאַנד; קײן טאַשקענט, סאַמאַרקאַנד אַדער בוכאַראַ. — וואַרט נאָך דערצײלט צו ווערן פֿון גרויסע לײַטעראַרישע מײַסטערס. דראַמאַטיש שפּאַנענד זעען מיר דאָס פֿון די צענדליקער בריוו, וואָס קומען אָן דאָ אין נײַ-יאַרק. די בריוו געפֿינען זיך אין ועדה-הצלה. דער דאָזיקער אַמעריקאַנער רעטונגס-קאָמיטעט באַשעפֿ־טיקט זיך מיט מאַביליזירן די גאַנצע הילף און רעטונג, וואָס איז נױטיק פֿאַר די דערמאַנטע נאָך ניט באַזונגענע תּורה-העלדן, וועלכע זײַנען פֿונאַנדערגעוואַרפֿן איבער אַ צעטרייסלעכער און מיט בלוט פֿאַר-גאַסענער וועלט.

מיר פֿײַענען אין די בריוו, ווי אַזוי יונגעלייט שצעפֿן זיך לאַנגע חדשים דורך וועלדער, ווײַט פֿון מענטשטלעכע ישובים. זײ שפּײַן זיך

מיט פֿאַרפֿויטטע קאַרטאָפֿל, מייערן אָדער בוראַקעס, וואָס זיינען ניט אַרויסגענומען געוואָרן פֿון פֿאַרלאָזענע פֿעלדער. פֿאַראַן געגנטן, וואו וואַכן-לאַנג באַגעגנט מען ניט קיין מענטשן. פֿיל פֿון די וואַנדערער האָבן דעם וועג ניט געקאָנט איבערטראַגן און זייערע ביינער רוען אונטער שמאַלע ברעטלעך מיט די אַלטע סימנים פֿון אַ ״קבר ישראל״. אָבער די וואָס האָבן זיך דערשלאָגן צו אַ ישוב, האָבן ווידער אַמאָל, פֿאַרוואַלטעט אַרום דעם רב אָדער עלטערן פֿערנער, — באַנייט די מוזיק פֿון די אַמאָליקע ישיבות אין זאַמדיקן בבֿל מיט פֿיל, פֿיל הונד-דערט יאָרן צוריק, — באַנייט דעם ניגון, וואָס האָט געוואַנדערט דורך אַזיע און דורך אַפֿריקע קיין שפּאַניע, פֿראַנקרייך, דייטשלאַנד, דורך די פּוילישע און ליטווישע אומעטיקע ישובים, דורך סיביר און די קירגיזישע סטעפּעס, דורך לענדער פֿון די יאַקוטן צו די סאַרטען, דורך יאַפּאַן און כינע.

יא, איז די ישיבה ניט אַ זעלטענע דערשיינונג, וועלכע איז דורך די צעברעקטע איבערגעבליבענע יונגעלייט געשאַפֿן געוואָרן אין כינעזישן קעסל-גרוב, אין דער שטאָט שאַנכאַי?

פֿאַרגעסט ניט, אַז שאַנכאַי געפֿינט זיך אונטער דער יאַפּאַנישער אַקופּאַציע. וואָס פֿאַר אַ געוואַלדיקע ענערגיע עס האָט זיך געפֿאַדערט צו אַרגאַניזירן דאָרט אַרום 500 רבנים און בני-ישיבה! זיי געפֿינען זיך אַלע צוזאַמען אין איין גרויסן הויז, — דאָרט וואוינען זיי און דאָרט פֿערנען זיי. אַרום זיי קאָכט אַ פֿרעמדער כינעזיש-יאַפּאַנישער פֿעבן, פֿיל מיט פֿרעמדקייט און מיט זינד. אָבער אונזערע יונגעלייט האָבן זיך פֿון דעם איזאָלירט מיט דער גאַנצער התלהבות און ברען פֿון אַ גלויבן — וועלכער איז שוין ניט אינמאָל דורכגעגאַנגען דעם ברענענדיקן געשיכטלעכן קאַלך-אויזן און — ווידער פֿעבן געבליבן.

* *
*

דער קריסט, וואָס האָט מיר דערציילט, אַז עס פֿאַרפֿאַלגט אים דער ניגון, וואָס עס האָבן געמורמלט ביים פֿערנען די יידישע יונגע-לייט, — ערגעץ אין אַ פֿאַרוואַרפֿענעם צימער פֿון וואַרשעווער געטאָ, — האָט אַליין ניט געוואוסט, וואָס פֿאַר אַ סטרונע ער האָט ביי מיר אָנגערירט. די אַלע טראַגישע איבערלעבענישן, וועלכע רופֿן אַרויס די ידיעות, וואָס קומען אַן פֿון דער ״אונטערגרונד״, — זיינען פֿלוצלונג באַלויכטן געוואָרן מיט אַן אייביקן לייכט פֿון ישראל סבא, — פֿון אַלע ישראל.

ז.

דייטשן מאכן געשעפטן מיט יידישע קערפערס, מיט יידישע
ספרי תורה און מיט יידיש האַב-אוינגוטס.

דער שעף פֿון דער עקאנאָמישער אָפטיילונג פֿון פּוילישן „גענעראַל־
גאַווערנעמענט“, דער דייטש לעפקע, האָט צוגעשטעלט זיין בעל־הבית,
פֿראַנקו, אַ גרויסן באַריכט וועגן די עקאנאָמישע „דערגרייכונגען“
אין פּוילן אונטער דער נאַצי־הערשאַפֿט. אין באַריכט געפֿינען מיר
פֿאָלגענדיקן כאַראַקטעריסטישן טייל:

„מיר קענען נאָך ניט פֿאַראויסזען אַלע ווירטשאַפֿטלעכע פֿאָלגן,
וועלכע זיינען פֿאַרבונדן מיטן פֿיקוידירן דעם געטאָ אין וואַרשע.
מיר ווידמען דעם פֿראַבלעם פֿיל צייט. דער פֿאַקט אָבער, וואָס אין
וואַרשע איז געוואָרן מיט 400 טויזנט עסער ווייניקער פֿאַרדייכטערט
שטאַרק די אַפֿראַוויזאַציע פֿון דער שטאַט. די גרעסטע צרה איז אָבער,
וואָס מיר האָבן פֿאַרלאָרן אַרום 200 מיליאָן איינקונפֿט, וועלכע פֿלעגט
אַריינקומען פֿון יידן אַלס דירה־געלט אין געטאָ. די הייזער זיינען
איצט פּוסט. די אַלע מעבל, קליידער און אַנדערע באַוועגלעכע פֿלעצן
זיינען איבערגעגעבן געוואָרן דער „רייכס־פֿירער שטורם־אָפטיילונג“
(שטורמיסטן). מיר מוזן זאָפֿאַרט צוטרעטן צו רעמאַנטירן די הייזער
און צופֿאַסן זיי צו די באַדערפֿענישן פֿון די נייע לאַקאַטאַרן וואָס קומען
אַן קיין וואַרשע“ ...

* *
*

ס'לוינט זיך אַ קוק צו טאָן, וואָס עס טוט זיך הינטער די קויליסן
פֿון די אַקופּירטע לענדער, אַריינבליקן אין מאַראַל־ישן פֿרצוף פֿון דער
היטלער־אַדמיניסטראַציע דאָרט.

לויט דער מאַס פֿון צעפֿוילטקייט, וועלכע מיר וועלן פֿאַרשטעלן,
וועלן אַלע קענען זען, אַז היטלער וועט מוזן עפעס אַראַפֿלאָזן פֿון די
טויזנט יאָר הערשאַפֿט, וועלכע ער האָט געוואַלט אַנוואַרפֿן אויף דער
וועלט־געשיכטע ... עס וועט זיין אַ נס פֿאַר אים, אויב ער וועט ענדיקן
כאָטש די ערשטע עף יאָר. 989 יאָרן וועט שוין דער אויבערשטער
שענקען דער געמאַטערטער וועלט.

מיר אַלע האָבן ביז אַהער געוואוסט, אַז וואָס איז שייך מערדע־
רייען און גרויזאַמקייטן, קאָן קיינער ניט איבערשטייגן די נאַציס. מיר
האָבן אויך געוואוסט, אַז זיי זיינען די וועלט־טשעמפּיאָנען אַלס דינגער.
זאָגט דאָך דער פּסיכאָפּאַט היטלער אין זיין בוך „מיין קאַמף“: „די

וועלט איז ניט מוחל, ווען מען זאגט א קליינעם ליגן, — דאקעגן כאפט זי אויף זייער גערן גרויסע ליגנס. און אט טאקע מיט דער היילי פֿון גרויסע ליגנס, פֿון פֿארראט, פֿון פֿאלשע אפמאכן, פֿון געבראכענע צור-זאגן — האט מען די פֿלומרשט „קלוגע“ וועלט אזוי קונציק פֿארפירט. אבער אז דער דייטש איז דער גרויסער כאבארניק, דער אזוי צו זאגן: „סופערמאן“ אין גנבה, דאס דערוויסן מיר זיך פֿון אונטערער-דישע רעפארטן, וועלכע דערציילן גענוי און מיט אלע איינצלהייטן, ווי אזוי די דייטשע אדמיניסטראציע פֿירט זיך אויף אין די אקופירטע לענדער, — מיט וואס פֿאר א טיילוואַנישן טאַלאַנט מען נעמט כאבאר, מען פֿידיקט אויס די קעשענעס פֿון די אזוי אויך פֿארארעמטע און רור-אינירטע, פֿארשקאַפֿטע פעלקער.

פֿון די אלע געשיכטעס און דאקומענטן, וואס קומען אָן פֿון די אָקור-פירטע לענדער באקומט זיך אזא סקאַנדאַליעזער בילד פֿון קאַרופֿציע, גנבה, ליגנס, שלעכטער ווילן און לומפּעריי, — ניט אומפעאיקייט און פשוטע אידיאטישע האַנדלונגען — אַז דער צוקונפֿטיקער היסטאָריקער וועט האָבן פֿאר זיך אַ גאַנץ קאַמפּליצירטע אויפֿגאַבע צו פֿאַרשטיין און אַנאַליזירן דעם פּסיכישן צושטאַנד פֿון דייטשן פֿאַלק אין דער איצטיקער עפאכע.

דער גענעראַל-גובערנאַטאָר פֿון פּוילן, רייכס-מיניסטער פֿראַנק, האָט ניט לאַנג צוריק ביי אַ גרויסער יוביליי-פּייערונג אין ראַקאָוו, געהאַלטן אַ שטאַלצע רעדע, אין וועלכער ער האָט אויסגערעכנט די וואונדערלעכע טובות און ישועות, וואס די נאַצי-הערשער ברענגען אין די אקופירטע לענדער. די רעדע האָט ער פֿאַרענדיקט מיט פֿאַר-גענדע ווערטער — און איך באַנוץ אַפֿילו זיין אייגענע שפּראַך:

“In diesen Raum ist noch nie so einfach und sauber regiert worden”.

— קיינמאַל — הייסט דאָס — איז די אַנפֿירונג פֿון פּוילן ניט געווען אזוי קלאַר און זויבער ווי זי איז איצט, אונטער זיין — פֿראַנקס — ממשלה...

אַט דער דאָזיקער גרויסער ליגן פֿון נאַצישן אַפּאַסטאַל, וועלכער האָט אין דער זעלבער רעדע געלויבט די ערלעכקייט פֿונם דייטש און זיין פֿאַרגעסן די אייגענע אינטערעסן צוליבן פֿלש — פֿאַדערט טאקע אַ באַלייכטונג מיט פֿאַקטן.

אַגב, איז עס טאקע נויטיק, אויב מיר ווילן שוין איצט זען דעם ראַק, וואָס פֿרעסט אויף דעם אויסערלעך געזונטן קערפּער פֿון דייטשן פֿאַלק. ווי נאָר דער גענעראַל-גובערנאַטאָר פֿראַנק האָט אין קראַקע

אָפּגעהאַלטן זיין רעדע וועגן זיין „זויבערע“ אַדמיניסטראַציע, האָט ער גלייך באַקומען אַ פּאַטש אין פּנים פֿון זיין קאַזין, דעם גובערנאַטאָר פֿון לעמבערג, וועלכן מען האָט פשוט געכאַפט ביי דער האַנט נעמענדיק דאָס כאַבאַר פֿון אַ פּאַר יידן, ביי וועלכע עס איז נאָך געבליבן אַביסל דימענטן און צירינג.

פֿראַנק האָט געמוזט די געשיכטע פֿאַררייבן, דעם גובערנאַטאָר פֿאַש האָט מען איבערגעטראָגן אויף אַן אַנדער שטעלע קיין אַנטווערפּן, וויזט אויס, ווייל ער איז אַזאַ מבין אויף דימענטן. אָבער אין גאַנץ פּוילן, מיט דער הילף פֿון דער אונטערערדישער פרעסע, האָט מען דערציילט, ווי אַזוי דער „דער קאַרער און זויבערער“ גובערנאַטאָר האָט זיך אַרויסגעוויזן פֿאַר אַ געוויינלעכן קאַרופּציאָניסט און גנב.

פֿל זמן אין פּוילן זיינען נאָך געווען אַראַגניזירטע יידישע געטאָס, האָבן דאָרט די דייטשע אַדמיניסטראַטאָרן געשטודירט די איידעלע מלאכה פֿון גנבה און כאַבאַר. מען האָט געצאָלט דעם דייטשן באַאָמטן אַפּאַראַט 1000 זלאָטעס פֿאַר אַ טאָן קוילן אַנשטאַט דעם אַפּיציעלן פּרייז, וועלכער איז געווען נאָר 75 זלאָטעס. און ניט נאָר יידן, נאָר אויך כּשר'ע אַריער, פּאַלאַקן, האָבן געצאָלט צענפֿאַכיקע פּרייזן פֿאַר הייץ מאַטעריאַלן, אויב זיי האָבן ניט געוואָלט פֿאַרפֿירן ווערן אין ווינטער. אַ פֿליסיקער מאַטעמאַטיקער פֿון דער אונטערערדישער באַווע- גונג האָט אויסגערעכנט, אַז אין פּוילן אַליין האָבן די דייטשן צוניפֿ- געזאַמלט איבער 3000 מיליאָן זלאָטעס כאַבאַר-געלט נאָר פֿאַר האַרץ- מאַטעריאַלן.

איצטער — וויפֿיל אַנדערע הונדערטער מיליאָנען זיינען אַרייני- געפֿראַסן אין די קעשענעס פֿון פֿאַרשיידענע גובערנאַטאָרן, קרייז-אַמט פֿירערס, געסטאַפּאַ-זשאַנדאַרמען און ביזן לעצטן פּאַליסמאַן איינשליס- לעך, פֿאַר אַריינפֿירן אַביסל מעל אין די שטעט; פֿאַר דורכשמוגלען פּוטער, פֿאַר אַרויסגעבן סערטיפֿיקאַטן אויף באַנטיקעטס, אויף אַ פּאַר שיך, אויף סחורה, אויף אַ העמד — מיט איין וואָרט: אויף אַרץ וואָס אַ לעבעדיקער מענטש דאַרף האָבן, פּדי איבערצוקומען די שלעכטע צייטן.

אין אַלע אַקופּירטע לענדער זיינען טעטיק אַ רייע פֿאַרמיטלער — מערסטנטיילס פֿון די אַרטיקע „קוויזלינגס“, וועלכע האָבן איבערגע- דרייט דעם פעדץ — דורך זיי קען מען דורכפֿירן אַלע מעגלעכע גע- שעפטן מיט די העכסטע פֿאַרשטייער פֿון דער „זויבערער“ היטלער- אַדמיניסטראַציע.

די פרייזן זיינען, פֿארשטייט זיך, פֿארשיידן: אַז מען כאַפט אײַן גאָס אויף אַרבעט און מען ברענגט אױפֿן זאַמל־פּונקט, קאָן מען זיך אױסקױפֿן פֿאַר אַ פֿאַר האַלב־זײדענע זאַקן, אַדער פֿאַר אַ וואַלדענעם „סױטעטער“. ווי אײַז אײַך, אױב אײַר זײט אַן אַרעמאַן און אײַר פֿאַרמאַגט נײַט די דאָזיקע „קײניקײטן“. אײַר וועט שױן אַזױ שנעל צו אײַער פֿאַמיליע נײַט צוריקקומען. — אַבער פֿאַר באַקומען אַ דערלױבעניש צו טראַנספֿאַרטירן אַ וואַגאַן אײַז, דאַרף מען שױן באַצאָלן מיט אַ גאַלדענעם זײגער אַדער מיט דריי גאַלדענע חתונה־רײנגען; פֿאַר דער דערלױבעניש אױסצוהאַקן אַ וואַלד — באַצאָלט מען דעם קרייז־הױפּטמאַן מיט אַ געמויערטער הױז אײַן אַ גרעסערער שטאַט — יאָ מיט אַ גאַנצן בײַן אַלס שױחד־געלט. זעלבסטפֿאַרשטענדלעך ווערט די הױז אײַבערגעשריבן אױפֿן נאַמען פֿון אַ בלאַנדער דײַטשקע, וועלכע אײַז די וױב, אַדער די געליבטע פֿון היטלעריסטישן אַדמיניסטראַטאָר.

פֿױטן נאַצישן געזעץ קומט טױט־שטראַף פֿאַר קױלענען אַ בהמה אַן אַ דערלױבעניש, אַדער פֿאַר באַקן ברויט פֿון וױסן מעל, אַבער די דאָזיקע באַגרענעצונגען זײען פשוט אַ שמאַלץ־גרוב פֿאַר די היטלע־גנבים; פֿאַר אַ פֿעטן כאַבאַר קענט אײַר קױלענען אַפֿילו צױיטן בהמות, און פֿאַר אַ פֿערטן זאַק וױצן־מעל אַלס כאַבאַר, קענט אײַר פֿון דעם אײַבעריקן מעל אַפֿילו בױמל־חלה אױסבאַקן.

זײער אַפֿט קענט אײַר אַפּקױפֿן בײַ דײַטשע סאַדאַטן און אַפֿילו בײַ אַפֿיצירן, אַנגעראַבעוועטע אײַן די ייִדישע געטאַס פֿאַטאַגראַפֿישע אַפּאַראַטן, זײגערלעך, טײַש־זילבער און אַפֿילו פֿאַרמעט פֿון ספֿר־תורה'ס, פֿון וועלכע מען מאַכט אײַצט אײַן אַקופּירטן אײַראַפּע טײַטטערס.

אַבער אײַר קענט אױך קױפֿן בײַ דער „שטאַצער און ערנהאַפּטער דײַטשער אַרמײַ“ די טײַערסטע זאַכן, וועלכע זײ אַפֿיין האָט נײַט גענוג, ווי געזאַפֿיך, אַפּטיק־אַרטיקלען, אױטאַמאָביל־רעדער, — און אַפֿילו רעוואָלױוערן און ביקסן.

די לעצטע — ווי אײַר פֿאַרשטייט — ווערן נײַט געקױפֿט פֿאַר צײַ־רונגס־צוועקן — און ווערן שטענדיק אױסגענוצט אױפֿן ריכטיקן פֿלאַץ און אײַן דער ריכטיקער צײַט...

אַ האַלענדישער סוחר, וואָס האָט זיך נײַט פֿאַנג צוריק אַרױסגע־ראַטעוועט פֿון אַמסטערדאַם קײן שױײך, האָט דערצײלט, ווי אַזױ ער האָט אַפּגעשלאָסן דעם בעסטן געשעפֿט אײַן זײן פֿעבן אײַן קאַבינעט פֿון אַ הױכער נאַצישער „עקסעלענץ“, וועלכע אײַז געזעסן אונטער אַ גרויסן בײַד פֿון היטלע־רן. די גאַנצע צײַט, ווען מען האָט זיך געדונגען

וויפיל שוחד עס דארף דער סוחר באצאלן דעם נאצי — האט זיך אויסגעדוכט, ווי היטלער אליין מיט זיין גניבהשער צורה הערט זיך אויפמערקזאם צו און אט-אט וועט ער בעטן זיין חלק פון די טויזנטער פלארינען, וואס זיין טרייער תלמיד באקומט פון דעם אמסטערדאמער סוחר.

אייגנטלעך, ווען מען טראכט זיך אריין אין דער אפיציעלער „איי-דעאָלאָגיע“ פון היטלעריזם, אָט ווי זי ווערט פראָפאָגירט פֿון די טריי-פֿהינע מיליער פֿון די טרויעריק באַרימטע געבעלס און ראָזענבערג. איז דאָך די גאַנצע איצטיקע מלחמה אַ הייליקער קאַמף פֿון די וואָס „האַבן ניט“ קעגן די וואָס „האַבן יאָ“ איז דאָך גאָר אַ מצוה פֿון די אַרעמע דייטשע „האַבעניכטסן“ צו לעבן אויפֿן פֿרעמדן חשבון פֿון די באַקאַנטע גרויסע „גבירים“: די פּוילישע פּויערים, די פֿלע-מישע אַרבעטער, די סערבישע האַלב-הונגעריקע קבצנים, און איבער אַלץ: פֿון די מיליאָנען יידישע „עקספּלאַטאַטאַרן“, וועלכע, ווי באַקאַנט, האַבן פֿאַרן איצטיקן קריג דורכגעלעבט פֿאַר אַ „ניקעל“ אַ גאַנצן טאַג... אָט מיט דער טעאָריע פֿון „האַבעניכטסן“ זיינען די נאַציס אַריינגעמאַר-שירט אין אַלע אייראָפּעאישע לענדער מיטן אומפֿאַרשעמטן ציניזם פֿון פֿייער- און רויב-פֿילדאַסאַפֿיע.

אַז איר וועט זיך דערמאָנען אַן די אור-עלטערן פֿון אָט די רויבער, די „טעווטאַנישע ריטער“ פֿון מיטל-אַטער, אָט די אַלטע באַקאַנטע אונזערע פֿון די בלוטיק קרייץ-צוגן, וועט איר דערזען דעם זעלבן בילד: אונטער דער אידעאָלאָגיע פֿון באַפֿרייטן ריטער-קרייץ האַבן די ווילדע האַרדעס פֿריער פֿאַר אַלץ געזוכט פּערזענלעכע רייכטום דורך פֿלינדערן, רויבן, מאַרדן, פֿאַרגוואַלטיקן און גנבענען.

און איצט זעט מען ניט נאָר דאָס „ריטערלעכע“ מידיטער ביי דער הייליקער אַרבעט — נאָר אויך די ווייניקער ריטערלעכע פשוטע דייטשן.

אין פֿאַריז, אין וואַרשע, אין קאָפּענהאַגען און אין אַסלאַ זיינען די גאַסן פֿול מיט דייטשע ווייבער, מיט באַן-באַאַמטע, מיט גראַב-בייטיקע בוכהאַלטאַרן אין פֿאַרטיי-אונפֿאַרמען; זיי שלעפּן זיך איבער די קראַמען מיט וואַלזיעס אין די הענט, מיט רייזע-טאַרבעס אויף די פֿלייצעס, מיט „זשענדע“ אויגן קוקן זיי זיך איין אין די שווי-פֿענצטער, מיט דער קראַפֿט פֿון זייער פֿאַרטיי-לעגיימאַציע קויפֿן זיי אויס פֿאַר ווערטלאָזע פֿאַפּירלעך דאָס ביסל שיד, העמדער, פּוטער און וואורשט — מיט וועלכע זיי פֿילן אַן זייערע „טשעמאַדאַנעס“.

די אַרטיקע באַפֿעלקערונג קאָן שוין זאָנג די אַלע זאָכן און שפּייזן גיט באַקומען, אָדער באַקומט זיי איינמאַך אין אַ יובל פֿאַר אַ ״רעישאַן־קאַרט״, אָבער די אַנגעדאַפֿענע באַנדיטן פֿון ״פֿאַטערזאַנד״ פֿרעסן דאָס אַרץ אויף, ווי אַ הונגעריקער היישריק און זאָן איבער אַן ״אויסגע־טריקנטע ערד״.

אַפֿילו די גאָר הויכע נאַצי־פֿירער קען מען דערגרייכן מיט כאַבאַר. די געהיימע פּוילישע צייטונג ״בולעטין אינפֿאַרמאַציני״ דערציילט, אַז דער פֿאַרזיי־קאַפיטאַן בעטקע האָט גענומען פֿון דעם ״איוואַשטשי־קעס פֿאַראַיין״ אויף זאַמבאָקאָוסקע גאַס אין וואַרשע אַ כאַבאַר פֿון צען טויזנט זלאָטעס, אַ מיטגליד פֿון פֿאַראַיין האָט אים געמסרט, און קאַ־פיטאַן בעטקע האָט באַקומען זיין ״שטראַף״: מען האָט אים געמאַכט פֿאַר דעם שעף פֿון דער פֿאַרזיי אין ביאַליסטאַק.

און אַט איז אַ צווייטער פֿאַקט: נאָך דעם צווייטן פֿאַגראַם אין זעמבערג, אין אַפּריל 1943, האָט קאַפיטאַן פעלץ, דער הויפט פֿון דער אַרטיקער תּפֿיסה, צונויפֿגעזאַמלט אַנגערויבטע יידישע צירינג פֿאַר אַכט מיליאָן זלאָטעס. אַ געהילף זיינער, וועלכער האָט גיט באַ־קומען קיין חלק פֿון דעם רויב, האָט וועגן דעם געמאַלדן דער קאַמענ־דאַטור. דעם קאַפיטאַן האָט מען אַרעסטירט, אָבער שוין נאָך דריי טעג איז קאַפיטאַן פעלץ באַשטימט געוואָרן אַלס געהילף פֿון שטאַט־קאַמענדאַנט. די צייטונג גיט איבער, אַז די סיבה איז, וואָס אַ העלפֿט פֿון די ברילאַנטן זיינען אַריבער צום גענעראַל פֿאַן שדילפֿע אַליין, וועלכער איז דער קאַמענדאַנט פֿון גאַליציע.

און אַט איז אַ ידיעה פֿון דער אונטערערדישער ראַדיאָ ״שוויט״, וועלכע איז פֿאַרשטעקט ערגעץ אין אַ וואַלד אין פּוילן.

״היינט איז אויף דער סטאַנציע מישלעניצע (אויפֿן גרענעץ פֿון פּוילן און טשעכאָסלאָוואַקיע) אַנגעקומען אַ מאַטאַריזירטע דייטשע אַפּטיילונג אויפֿן וועג צום רוסישן פֿראַנט. דער לייטער פֿון פּראָוויאַנט־וואַגאַן האָט פֿאַרקויפֿט צו אַן אַרטיקן סוחר זעקס הונדערט זייעלעכער און 300 פֿאַר שיך. ווען די זעלבע אַפּטיילונג איז אַנגעקומען מיט דריי שעה שפעטער קיין קראַקע, האָט זי פֿאַרקויפֿט אַ פֿאַר טויזנט פֿונט זיידן־שטאַף, פֿון וועלכן מען מאַכט פֿאַראַשוטן״.

בעת הימלער איז אין יולי 1942 געווען אין וואַרשעווער געטאָ האָט ער דערקלערט:

״ס'איז פֿאַראַן צופֿיל יידן אין פּוילן, מען דאַרף זיי פֿיזיש פֿאַר־ניכטן. יידן זיינען דער שמוץ (ער האָט באַנוצט די דייטשע איבערזע־

צונג פֿון צואה) פֿון דער ערד און מען קען זיי דעריבער נאָר באַנוצן אַלס צואה. איך דערקלער אין נאָמען פֿון פֿירער, אַז יידן מוזן אויפֿ- הערן צו עקזיסטירן. מען דאַרף די ליקווידאַציע אָנהויבן פֿון וואָר- שעווער געטאָ.

אַלס אָנהויב האָבן די דייטשן אָפּגעשניטן דעם צופֿור פֿון שפּיז אין געטאָ אַזוי, אַז ס'האַט זיך אָנגעהויבן אַ בוכשטעבעלעכע הונגער- עפּידעמיע. — אַ קריסט, וועלכער האָט די ידיעות אַריבערגעבראַכט, דערציילט פֿאַלגנדיקע פרטים :

די, וואָס זיינען פֿון הונגער געפֿאַלן האָט קיינער ניט אויפֿגע- הויבן. פֿון אַנפֿאַנג האָט נאָך די קהלה עפעס געטאָן, געהאַלפֿן ביס- לעכווייז, שפעטער זיינען אירע מעגלעכקייטן אינגאַנצן אויסגעשעפט געוואָרן.

„מענטשן האָבן געבעטלט ברויט קיינער האָט אויף זיי קיין אַכט מער ניט געדייגט. באַהערשטע דורך דעם אינסטינקט פֿון זעלבסט- רעטונג, האָבן אַלע מענטשן געקלערט נאָר פֿון זיך אַזיין.

„עס איז דערגאַנגען דערצו, אַז ווען עמיצער פֿלעגט שטאַרבן, פֿלעגט די פֿאַמיליע אַרויסטראַגן אויפֿן גאַס דעם נאַקעטן קערפּער און לאָזן אַזוי ליגן, כדי ניט טראַגן די קלאַפּאַטן און קאַסטן פֿון קבורה.

„די געסטאַפּאַווצעס זיינען געוואָרן ווילד און וועלנדיק זיך פֿאַר- ווייזן, פֿלעגן זיי אַריינגיין אין געטאָ און איינאַרדענען אַ שיסעריי אויף דורכגייער, אַזוי ווי אויף ווילדע חיות אין אַ וואַלד. מיר קריסטן, וואָס האָבן געוואוינט אין שכנות פֿון די געטאָ-ווענט, האָבן גאַנצע נעכט געהערט שיסערייען פֿון יענער זייט און ווילדע געשרייען.

„דער געשטאַפּאַ אַפּיציר, קראַווע, האָט געשאַפֿן פֿאַר זיך פֿאַר- גנדיקן ספּאַרט: אויף יעדן דרוך אים געשאַסענעם טויטן קערפּער פֿלעגט ער אַנשרייבן מיט קרייד אַ נומער. דאָס זעלבע האָט ער געטאָן אויף די טירן פֿון וואוינונגען, וואו ער פֿלעגט אויסמאַרדן אַ גאַנצע פֿאַמיליע.

„אין דעצעמבער, 1942, האָט מען מיר איבערגעגעבן, אַז דער באַנדיט האָט שוין אויפֿגעשריבן אויף די טירן פֿון אַ יידישער דירה דעם נומער 1.066!“

ח.

מעדיצינישע פראָבעס אין געשלעכטס־עקספערימענטן * די מוראדיקע אינקוויזיציע וואָס יידן און ניטיידן גייען דורך אין ספעציעלע נאַצישע לאַגערן אין פּוילן * ווי נאַצישע גרויזאַמקייט וואַקסט.

די דייטשן ציען נישט בלויז זייערע פראָפּיטן פֿון יידיש האַב־און־גוטס, זיי באַרייכערן אויך זייערע „וויסנשאַפֿטן“ מיט די געפייניקטע גופים פֿון זייערע פֿעלקער־קרבות און הויפטזעכלעך — זיינען זייערע „פרוביר־האַזן“ די יידן.

איך געדענק ווי איך בין אין צווייטן טאָג פֿון דער דייטשער אַקופאַציע געקומען אין דער וואַרשעווער קהלה — וואו איך בין געווען אַן עקזעקוטיוו־מיטגליד, און דערציילט דאָס איך האָב אַליין געזען, ווי אויף פּושעכאַדיגע גאַס האָבן דייטשע סאַדאַטן פֿאַרהאַלטן יידן און געראַבעוועט ביי זיי זיגערלעך און געלט.

מיינע חברים אין דער עקזעקוטיווע האָבן פשוט ניט געוואָלט גלייבן: „ווי אַזוי שיקט זיך דאָס סאַדאַטן פֿון דער רעגולער זיגרייכער אַרמיי ראַבעווען אין גאַס? אַפֿשר זיינען דאָס איבערגעטוענע באַנדיטן?“ איך האָב געמוזט אַ פֿאַר מאַל פֿייערלעך פֿאַרויכערן, אַז דאָס איז אמת, דאַן האָט מען דאָס פֿראַטאַקאַלירט און פֿאַרשריבן אין דער געשיכטע: אַזאַ עוול־ה — דייטשע סאַדאַטן זיינען גענגסטערס — „הער יקע, שעמען זיי זיך!“ שפעטער האָבן מיר פֿראַטאַקאַלירט הונדערטער אַזעלכע פֿאַקטן, ווי שוין ניט סאַדאַטן, — נאָר עלעגאַנטע נאַצישע אַפֿיצירן האָבן זיך אַרײַנגעריסן אין וואוינונגען פֿון רייכע יידן און גערויבט צירונג, נאָכהער האָבן מיר פֿאַרשריבן, ווי אַזוי דייטשן שניידן אין מיטן גאַס בערד ביי יידן.

איך וועל ניט פֿאַרגעסן אַזאַ סצענע, וועלכע איך האָב פּערזענ־לעך צוגעזען אויפֿן פּלאַץ פֿון „אייזערנעם טויער“: צוויי דייטשע סאַדאַטן האָבן פֿאַרהאַלטן אַ יידן מיט אַ שיינער באַרד; איינער פֿון זיי האָט אַרויסגענומען אַ שער און אָפּגעשוירן אַ האַלבע באַרד. דאָס מערקווירדיקסטע אַבער איז געווען, ווי רואיק, ווי שטאַרץ דער ייד איז געשטאַנען בעת דער אָפּעראַציע, — אַביסל בלאַס, — האָט זיין פנים ניט פֿאַרלוירן די ווירדע פֿון אַ תּלמיד־חכם, ער האָט געקוקט איבער די קעפּ פֿון די באַנדיטן און אין די בלישטשנדיקע אויגן האָט מען געקאָנט לייענען: „שוין געזען אַזעלכע זאַכן: די באַרד וועט אַפּוואַקסן, — איר אַבער, — מערדער, וועט אונטערגיין.“ שפּע־

טער, א געשענדעטער האָט ער פֿאַרבוּנדן די איבערגעבליבענע האַלבע באַרד מיט אַ רויט טיכל, אַזוי ווי די ציין וואָלטן ווי געטאָן און געגאַנגען זיין וועג. אַ סך אַזעלכע יידן מיט פֿאַרבוּנדענע געזיכטער זיינען דאָן אַרומגעגאַנגען אויף די גאַסן פֿון וואַרשע.

שפעטער האָט מען געכאַפט יידן אויף אַרבעט: נאָר יידן — אויב מען האָט ער-פּי-טעות געכאַפט אַ קריכט, פֿלעגט מען אים איבער-בעטן און אַפֿלאָזן. מען האָט אַפֿטמאָל די יידן געהייסן טאַנצן ביי דער אַרבעט, אָדער זינגען און מיט דעם פֿאַרוויילן זייערע אויפֿזעער: איך געדענק איינעם אַזאָ פֿאַקט. ווען מען האָט ביי אונז פֿון דער קהלה גענומען אַרום צוויי הונדערט אַרבעטער אין דער וואַרשעווער פֿעסטונג (ציטאַדעל), און דאָרט נאָך אַ טאַג שווערער אַרבעט, האָט מען אַ טייל פֿון זיי געשלאָגן. אונזער דעלעגאַציע איז אויפֿן צווייטן טאַג גלייך געלאָפֿן מיט אַן אַנקלאָגע צום שעף פֿון די בוי-אַרבעטער, אַ דייטשער אַפֿיציר, און ער האָט אונז פֿאַרזיכערט, אַז מיר מעגן שיקן ווייטער אַרבעטער, אַז מער וועט מען זיי שוין ניט שלאָגן.

און ווידער אַמאָל האָבן מיר אַלץ פֿאַרשריבן אין אונזערע פּראָ-טאַקאָלן. זיי געפֿינען זיך היינט ביים סענאַטאָר קערנער אין ירושלים, און איך בין זיכער, אַז ווען ער זייענט זיי דורך און פֿאַרגלייכט מיט די דייטשע באַרבאַרייען פֿון היינט, טוט ער אַ טרויעריקן שמיכל אויף דעמאָלטיקער נאַאוויטעט, אַז עס זיינען פֿאַראַן גרענעצן צו דיי-טשער ווילדקייט.

עס קומט מיר לעצטנס אויס צו זייענען אַריגינעלע פּראָטאַקאָלן, וואָס די דייטשן טוען מיט כּשרע אַרייער, — נאָך מער, מיט אַמאָל וועלט-באַקאַנטע אַנטיסעמיטן, און ווי אַ קינדער-שפּיל, קוקן שוין אויס זייערע מעשים אין די ערשטע טעג פֿון דער אַקופּאַציע.

אַט זייען איך, ווי אַזוי אין דער פֿאַבריק-שטאָט זגירערוש, לעבן לאַדזש, האָט מען דורכגעפֿירט אַ מאַסן-עקזעקוציע אינמיטן מאַרק. אַמאָל זיינען אין זגירערוש געווען יידישע פֿאַבריקאַנטן און יידישע אַרבעטער, יידישע אינטעליגענטן און תּלמידי-חכמים. היינט אָבער איז קיין ייד אין שטאָט ניט געבליבן. ניט לאַנג האָט מען דאָרט ביי-נאַכט דערשאַסן אויף טויט אַ זשאַנדאַרמען-אַפּיצער. ווען מען האָט אין דער פֿרי זיין קערפּער געפֿונען, האָט מען גלייך מיט פֿייפֿערייען און גלאַקן צונויפֿגעזאַמלט אויפֿן מאַרק אינמיטן שטאָט אייניקע טויזנט פּאַליאַקן און דער מיליטער-קאַמענדאַנט האָט געגעבן דעם עולם צען מינוט צייט מען זאָל אַרויסגעבן די שולדיקע אין מאַרד.

ווען קיינער האט זיך ניט אפגערופן, האט מען ארויסגעפירט פון טורמע 50 ארעסטירטע פאר פאטריאטישער ארבעט פאליצאן, און אין אנוועזנהייט פון די טויזנטער צשויער איינציקווייז מיט שווערדן זיי דערשטאכן.

צווישן די דערשטאכענע זיינען געווען די באקאנטע ענדעקישע אנפירער לעאן טרעפל פון פויזן און קאזשמיערו קאוואלסקי פון לאדזש. דעם לעצטן געדענקען דאך אלע לאדזשער יידן אלס א פארביסענעם קעגנער זייערן אין לאדזשער שטאטישן ראט. זיינע ארויסטרעטונגען קעגן יידן זיינען געווען אזוי שארף, אז אפילו א נאצי האט זיך מיט זיי ניט געדארפט שעמען. איצט איז ער געפלאן פון נאצישן שווערד, בוכשטעבער פון א שווערד, ווייל דער רעפארט דערציילט, אז ווען ער האט אויפגעהויבן זיין האנט, כדי זיך איבערצוצילמען פאר דעם טויט, האט מען אים פריער אפגעהאקט די האנט און דערנאך אים אינגאנצן דערמארדעט.

די דייטשן האבן אויך פולשטענדיק געענדערט זייער טאקטיק פון די ערשטע אקופאציע-טעג, ווען מען האט געכאפט נאך יידן אין די גאסן אויף שקלאפן-ארבעט. דאס איז געווען אין יענע טעג, ווען איך האב געזען אויף קרודעווסקע גאס אין ווארשע, ווי מען לאדעוועט אויס איינציקווייז פון א דאסטוואגן געכאפטע חסידישע יידן, כדי זיי זאלן אויפראמען די רואינען פון דער לומערלאנדישער קירכע. איך האב דאן געזען, ווי א גרופע יונגע שנעקעס, ווייזט אויס סטודענטלעך, שטייען און קלייבן נחת פון די יידן, וועלכע מען טרייבט מיט בייטשן צו דער ארבעט. איינער פון זיי האט זיך אפילו אפגערופן מיט געלעכער: "זע נאך! זיי זעען דאך אויס ווי געכאפטע הינט"...

און עס האט געדויערט נאך אייניקע מאנאטן און שוין האט זיך אויף די ווארשעווער גאסן אנגעהויבן א ווילדע יאגד אויף כשרע הונערט-פראצענטיקע אריער, אויף גלויביקע קאטויליקן, וואס גייען אין קירכע. מען כאפט זיי אזוי ווי זיי שטייען און גייען! מענער ווערן פארשיקט אויף שקלאפן-ארבעט; צענדליקער טויזנטער פרויען, מערסטנטיילס יונגע, זיינען באזעצט געווארן אין ספעציעלע מיליטע-רישע שאנד-הייזער לענגאויס דעם רוסישן פראנט. עס ליגט פאר מיר א צעטל פון קאנצענטראציע-לאגערן, וועלכע זיינען צעווארפן איבער גאנץ פוילן; דערביי געפינען זיך נאך אין אייניקע פון זיי יידן צוזאמען מיט קריסטן. די אלע איבעריקע זיינען אויסשליסלעך די פריוויליגירטע פאליצאן. יידן געפינען זיך אין פאלגנדע קאנצענט-

ראציע-לאגערן: אשווענצים, בעלזשעץ, סאביבאר, לעבן וולאדאווע, טרעמבלינקע, לעבן מאלקין, קאסאווע, טראווינקי, פאמעכובעק, לעבן פולטוסק, סטאראגראד, פאטוליצע און אין א דארף לעבן כעלם.

מיר האבן שוין דערציילט וועגן די שרעקלעכע גאז-קאמערן אין טרעמבלינקע, בעלזשעץ און סאביבאר. דא ווערן מענטשן געבראכט נאר אויף אייניקע טעג, כדי דערשטיקט צו ווערן דורך גאזן, אבער אין די איבעריקע קאנצענטראציע-לאגערן האלט מען זיי לענגער, אזוי לאנג, ביז זיי ווערן אויסגעמאטערט פון הונגער, פייניקונגען און קראנקהייטן — ביז די געמאטערטע שטארבן אליין אויס און די קערפערס ווערן פארברענט אויף אש אין איינעם פון די פילע קרע-מאטאריומס, וועלכע ארבעטן אין די לאגערן בייטאג און ביינאכט. אין אשווענצים, צום ביישפיל, זיינען אין יולי 1943 געווען 23.000 ארעסטאנטן, צווישן זיי אן ערך אכט טויזנט יידן. דורך די לעצטע דריי יאר זיינען אין דעם לאגער געבראכט געווארן ארום 100.000 מענטשן. באפרייט געווארן זיינען דורך דער צייט נאר יחידים, אזוי, אז ניט ווייניקער ווי 70.000 מענטשן, געכאפטע אין גאסן, זיינען דארט אומגעקומען און פארברענט געווארן אויף אש. אין קאנסטאנטינאוו, ביי לאדזש, איז פאראן א ספעציעלער קאנצענטראציע-לאגער פאר קאטוילישע גייסטלעכע, און אין העלענאוו, הינטער לאדזש, דארט וואו עס האט זיך אמאל געפונען דער בארימטער יתומים-הויז, האבן די נאציס איינגעארדנט א טיילוושע אינסטיטוציע: דאס איז א לאבארא-טאריע, וואו מען מאכט עקספערימענטן, ווי אזוי צו פארבעסערן די ראטע. מיר האבן געוואוסט פון אזוינע אינסטיטוציעס פאר פערד, פאר הינט, אדער פאר מייז. אז מען זאל אבער נעמען, צום ביישפיל, א לעבעדיקן רוס, אדער פאליאק, אדער טשעך, און באהעלטן אים געשעכטעך מיט א ציגיינעריין, אדער מיט פרויען פון אנדערע אזיאטישע ראטעס, און דערנאך, אזוי ווי אין א לאבאראטאריע, נאכזען די רעזולטאטן, שיער ניט אונטער א גלאז, דאס האט נאך די ציווילי-זירטע וועלט ניט געהערט. אז מען דארף, מאכט מען דארט וויזוי-סעקציעס, דאס הייסט, מען שניידט לעבעדיקע גלידער פון איין ראטע און מען פלאנצט זיי איבער אין אן אנדערער: שפעטער מאכט מען אפעראציעס און בלוט-אנאליזעס איבער די נייגעבוירענע קינדער אזוי ווי זיי וואלטן געווען שטשורעס אדער קראליקעס...

די דייטשן פארדעקן אט די דאזיקע ראסן-לאבאראטאריעס מיט א געהיימניספולן שלייער אבער דאך ווייסן מיר שוין פון

נאך אנדערע אזעלכע לאבארטאריעס, אויסער דער דערמאנטער אין לאדזש.

אן אונטערערדישע ידיעה פון פוילן האט די טעג מיטגעטיילט, אז אין לאגער פון אשוויענטשים, אין באראק נומער 10, האט מען נאר וואס געעפנט אן עקספערימענטאדע סטאנציע און עס זיינען דארט אנגעקומען באקאנטע פראפעסארן פון בערלין. מען האט דארט אפ־געטיילט 200 יידישע מענער־ארעסטאנטן און מען האט זיי קאסטרירט, דאס הייסט, מען האט זיי אויסגעשניטן די געשלעכטס־ארגאנען. דאס לערנט מען אויף זיי די נייע הארמאנען־טעאריע, ווי צו פארוואנדלען איין געשלעכט אין צווייטן. אין ניו יארק מאכט מען אויך די זעלבע פראבעס, אבער נאר אויף הינער און הענער... אויסער דעם האט מען אין דעם זעלבן באראק אפגעצוימט 25 יונגע יידישע מיידלעך און די בארבראישע געלערנטע האבן זיי קינסטלעך, דורך פארשיידענע כעמישע רעצעפטן, — באפרוכפערט.

אט די אלע משונהדיקע ווידקייטן קעגן די געטלעכע און מענטש־לעכע געזעצן, וועלן, פארשטייט זיך, צוגערעכנט ווערן צום גרויסן צעטל פון די דייטשע שולדן, און מיר דארפן נאר בעטן, אז עס זאלן זיך געפינען די געהעריקע נקמה־נעמער און ניט קיין צערקאכענע פילאנטראפן, ווען דער חשבון וועט צוגעשטעלט ווערן... און אז מען רעדט שוין וועגן נקמה, ווילט זיך זאגן א פאר ווער־טער וועגן דעם הויפט־הענקער הימלער, וועלכן מען האט לעצטנס דערהויבן צום אינערן־מיניסטער פון דייטשלאנד.

די אנגלא־זאקסישע פרעסע האט ביי דער געלעגנהייט דערמאנט, אז הימלער איז דער אם מייסטן פארהאסטער מענטש אין דייטש־לאנד גופא, — איז געווען אינטערעסאנט צו באמערקן, ווי די נאצי־בעסטיעס האבן זיך דערפון באדיידיקט! סטייטש, הימלער, דער רואיקער פאמיליע־מענטש, דער טאטע פון פיר קינדערלעך, דער מענטש אין די ברילן מיטן פנים פון א פאלקס־לערער, — אים האט דאך דייטשלאנד ליב אהבת נפש, — אזוי האבן געטענהט אלע ראדיאס פון בערלין, אין די פרייע שטונדן, ווען מען האט זיי ניט באמבארדירט. ווייל איך טאקע נאר ברענגען נאך צוויי ביישפילן, אויף וואס עס איז פאליק א דייטש מיטן טאמעוואטן געזיכט פון א געלערנטן; דערציילט האט דאס מיר פערזענלעך דער מענטש, וואס האט געארבעט אין דער אונטערגרונד־באוועגונג און געפינט זיך איצט אין אמעריקע. עס איז פארגעקומען אין יענע שרעקלעכע טעג פאראיארו, ווען די יידישע קהלה אין ווארשע האט געדארפט צושטעלן יעדן טאג אייניקע

טויזנט יידן, כדי אוועקצופירן זיי צו דעם שחיטה־פלאץ. מען האָט דורכן טאָג פשוט ניט געקאָנט באַווייזן צו כאַפֿן אין די הייזער און אין די הויפֿן אַזוי פֿיל יידן, וויפֿיל די בלוט־הינט האָבן געפֿאָדערט. וואָס האָט מען געטאָן? פֿלעגן אַרומפֿאַרן איבער די מיט פֿאַניק דורכ־גענומענע געטאָ־גאַסן ריקשעס, — דאָס הייסט, וועגעלעך, וועלכע זיינען געשלעפט געוואָרן דורך איינגעשפֿאַנטע יידן, אין די וועגעלעך פֿלעגן זיצן נאַצי־כאַפּערס מיט פֿאַנגע שטריק, אין די הענט, און פֿאַרוואַרפֿן זיי אויף די העלדזער פֿון די אוועקלויפֿנדיקע קרבנות, און אַזוי האָט מען זיי פֿאַרפעלעוועטע, געשלעפט צו די טויטן־וואַגאַנעס אויף סטאַוסקי גאַס.

נאָך אַס קינד פֿלעגט מיר אַמאָ אַויסקומען צו זען אין מיין שטאָט ביאַריסטאָק, ווי דער היצעל פֿלעגט אין אַ פֿאַרטאָג כאַפֿן היימלאָזע הינט מיט זיין פעטליע און שלעפֿן זיי צום פֿאַרמאַכטן וואַגן. דאָס איז שוין דאָן געווען פֿאַר מיר אומפֿאַרגעסלעך־באַרבאַריש, דאָס זיינען געווען נאָר הינט. אָבער הימלער האָט זיך דערטראַכט צו דעם, ווי אַזוי צו כאַפֿן מענטשן, אונזערע שוועסטער און ברידער, אויף גאַסן פֿון וואַרשע...

אַט דערצייילט מען אין אַ פּוילישער אונטערערדישער צייטונג, ווי אַזוי מען דערנט אויס הינט, זיי זאָלן יאָגן און כאַפֿן אומגליקלעכע מענטשן, די דייטשן, ווי באַקאַנט, זיינען זייער סענטימענטאַל און פֿאַר־דיכט אין הינט. אַן עדות דערצייילט אַ סצענע, ווי אַזוי אַן אַרעמער הענדלער איז אַריבערגעשוואומען דעם טייך בוג, לעבן בריסק, מיט אַ קויש עסנוואַרג אויפֿן קאַפּ, וועלכן ער האָט געוואָלט פֿאַרקויפֿן אויף דער צווייטער זייט פֿון בוג. אָבער אַ דייטשער אַפֿיציר האָט צוגעזען, ווי עס שווימט דער אַרעמער הענדלער, דער אַפֿיציר איז געשטאַנען מיט זיין הונט, אַ פֿייף איז געווען גענוג, אַז דער גרויסער וואַפֿֿ־הונט זאָל זיך איינבייסן אין קערפּער פֿון הענדלער און ברענגען אים צו שלעפֿן צו זיין בעל־הבית, אַ פֿאַכע מיטן באַיאַנעט און דער „פֿאַר־ברעכער“ איז געקוילעט. און מיט דער זעלבער האַנט, וואָס האָט נאָר וואָס דערשטאַכן אַ מענטשן, גלעט דער דייטש צערטלעך זיין הונט, שפּייזנדיק אים מיט די וואַרשטלעך, וואָס זיינען אַרויסגעפֿאַן פֿון הענדלערס קויש.

ט.

וויפיל יידן זיינען נאך געבליבן אין פוילן? * וועגן געטאס אין אנדערע שטעט * וואו נאציס האבן ליקווידירט יידן און וואו זיי לאזן זיי דערווייל צורו * געטא אין לאדזש עקזיסטירט נאך * דער אויפשטאנד אין ביאליסטאקער געטא * דער חורבן אין סלאנים און א ריי אנדערע שטעט.

דער געזונטער אינסטיגנט פון לעבן זאגט אונז אונטער, אז ניט געקוקט אויף אַלע איוב־דיעות, וועלכע קומען צו אונז טאג־טעגלעך, — האבן אונזערע ברידער, וויניקסטנס א טייל פון זיי, דאך באוויזן זיך אויסצובאהאלטן, צוצופאסן זיך צו די באדינגונגען ביז דער אומ־גליק וועט אַריבערגיין.

גלויבן דאך, מיר יידן, אז אפילו הינטער די הרי־חושיך קענען זיך באזעצן און איינארדענען די עשרת־השבטים; ליגט דאך אין דער דאזיקער לעגענדע דער טיפער בטחון, וואס האט איינגעהאלטן ביים לעבן אונזער יידיש פֿאַלק.

אויך איך, ווען איך ברענג דא די דאזיקע פֿאַקטן און דאקומענטן, גלויב באמונה שלמה, אז פֿיל, פֿיל פֿון אונזערע ברידער האט זיך איינגע־געבן צו אנטלויפֿן פֿון אונטערן חרף, אז אין פֿאַרשיידענע באַהעלטענישן, אין וועלדער, אין דערפֿער אין קריסטלעכע הייזער, לעבן זיי און האַפֿן איבערצוקומען דעם קאַשמאַר און צוריק זיך באַהעפֿטן מיטן יידישן פֿאַלק.

א געוויסע באַשטעטיקונג פֿאַר אונזער מיינונג געפֿינען מיר אין די עטלעכע שורות פֿון אַ גרויסן געהיימען באַריכט, וועלכער איז אַנגעקומען אין חודש יוני 1943. דאָרטן רעדט זיך וועגן דער לאַגע פֿון פֿאַליאַקן, ווייס־רוסן, ליטווינער, אוקראַינער. אפשר פֿופֿציק זייטן זיינען געווידמעט זייערע פֿראַבלעמען. אָבער דאָרט זיינען פֿאַראַן סך־הכל עטלעכע שורות, וואָס זיינען געווידמעט די יידן אין לאַנד:

„וועגן דער לאַגע פֿון דער יידישער באַפֿעקערונג איז פשוט ניטאָ וואָס וואָס צו רעדן. פֿון איין זייט אַ פֿרימיטיווער, נאַקעטער, חיה־שער קאַמף מצד די יידן, פֿדי צו בלייבן לעבן, פֿון דער אַנדערער זייט — בעסטיעס, כיטרע, בלוט־דורשטיקע, — ווענדן אָן מיטלען, וועלכע זיינען גאָר אין דער מענטשלעכער געשיכטע ניט באַוואוסט, פֿדי די יידן צו פֿאַרניכטן.

„מיר, (דאָס הייסט, דער קריסטלעכער געהיימער אַגענט, וואָס שרייבט דעם באַריכט) דאָ זעען ניט קיין שאַנסן, אָ די „אויסראַטונגס־

פאליטיק אין באצוג צו יידן זאל שוואכער ווערן. אלץ נייע ישובים ווערן ליקווידירט מיט די זעלבע מיטלען, ווי די פעטישע און דיטויווער האבן דאס באנוצט אין זייערע פענדער.

„לעצטנס איז דער צענטער פון אזא אנפאל געווען פעמבערג. דעם 6טן יאנואר, 1943, האט מען דארט פארניכטעט זיבן טויזנט יידן. אב-דערע טויזנטער האט מען ארויסגעפירט אין אן אומבאוואוסטער ריכטונג אן ווארעמער קליידונג, אן עסנווארג אין א גרויסן פראסט.

„נאר אין ביאליסטאקער ראיאן האלטן זיך נאך די יידישע געטאס. אויך אין גראדנע און אומגעגנט, ווי מיר הערן, קויפן זיך דארט די יידן אויס מיט אויסארבעטן טעקסטיל-פאבריקאטן פאר דער דייטשער ארמיי.

„מיר קענען דא אין ווארשע, איצט ניט אפשאצן, וויפיל יידן עס וועלן בלייבן לעבן נאכן קריג, און אין וועלכע פסיכישע באדינגונגען זיי וועלן זיך געפינען. זייער פיל יידן זיינען באהאלטן צווישן דער פוילישער באפעלקערונג. ניט אלע איבעריקע זיינען אויסגעמארדעט געווארן.“

אין אט די עטלעכע שורות קענען מיר געפינען א באשטעטיקונג פאר דעם אפטימיום, וועלכן איך האב פריער אויסגעדריקט, אז אפשר וועט דאך נאכן קריג אויפשטיין פון די „עצמות היבשות“, פון די סקעלעטן, וועלכע מיר זעען פאר זיך אין ווייטן בלוטיקן מדבר, — א גרויסע מחנה; זאל נאר דער פעבעדיקער גייסט פון אונזער פאלק בלייבן ברענען אין זיי.

דאס אינטערעסאנטסטע אין דעם געבראכטן באריכט איז די דערמאנונג פון ביאליסטאק און גראדנע אלס געגנטן, וואו יידן האבן זיך נאך דערהאלטן.

דער שרטיבער פון די שורות איז איצט אימשטאנד צו דער-גענצן די דאזיקע ידיעה, וועלכע איז פון אזא גרויסער וויכטיקייט פאר אונזערע אמעריקאנער יידן, וועלכע האבן קרובים אין יענע געגנטן.

די נאציס האבן פון דער אמאליקער גראדנער גובערניע צוזאמען מיט קליינע טיילן פון גראציעווער און שטוטשינער געגנט (לאמזער גובערניע) אויסגעטיילט א ספעציעלן געביט, וועלכער איז אדמיניסטרעטיוו אויסגעשניטן פון פוילן און אונטערשטייט דירעקט דער רע-גירונג פון בערלין.

דער הויפט פון דעם דאזיקן דיסטריקט איז אלבערט קאך, א זון פון א זייער פאפולערן דייטשן פאבריקאנט אין ביאליסטאק.

צי די סיבה פֿאַרוואָס דער דאָזיקער נאַצי-גדול האָט אַ צייט ניט דערלאָזן פֿאַרניכטן די ביאָליסטאַקער יידן, איז אַ לאַקאַל-פּאַטריאַטישע; זיין צוגעבונדנקייט צו דער היימאַט-שטאַט, וואו ער איז אויסגעוואַקסן; צי עס זיינען געווען אַנדערע סיבות, ווייסן מיר דערווייל ניט. עס איז אַבער אַ פֿאַקט, אַז אין דאָקומענטן וואָס שטאַמען פֿון ענגלישע „אינ-טעלעזשענס“-קוואַלן, געפֿינען מיר ניט קיין שלעכטע גרוסן וועגן דעם דאָרטיקן יידישן לעבן.

מיר דערווייסן זיך, אַז די געטאָ אין ביאָליסטאָק האָט פֿאַרנומען אַ גאַנץ גרויסן שטח, — מער ווי אַ העלפֿט פֿון דער גאַנצער שטאַט. די געטאָ איז געווען אָפּגעצאַמט מיט שטעכעדיקע דראָטן (ניט קיין מויער) פֿון באַנהויף, אַריינעמנדיק נאַוואָליפּיע, כאַנאַי-קעס און פּילסודסקיס מיט די אַרומיקע גאַסן ביז דער גרויסער קירך און דער אַמאָליקער ניקאָלאַיעווסקע גאַס. אויף דעם שטח האָבן געוואוינט אַרום זעכציק טויזנט יידן, אַ גרויסער טייל פֿון זיי איז גע-בראַכט געוואָרן פֿון די אַרומיקע שטעטלעך, ווי זאַבדאָוואַוע, וואַשלי-קאָווע, סאַקאָקע און אַנדערע.

דער יידישער קהלה-ראַט האָט זיך צוזאַמענגעשטעלט פֿון מענטשן, וועלכע האָבן שוין אַמאָל פֿאַרנומען אַנגעזעענע געזעלשאַפֿטלעכע פּאַ-זיציעס. דער פּרעזידענט פֿון דער קהלה, אַפֿרים באַראַש, וועלכער איז געווען סעקרעטאַר פֿון דער קהלה בעת דער פּוילישער הער-שאַפֿט, אָן אינזשינער, אַ מענטש פֿון גרויסע אַרגאַניזאַטאָרישע פֿעאָקייטן און געוויס אָן איבערגעגעבענער, געטרייער ייד. זיין שטור-דיום האָט ער געמאַכט אין דייטשלאַנד.

די יידישע פּאַליציי איז באַשטאַנען פֿון 150 יוגגעלייט אונטער דער אַנפֿירערשאַפֿט פֿון יצחק מאַרקוס, וועלכער איז אין די אַמאָליקע צייטן געווען דער פּאַפּולערער שעף פֿון די פֿייערלעשער. דער אַפּיזיעלער רב פֿון דער קהלה, — אַנערקענט דורכן דיסטריקט-הויפטמאַן, איז געווען דער אַמאָליקער רב ד"ר ש. ראָזענמאַן.

דער אויפֿזעער אויפֿן געזונט פֿון די יידן איז געווען דער אַלטער און באַוואוסטער יידישער מעדיצינער ד"ר רייגראַדסקי. אַלע יידן האָבן געטראָגן ווייס-בלויע בענדער מיטן אויפֿשריפֿט „יודע“.

די קהלה האָט אַזוי אַרגאַניזירט די אַרבעט אין די פֿאַבריקן, אַז אַלע יידן, מענער און פֿרויען, אַ חוץ קראַנקע און אַלטע, פֿלעגן אין מיליטערישע רייען אָפּגעפֿירט ווערן פֿון געטאָ צו די געביידעס וואָס האָבן זיך געפֿונען מערסטנס אויסער דער געטאָ. דאָרט האָט מען גע-

אַרבעט אין דריי שיכטן ביים אַלטן ביאָליסטאָקער פּאַך: געמאַכט סחורות פֿון שמאַטעס.

די קהלה האָט באַקומען און אויסגעצאָלט די שכירות צו די אַרבעטער, מיטן אָפּצוג פֿון אַ געוויסער סומע אויף אויסצוהאַלטן דעם טייל פֿון דער באַפֿעלקערונג, וועלכער איז ניט אַרבעטס-פֿעאיק, און אויך אויף אויסצוהאַלטן צוויי יידישע שפיטאַלן.

עס זיינען פֿאַראַן אין אונזער באַזיך גאַנץ גענויע ידיעות וועגן דער פּראָדוקציע, וועגן די פֿאַבריקן און וועגן דער צאָל אַרבעטער. אָבער דאָס געהערט שוין צו דער קאַטעגאָריע פֿון מיליטערישע ידיעות און קענען ניט פֿאַרעפֿנטלעכט ווערן.

וועגן גראַדנע ווייסן מיר, אַז דאָרטן האָבן געאַרבעט 20.000 יידן אויף ספּעציעלע מעכאַנישע וואַרשטאַטן. דערביי איז די איינערלעכע אַרגאַניזאַציע פֿון דער קהלה געווען די זעלבע ווי אין ביאָליסטאָק. כאָטש וואַלאַקאָויסק געהערט אויך צום ביאָליסטאָקער דיסטריקט, איז אָבער וועגן די דאָרטיקע יידן גאַרניט באַקאַנט. דאָקעגן ווייסן מיר אָבער וועגן פֿיל וואַלאַקאָויסקער יידן, וואָס האָבן געאַרבעט אין ביאָליסטאָק.

איך האָלט די דאָזיקע אינפֿאַרמאַציעס פֿון דער גרעסטער ווייב-טיקייט, ווייל טראַץ אַלע שפּעטערדיקע ידיעות, איז אַנצונעמען, אַז אַ טייל פֿון די דאָזיקע יידן האָט זיך, ווי עס איז, געראַטעוועט אין די דערפֿער, וואָס די ידיעות גיבן אַן אַנווייזונג, אַז אויך אין אַנדערע געגנטן אין פּוילן זיינען אפשר געשאַפֿן געוואָרן ענדלעכע באַדינגונגען און אויף אַזאָ אַופֿן זיינען קאָנסערווירט געוואָרן גרויסע טיילן פֿון אונזערע ברידער און שוועסטער אין פּוילן.

* * *

פֿון די פֿעצטע אונטערערדישע צייטונגען, וועלכע דערשיינען אין פּוילן און זיינען דאָ אַנגעקומען, נעמען מיר אַרויס אייניקע אינערעסאַנטע עפּיזאָדן, וועלכע וואַרפֿן אַ ליכט אויף די פֿענס-באַדינגונגען אין יענע געגנטן.

אין דער צייטונג „רושעטש-פּאַספּאַליטאַ פּאַלסקאַ“ (פּוילישע רעפּובליק) פֿייענען מיר:

„דעם 26טן אַפּריל 1943, האָבן צוויי זשאַנדאַרמען אויף פּאַזנאַסקע גאַס אין וואַרשע באַגעגנט אַ יונגן בחור פֿון אַ יאָר צוואַנציק, וועלכער האָט זיך זיי אויסגעוויזן פֿאַרדעכטיק אַלס אַ ייד. אַזעלכע „פֿאַרברעכער“ קענען דאָך ניט שפּאַצירן פֿראַנק און פֿריי אויף דער „אַרישער“ ערד. די זשאַנדאַרמען האָבן אים געפֿרעגט זיין נאַמען.

— בערסאָן, — האָט דער יונגערמאַן געענטפֿערט.
 — אַהא, געוויס אַ ייד! — אַ זעץ געבנדיק דעם יונגמאַן אין
 פנים, האָבן די זשאַנדאַרמען פֿון אים געפֿאָדערט פּאַפֿירן. דער קרבן,
 אַ צעבלוטטיקטער, האָט אָנגעהויבן פּראָטעסטירן. די זשאַנדאַרמען האָבן
 ניט פֿאַנג געטראַכט און דערשאַסן דעם בחור אויף טויט.
 אָבער גלייך האָט זיך אַרויסגעוויזן זייער טעות. דער יונגער-
 מאַן איז געווען וואַדימיר בערסאָן, אַ ניינצן־יאָריקער אייניקל פֿון
 דעם אַמאָל פּראָמינענטן און פֿירנדיקן יחוס אין וואַרשע; זיין עלטער-
 זיידע איז שוין געווען געשמדט, און זיין מוטער, אַ געבוירענע דייטשקע,
 איז אַ מיטגליד פֿון דער נאַצי־פּאַרטיי. זי איז אַראַפּגעבראַכט געוואָרן
 פֿון בערלין קיין וואַרשע און דאָ פֿאַרנעמט זי דעם פֿלאַץ פֿון דער
 דייטערין פֿון דערציאונגס־ און שול־סיסטעם.
 איצט האָט זי צום ערשטן מאָל, אויף איר אייגענער הויט, געקאָנט
 אויספרובירן די רעזולטאַטן פֿון איר דערציערישער תורה.
 עס איז געוואָרן אַ סקאַנדאַל. די זשאַנדאַרמען האָבן באַקומען די
 געוויינלעכע שטראַף: פֿאַרשיקט צו ווערן אויפֿן רוסישן פֿראַנט.

* * *

איינע פֿון די וויכטיקסטע און אָנגעווייטיקסטע פֿראַגן, וועלכע
 מאַטערן יעדן פֿון אונז, איז: וויפֿיל יידן זיינען פֿאַרט געבליבן לעבן
 ביי היינטיקן טאָג אין די לענדער אונטער דער היטלער־הערשאַפֿט?
 די ידיעות, וואָס קומען צו אונז אָן יעדן טאָג פֿון פֿאַרשיידענע
 זייטן, וואַרפֿן פּשוט אָן אַ מורא, אָז דער נאַצי־הענקער האָט שוין,
 חלילה, אויסגעמאַרדעט אונזער גאַנץ פֿאָלק אין פּוילן; אָז די קאַטאַסט-
 ראַפֿע האָט שוין דערגרייכט איר העכסטן פּונקט. גראַד איצט קען
 איך אָבער אַ ביסל לייכטער מאַכן אונזער געמיט דורך דער בשורה, אָז עס
 טליעט נאָך אַ האַפֿענונג, דאָס אַ באַדייטנדער טייל פֿון אונזערע בריי-
 דער אין פּוילן לעבט און ליידט אין אייניקע גרעסערע געטאָס.
 איך בין צופֿרידן דאָס פֿעסטצושטעלן אויפֿן סמך פֿון נייע פֿאַקטן,
 וועלכע געפֿינען זיך אין מיין באַזיץ. נאָך מער בין איך צופֿרידן דאָס
 צו טאָן דערפֿאַר, וואָס מיט אַ צייט צוריק האָט ד״ר עמיל
 שמאַראַק, מיטגליד פֿון דער „ידישער אָגענטור“ אין ירושלים, דער-
 קלערט אויף אַ זיצונג דאָרט, אָז ער האַלט, אָז אין פּוילן זיינען מער
 ניט געבליבן ביי היינטיקן טאָג ווי צוויי הונדערט טויזנט יידן. ד״ר
 שמאַראַק — דאָרף מען וויסן — איז אַ לענגערע צייט געזעסן אין
 איסטאַמבול, טערקיי, און געפֿאַרשט די פֿאַגע פֿון די יידן דורך פֿאַר-
 שיידענע קאַנאַלן. אויב זיין ציפֿער פֿון 200 טויזנט איז ריכטיק, וואַלט

דאָס געווען זייער און זייער ביטער. מען טאָר ניט פֿאַרגעסן, אַז ביון קריג זיינען אין פּוילן געווען אַרום דריי מיט אַ האַלב מיליאָן יידן; וואָלט דאָך געהייסן, אַז מער ווי דריי מיליאָן יידן זיינען שוין מער נישטאָ.

אַנדערש זעט אויס דאָס בילד אין דער באַלייכטונג פֿון די אויס־פֿאַרשונגס־אינסטיטוטן ביי די גרויסע אַמעריקאַנער אַרגאַניזאַציעס. זיי זיינען מער אָפּטימיסטיש און זאָגן: פֿון די אַכט מיליאָן יידן, וועלכע האָבן געוואוינט אין אייראָפּע פֿאַרן קריג, זיינען דריי מיליאָן אומ־געקומען און צוויי מיליאָן האָבן זיך געראַטעוועט קיין סאַויעט־רוסלאַנד. זיינען, הייסט עס, געבליבן אין גאַנץ אייראָפּע איבער דריי מיליאָן יידן. פֿון זיי געפֿינען זיך נאָך אַנדערע האַלבן מיליאָן אין פּוילן. דאָס איז אויך אַ גענוג טרויעריקער סך־הפּל, אָבער ניט אזוי שוואַרץ, ווי אין דעם דערמאַנטן באַריכט פֿון ד״ר שמאַראַק אין ירושלים.

אָבער אַט איז זומער 1943 אַנגעקומען קיין ניו יאָרק דורך אונטערער־דישע וועגן אַ באַריכט, וואָס עס איז געוואָרן פֿון צוועלף טויזנט פעקלעך מיט געטריקנטע פֿרוכטן, וועלכע אַ זייער פֿאַראַנטוואָרטלעכע יידישע אַרגאַניזאַציע האָט אַרויסגעשיקט פֿון אַ נייטראָן לאַנד. די פֿירער פֿון דער אַרגאַניזאַציע האָבן דערמיט געוואָלט מאַכן אַ פּרואוו און דערגיין, צי קען מען טאַקע העלפֿן מיט שפּייז די יידן, וואָס שמאַכטן אין די געטאָס.

דער דערמאַנטער פּרואוו איז געמאַכט געוואָרן אין די חדשים מערץ און אַפּרייל פֿון היינטיקן יאָר. עס זיינען צונויפֿגעזאַמלט געוואָרן אַ סך טויזנטער אַדרעסן פֿון יידן אין פֿאַרשיידענע שטעט און שטעט־לעך פֿון פּוילן און צו זיי זיינען דאָס די שפּייז־פעקלעך אַדרעסירט געוואָרן פֿון יענעם נייטראָן לאַנד אין אייראָפּע. די גאַנצע אַקציע איז אונטערגענומען געוואָרן אַלס אַ „פּאַבליק סיררויס“, און ביי קיינעם פֿון די קרובים, וואָס האָבן די אַדרעסן געגעבן, האָט מען פֿאַר די פעקלעך קיין געלט ניט גענומען.

איצט ליגט פֿאַר מיר אַ פּאַק מיט דאַקומענטן, וועלכע דערציילן, מיט וואָס די דאָזיקע אַקציע האָט זיך געענדיקט.

אַזאָ, פֿון די 12 טויזנט פעקלעך זיינען עלף טויזנט אין גאַנצן פֿאַרפֿאַלן געוואָרן. פֿון זיי זיינען פֿיר טויזנט אָפּציעל קאַנפּיסקירט געוואָרן דורך די נאַציס, און זיבן טויזנט זיינען גראַט פֿאַרפֿאַלן גע־וואָרן. די דייטשן האָבן זיי פֿאַרטאַכלעוועט, אזוי צו זאָגן, אומאָפּציעל.

ארום טויזנט פּעקלעך זיינען יא צוגעשטעלט געוואָרן: אויף אַ טייל פֿון זיי זיינען אַפֿילו פֿאַראַן אייגנהענטיקע קבלות און אויף די איבעריקע זיינען פֿאַראַן קוויטירונגען, אונטערגעשריבן פֿון קהלה־ראַטן. אַט דער גרויסער טייל פֿון די צוגעשטעלטע פּעקלעך, גאַצע 707 — זיינען אָפּגעגעבן געוואָרן אין לאַדזש, אַדער ווי זי הייסט איצט, ליצמאַנשטאַט.

דאָס איז די גרעסטע און אָנגענעמסטע סענסאַציע פֿון דער גאַנצער געשיכטע! שוין מער ווי צוויי יאָר, אָז פֿון לאַדזשער יידן האָבן מיר ניט קיין שום קאַנטראַדירטע ידיעות. מיר האָבן אַלע גע־וואוסט, אָז נאָך אין אַפּריל 1940 האָט מען אַרום 200 טויזנט יידן איינגעשפּאַרט אין דעם אַרעמסטן טייל פֿון דער שטאַט, אין די היל־צערנע היזקעס אויף באַלוט. פֿריער זיינען די געסלעך דאַרט געווען אַרומגעצאַמט מיט שטעכעדיקן דראַט, שפּעטער האָט מען זיי אַרומ־געמויערט מיט אַ וואַנט 6 פֿוס הויך. דאַרט האָט מען זיי אַלע פֿאַר־וואַנדלט אין שקלאַפֿן ביי האַנט־וועבעריי און אַנדערע אַרבעטן פֿאַר דער נאַצישער מיליטערישער מאַשין. די אַרבעט האָט געדויערט 12—13 שעה אַ טאָג. אַלס באַלוינונג האָט מען באַקומען ספּעציעלע פּאַפּיר־געלט מיט ייִדישע אותיות געדרוקט, פֿאַר וועלכע עס פֿלעגט אַרויסגעגעבן ווערן אַ האַלב פֿונט ברויט אַ טאָג מיט אַ הייסער, וואַ־סערדיקער זופּ.

אַ דריי־קאָנטיקע געלע לאַטע אויף דער פֿלייצע האָט געמוזט געטראַגן ווערן פֿון יעדן מאַנסביל אַדער פֿרוי. דער זיבעציק־יעריקער זייער ענערגישער חיים רומקאווסקי איז באַשטימט געוואָרן פֿאַרן פרעזידענט פֿון דער געטאָ. וואָס דער דאָזיקער מענטש האָט אויסגע־דיטן חרפות און בויונות און קלעפּ איז זיך פשוט שווער פֿאַרצושטעלן. איך דערמאָן זיך, ווען איך האָב אים געזען אין נאָוועמבער 1939, קורץ פֿאַר מיין אָפּפֿאַרן קיין אַמעריקע, האָט ער שוין געהאַט אַן אונטערגעשראַגענע, כמעט בלינדע, לינקע אויג. דאָס האָט ער באַקומען מיט אַ גומענעם שטעקן פֿון אַ געסטאַפּאַ־אַפֿיצער, וועלכער האָט אים געהייסן טאַנצן אין מיטן גאַס, ווען די גרויסע לאַדזשער סינאַגאָגע אויף קאַסטיושקאַ גאַס האָט געברענט. דער אַטיטישקער האָט, ווייזט אויס, ניט גענוג געטאַנצט.

אַ ייִדישע פּאַליציי האָט דאָן געדאַרפֿט האַלטן די אַרדענונג אין געטאָ. אַפֿילו אַ ייִדישער פּאַסט־אַפֿיס איז געעפֿנט געוואָרן, און פֿון צייט צו צייט פֿלעגט מען קענען שיקן בריוו און פּעקלעך און דער־האַלטן אַ תּשובּה. אָבער מיט צוויי יאָר צוריק איז פּרוציניג לאַדזש

אפגעשניטן געוואָרן פֿון דער אויסער־לעכער וועלט. בריוו וואָס מען האָט אַהין געשיקט זיינען געקומען צוריק מיט אויפֿשריפֿטן: „פֿאַר־באַטן אַרייַנצוקומען אין געטאַ“.

אַמאָל פֿלעגט זיך דורכ־וואַרפֿן אַ ידיעה אין אַ דייטשער צייטונג, אַז די יידן־פֿראַגע אין לאַדזש איז „גלענצענד געלייזט“. מיר האָבן אין אַזאַ פֿאַל געטראַכט, אַז דאָס הייסט, אַז מען האָט שוין די יידן דאָרט אַלע פֿאַרניכטעט. אָבער דעם 15טן אויגוסט, 1941, האָבן מיר געלייענט אין דער „פֿראַנקפֿורטער צייטונג“: „מיר האָבן אַרייַנגע־פֿאַקט אין לאַדזשער געטאַ 200 טויזנט יידן און אינזאָלירט זיי פֿון דער גאַנצער וועלט. דער מויער אַרום זיי איז אַנדערהאַלבן מייל לאַנג. די יידן פֿראַדוצירן פֿאַרשיידענע טעקסטיל־אַרטיקלען אין אויפֿגע־בויטע פֿאַר זיי פֿאַבריקן. אויסער דעם זיינען זיבן טויזנט יידן באַ־שעפֿטיקט אַלס שניידערס, 5 טויזנט אַלס שוסטערס און טויזנט האַקן שטייער אויף די וועגן.

די יידישע קהלה נעמט צונויף די אויסגעאַרבעטע פֿראַדוקטן און בייט זיי אויס אויף עסנוואַרג...“

די דאָזיקע ידיעה איז געווען די לעצטע פֿאַר צוויי יאָר. שפעטער אָבער האָבן מיר געלייענט אין דער דייטשער לאַדזשער צייטונג (ליטצ־מאַנשאַטער צייטונג) אַ גאַר טרויעריקן גרוס:

„די לעצטע איבער־לייבענישן פֿון דער יידישער רעליגיע זיינען שוין אויסגעוואַרצלט געוואָרן אין לאַדזש, נאָכדעם ווי פֿון דאָרט זיינען אַלע יידישע היי־ליקע ערטער, ווי שולן, בתי מדרשים, שוין מער אין שטאָט ניט געבליבן, ווייל די יידן זיינען פֿאַרניכטעט געוואָרן“. אָדער מען האָט דאָס געקאָנט טייטשן, אַז די יידישע היי־ליקייטן אין לאַדזש גופֿא זיינען אויסגעראַמט געוואָרן, ווייל די יידן זיינען פֿאַרשפֿאַרט געוואָרן אויסער דער שטאָט, אין אַ געטאַ. אַלענפֿאַלס איז שטום גע־וואָרן אַ גרויסער יידישער קיבוץ פֿון 200 טויזנט נפֿשות. וויסנדיק, וואָס מען האָט געמאַכט מיט די יידן פֿון דער וואַרשעווער געטאַ, האָבן מיר אַלע געציטערט, אַז אויך די לאַדזשער יידן האָט דער זעלבער גורל געטראַפֿן.

אָבער אַ געפֿיל פֿון דער־לייכטערונג האָט אונז אַרומגענומען, ווען מיר האָבן דערזען פֿאַר זיך דעם צעטל מיט די איבער 700 נעמען פֿון די וואָס האָבן די פעקלעך באַקומען.

איך וואָרט געווען זייער צופֿרידן, ווען איך וואָרט געקענט פֿאַרעפֿנטלעכן די דאָזיקע אַלע נעמען. אָבער מער דאָרף פֿאַר־שטיין, וואָס פֿאַר אַ גרויסע סכנה עס קאָן זיין צו דערמאָנען נעמען פֿון

לעבעדיקע מענטשן ערגעץ אין א געטא אין פוילן. איך וויל אבער בארואיקן די זייענער און זאגן, אז עס זיינען אָנגענומען געוואָרן מיטלעך, אָז די פֿאַראַינטערעסירטע פּערזאָנען אין אַמעריקע זאָלן די גרוסן באַקומען דורך אַנדערע וועגן. אַ סך פֿון זיי וועלן שוין וויסן די פֿריילעכע נייעס, אָז זייערע נאָענטע, וועלכע זיי האָבן געהאַלטן פֿאַר געשטאַרבן, לעבן נאָך, כאָטש זיי מאַטערן זיך אין האַרזשער געטאָ.

אַט איז אַ באַקאַנטער יידישער מוזיקער, וועלכן מיר האָבן שוין געהאַט באַוויינט. אַט איז אַ גרופּע ציוניסטישע פֿירער. אַט זייען איך די נעמען פֿון אַ רבנישער פֿאַמיליע און אַט איז אַ באַוואוסטער אַלטער העברעאישער שרייבער. ווי אַזוי דער ייד, וועלכער איז שוין קרוב 80 יאָר אַלט, קאָן איבערטראַגן די עינים פֿון קאַטאַרוזשנעם לעבן אויף מאַגער ברויט און וואַסער, ווייסט נאָר דער אויבערשטער! און אַט זיינען פֿאַמיליעס פֿון אַמאָל רייכע פֿאַבריקאַנטן מיט אַ וועלט־נאַמען. אויך זיי האָט מען מחיה געווען מיט דעם ביסל געטרעקטע פֿייגן, וועלכע עס זיינען געשיקט געוואָרן פֿון אַ נייטראַלער לאַנד. אָבער וואָס עס איבערראַשט אַם מייסטן איז אַ רייע רייך־פֿראַנצויזישע, אַדער האַלענדישע נעמען, וועלכע איז זע אויפֿן צעטל. דאָס זיינען די אומגליקלעכע יידן, וועלכע מען האָט אַרויסגעריסן פֿון אַמסטערדאַם אַדער פֿון ליאַן און אַריינגעוואָרפֿן זיי אין שמוציקן קעסל אויף באַרט מיט אַ געלעך לאַטע אויף די פֿלייצעס.

די נעמען זייערע זיינען אַזעלכע פֿראַמינענטע און באַקאַנטע אין דער געשיכטע פֿון מערב־איראָפּע... אָבער וואָס וועלן מיר ווייטער קראַצן אינווערע וואונדן: אַבי זיי לעבן, זאָלן זיי דאָס שוין איבערלעבן! אָבער די ווייטערדיקע גרוסן זיינען שוין גאַרניט קיין גוטע. פֿון וואַרשע, וואו מען האָט אַריינגעשיקט אייניקע טויזנט פּעקלעך, זיינען פֿאַראַן נאָר צוויי קבֿלות, און דאָס אויך פֿון אַזעלכע, וועלכע וואוינען אויסער דער געטאָ — אַפֿשר פֿון קריסטן. דאָס זעלבע קאָן אויך געזאָגט ווערן פֿון ווילנא און כעלם.

דערפֿאַר אָבער זיינען פֿון בענדין פֿאַראַן גאַנצע 110 קבֿלות, און דאָס באַשטעטיקט די שוין פֿון פֿריער באַקומענע ידיעות — דורך אונטערערדישע קאַנאַלן — אַז אין בענדין און אין סאַסנאַוויץ עק זיסטירט אַ גרעסערע געשלאַסענע יידישע געטאָ. צוועף קבֿלות זיינען אויך אָנגעקומען פֿון ציעכאַנאַוו און צו אייניקע פֿון די גאַל־זיזישע שטעט: טאַרנאַפּאָל, דראַהאַביטש, ניי־סאַנדעטץ, בראַדי זלאָז־טשעוו, סטרי, באַריסלאָוו און ברזשעזאַני. דאָס איז אַלענפֿאַלס אַ

גוטער סימן פֿון לעבן דאָרט, ווייל אויף די קבלות איז פֿאַראַן אַ שטעמפל פֿון די קהלות.

דאָקעגן איז ווערט צו דערמאָנען די פשוטע רשעות, וואָס עס איז באַגאַנגען געוואָרן בנוגע אַ געוויסער צאָל שטעט און צו אַ גרויסער צאָל אָפּנעמעס.

מילא, אַז די נאַצישע פֿלבים האָבן פֿון איבער 12 טויזנט פעקלעך אַוועקגענובעט גאַנצע עלף טויזנט, איז נאָך פֿאַרשטענדלעך: דערויף זיינען זיי דאָך נאַציס. אָבער זיי האָבן אָפּגעשיקט צוריק אין דעם נייטראָלן לאַנד אַ רייע פעקלעך מיט דעם אויפֿשריפֿט: „ניט צוגע- שטעלט, ווייל עס איז אַ ייד“, אָדער „די פֿאַסט אַרבעט ניט אין דער שטאַט“. און אַז איך וועל אייך זאָגן, אַז אַזעלכע ענטפֿערס זיינען געקומען וועגן ווילדע, לידע, מעזשירעטש, לובלין און צוויי אַפֿילו פֿון וואַרשע, וועט איר פֿאַרשטיין, אַז די פֿאַסט אַרבעט שוין דווקא דאָרט גוט, נאָר ניט פֿאַר יידן. ניט פֿאַרגינט זיי דאָרט דאָס ביסל פֿאַרטריקנטע פֿייגן.

איין באמת טרויעריקע ידיעה האָב איך מיטצוטיילן וועגן דער שטאַט סלאָנים, אַמאַליקע גראַדנער גובערניע. דאָרט זיינען געשיקט געוואָרן 30 פעקלעך און וועגן אַלע אַדרעסן איז געקומען דער ענטפֿער: „טויט, געשטאַרבן“. דאָס באַשטעטיקט, לידער, די גרויזאַמע ידיעה, וועלכע איז מיט אַ צייט צוריק דערהאַלטן געוואָרן פֿון אונטערער- דישע קאַנאַלן, אַז אין דער סלאָנימער שחיטה זיינען אומגעקומען אַזע יידן.

און ווייל עס רעדט זיך וועגן טויטע, זאָל מיר דערלויבט זיין צו דערמאָנען אייניקע נעמען פֿון די דערמאָרדעטע קדושים אין יענער שטילער, איידעלער און יחוסדיקער שטאַט, וואו איך האָב פֿאַרבראַכט אַ פֿאַר יאָר פֿון מיין לעבן אַלס שילער פֿון דער רעאַז-גימנאַזיע. יעדער נאָמען איז דעריבער געשיכטע פֿאַר מיר, פֿאַרבונדן מיט פּער- זענלעכע איבערלעבענישן, אָבער אויך מיטן אַגעמיינעם צער פֿון די סלאָנימער לאַנדסלייט, וואָס וועלן די נעמען לייענען.

אַוועק פֿון דער וועלט זיינען אין סלאָנים: זלמן מילייקאָווסקי מיט דער פֿאַמיליע, נחמה זעליקאָווסקי, יעקב זאַקהיים, יעקב גאַדפֿאַרב, זונדל פֿרידמאַן, משה עפשטיין, שמעון וויינשטיין, יצחק סאַיקע, גרשון בערנשטיין, פ. אָפּענהיים און נאָך און נאָך... די לאַנדסלייט, צע- וואַרפֿענע איבער אַמעריקע, וועלן געוויס אויפֿגעטרייסלט ווערן, הערנ- דיק די נעמען פֿון די אַנגערופֿענע קדושים.

א בלאט יידישע געשיכטע אין יענער געגנט איז דאך מיט זיי
פארבונדן.

* *
*

אָט מיט וועלכע שוועריקייטן מיר מוזן קעמפֿן, כדי אַרויסצובאַ-
קומען פֿון דעם בלוטיקן היטלער־פֿאַרהאַנג כאַטש אייניקע גרוסן:
וועלכע שטאַט לעבט און וועלכע קהלה איז שוין פֿון דער ערד אָפֿ-
געמעקט; און ווי לייכט מיר רעדן שוין וועגן אַ מיליאָן יידן מער
אַדער ווייניקער אין אייראָפּע. אַ מיליאָן יידן! דאָס איז דאָך אַ וועלט
אַ גאַנצע פֿון פֿאַמיליעס, פֿון יחידים, פֿון אַרנטלעכע האַרעפּאַשנע
ברידער און פֿון פֿייכטנדיקע געשטאַלטן.

ווי אויבן דערמאָנט, האָבן זיך אָנפֿאַנג 1943 נאָך אין ביאָליסטאָק גע-
פֿונען, כאַטש הינטער געטאָ־מויערן, אייניקע צענדליק טויזנט יידן אָבער
גראַד אין די טעג, ווען די ידיעה איז צו אונז דערגאַנגען, האָט זיך, ווייזט
אויס, אין די ביאָליסטאָקער גאַסן אָפּגעשפּילט דער גרויסער קאַמף
מיט די נאַציס, וואָס זיינען געקומען אויך דאָרט ליקווידירן די יידישע
באַפֿעלקערונג. עס קומען אָן צו אונז אָפּגעריסענע ידיעות — דורך
אונטערערדישע קוואַלן — וועגן אַ בלוטיקן ווידערשאַנד, וואָס די
ביאָליסטאָקער יידן האָבן געשטעלט; וועגן פּוילישע אַרבעטער, וואָס
האָבן מיטגעקעמפֿט. אין די לעצטע חדשים פֿון היי־יאָר זיינען געקומען
וועגן דעם אָפּגעריסענע „מעסעדושעס“, וועלכע גיבן איבער ניט קיין
פֿאַלקאַמען בילד, ווי אַזוי דער קאַמף איז ווירקלעך צוגעגאַנגען.

מיר געדענקען אַלע די גלענצנדע היסטאָרישע טראַדיציע פֿון
די ביאָליסטאָקער יידישע אַרבעטער, פֿון זיין און טעכטער, וועלכע
האָבן באַרימט געמאַכט דעם ביאָליסטאָקער זעלבסטשוץ און די
קאַמפֿס־דרושינעס אין דער גאַנצער וועלט.

די צאָרישע סאַטראַפֿן און זשאַנדאַרמען פֿלעגן אין ביאָליסטאָק
כאַפֿן אַ גאָר הייסן אָפּשניט. ווי שמערצלעך עס איז וועגן דעם צו
קלערן, גלויבן מיר אָבער, אַז דער ניט גלייכער, פֿאַרצווייפֿלטער
קאַמף מיט די נאַציס אין די שמאַלע גאַסן פֿון ביאָליסטאָקער געטאָ
וועט צוגעבן אַ פֿאַרבער־קראַנץ צו דער נייער נאָך אַביסל פֿאַרהוי-
לענער פֿאַר אונז געשיכטע פֿון רומפֿולן קאַמף אין די פּוילישע געטאָס.
פֿון קראַקע איז פֿאַראַן אַ מעלדונג, אַז אויך דאָרט איז שוין
די געטאָ אינגאַנצן ליקווידירט, און אַז די לעצטע פֿינף טויזנט יידן
זיינען אוועקגעשיקט געוואָרן אין שוידערלעכן קאַנצענטראַציע־לאַגער
אין אַשוויענטשיים. די מעלדונג דערציילט, אַז אַרום טויזנט אַלטע,

קראנקע און קינדער, וועלכע מען האָט ניט געקאָנט איבערפֿירן אין פֿאַגער, זיינען דערשאַסן געוואָרן אויפֿן אָרט.
פֿון גראַדנע ווידער איז פֿאַראַן אַט אַזאַ טרויעריקע ידיעה, און איך גיב איר איבער בוכשטעבלעך, אַזוי ווי זי איז געשריבן אין רעפֿאָרט:

„דרייסיק טויזנט יידן זיינען פֿון שטאָט אַרויסגעטריבן געוואָרן; אַלע מיטגלידער פֿון קהלה־ראַט; די יידישע דאָקטורים, אַדוואָקאַטן און פֿערער זיינען פֿריער דערשאַסן געוואָרן... דאָס איז דער קור־צער טעקסט פֿון אַ טעלעגראַמע דורכן געהיימען פּוילישן ראַדיאָ אָן ווייטערדיקע פּירושים. עס איז דעריבער ניט קלאָר, וואוּהיז זיינען אַרויסגעטריבן געוואָרן די דרייסיק טויזנט יידן? וואָס איז מיט זיי געוואָרן? מען דאַרף נאָך אַפּוואַרטן איינצלהייטן, פּדי זיך צו שאַפֿן דעם ריכטיקן בייד.

אין דער זעלבער טעלעגראַמע געפֿינען מיר פֿאַלגנדע ידיעות:
„אין ביאָליסטאָק זיינען פֿריער אויסגעשאַסן געוואָרן אַלע אַנ־פֿירנדיקע אינטעליגענטע יידן, — פּוילישע נוסח פֿון גראַדנע, — איידער די דאָרטיקע געטאָ איז פֿיקוידירט געוואָרן. ווייניקסטנס 300 דייטשע מידיטערי־לייט זיינען געטויט געוואָרן בעת די ביאָליסטאָקער אַרבעטער האָבן געשטעלט אַ באַוואַפֿנטן ווידערשטאַנד.“

אויך די לעצטע ידיעה איז נישט אינגאַנצן קלאָר: מיר האָבן געוואוסט, אַז אין ביאָליסטאָק האָבן ביזן זומער 1943 געלעבט אַרום 60,000 יידן, און אפֿשר מער. זאָל עס הייסן, אַז מען האָט זיי אויך אַרויסגעטריבן, ווי אין גראַדנע, אַדער עפעס אַנדערש איז מיט זיי געשען? דאָס בלייבט נאָך איבער צו ווערן אויפֿגעקלאָרט.

אַז אַנדער טרויעריקע בשורה איז פֿאַראַן, אַז דאָס ביסל איבערגע־בליבענע יידן זיינען אויסגעמאַרדעט געוואָרן אין די פֿאַלגנדע שטעט: שידלעוו, וואַשטישעוו, ראַדאָמסק, ראַדזימין, אַסטראָו־מאַזאָויע־צ־קי און סאַקאָלאָוו. פֿון סטאַניסלאָוואָו אין גאַליציע זיינען אַלע דאָר־טיקע יידן אַרויסגעשיקט געוואָרן אין אַן „אומבאַוואוסטער ריכטונג.“
עס דאַרף דערביי דערמאַנט ווערן, אַז אַט די אַלע אויסגערעכנטע שטעט זיינען נאָך מיט אַ קנאַפֿן יאָר צוריק באַשטימט געוואָרן דורך די דייטשן אַלס „יידן־שטעט“, דאָס הייסט, אַז אין זיי מעגן זיך גע־פֿינען יידישע געטאָס. די פֿאַראַרדענונג פֿון אַראַנזירן 54 אַזעלכע שטעט איז אַפֿילו געווען פֿאַרעפֿנטלעכט אַלס אַפֿיציעלע פֿאַראַרדענונג און איז פּובליקירט געוואָרן אין אַלע צייטונגען. די איצטיקע נייע

שחיסות זיינען דעריבער א באווייז, אז בנוגע צו יידן זיינען אלע „סורפריזן“ מעגלעך.

ידיעות פֿון פֿאלעסייע, וואָלין, לאַמזשער און לאַדזשער געגנטן
* קהלות וואָס זיינען אָפגעמעקט געוואָרן * רויב־פֿייגל
וואָס קומען ביינאָכט אין דער אויסגעליידיקטער וואַרשע
ווער געטאָ.

אין יענע שפּאַפּלאַזע נעכט, ווען פֿאַר מיינע אויגן ווערן ווידער
לעבעדיק די מענטשן, די גאַסן, די הייזער פֿון די איצט חרוב־געוואָ-
רענע יידישע ישובים אין פּוילן, — הויב איך אָן מיט דער גאַנצער
שארפֿקייט פֿון יאוש פֿאַרשטיין, וואָס מיר האָבן אין די לעצטע יאָרן
פֿאַרפֿאַרן.

ביי דער גאַנצער אַרעמקייט, וואָס עס האָט געהערשט אין די
שטעטלעך, ביי דער גאַנצער פֿאַרקריפּלטקייט פֿון זייער רעכטלעכן
און ווירטשאַפּטלעכן מצב, — האָט דאָך פֿון זיי געשפּרודלט מיט אַזאַ
בריוונדיקער ענערגיע, מיט אַזאַ פּוילסירנדיקן ווילן ניט אונטערצוגעבן
זיך דעם ביטערן גורל, ניט אונטערגיין — להכעיס אונזערע שונאים.
איצטער, קוקנדיק מיט אַ בליק אין דער פֿאַרגאַנגענהייט, פֿיל
איך מיט שטאַרץ, דאָס איך בין געווען אַ טייל פֿון זיי, יאָרן לאַנג
געהאַפּטן זיי אַרגאַניזירן די פֿאַרטיידיקונג פֿון זייערע עקאָנאָמישע
פּאַזיציעס; יאָרן לאַנג געלעבט און געאַטעמט מיט די מיליאָנען יידן,
וועמען שונאים האָבן געוואַלט איינרעדן, אַז זיי זיינען שוין אונטער-
געגאַנגען, ווייל זייער עקזיסטענץ איז ניט „באַרעכטיקט“. ווען איך
לייען אַ ידיעה, אַז אין דער אַדער יענער שטעטל אין גאַליציע, אַדער
צענטראַל־פּוילן — האָט מען אויסגעקוילעט, פֿאַרניכטעט, באַגראָבן לע-
בעדיקערהייט די אומגליקלעכע ברידער אונזערע — איז דאָס שטענדיק
פֿאַר מיר אַ פּערזענלעכע אבדה — ווייל מערסטנטייל קען איך דאָס
שטעטל, די יידן, די פֿירער פֿון דער יוגנט, די רבנים, די דאָקטוירים...
כמעט פֿופּצן יאָר האָט איך אָן אויפֿהער גערייזט פֿון שטעטל
צו שטעטל, פֿון געגנט צו געגנט. איך בין דאָן געווען אַ אינספּעקטאָר
אין די יידישע פֿאַרקס־בענק און מיין פֿליכט איז געווען אַזעלכע בענק
צו אַרגאַניזירן, קאָנטראַלירן, לערנען די יידישע בעל־מלאכות און
קליינע סוחרים, ווי אַזוי זיך אָפֿיין צו העלפֿן מיט הלוואות, ווי אַזוי
אַנצופֿירן מיט זייערע אַרעמע פֿינאַנצן, און איבערהויפּט, ווי אַזוי צו
האַלטן זיך צוזאַמען און ניט פֿאַלן איינציקוויין.

לייען איך די טעג אין דער ראדיקאלער אונטערערדישער צייטונג
 „דאָ בראַני“ („צום געווער“!). אַ קורצע נאַטיץ: „נאַכדעם ווי מען
 האָט אויסגעמאַרדעט אַלע יידן אין צענטראַל פּוילן איז מען צוגעטראָטן
 צו ליקווידירן די יידן אין פּאַלעסיער געגנט. אין בריסק און דראַ-
 היטשין מאַרדעט מען זיי מאַסנווייז. דאָס ווערט אויסגעפירט דורך
 דייטשן און אַראַפּגעבראַכטע אוקראַינער. די יידן ווערן געצוואונגען פֿריער
 אויסצוגראַבן זייערע קברים, נאַכדעם ווערן זיי גלייך דערשאָסן,
 אַריינגעוואַרפֿן און פֿאַרשאַטן“...

בריסק... דראַהיטשין... אַט אין דעם פֿעצטן שטעטלע, נעבן
 קאַברין, האָט געוואוינט זכריה דער שמיד, אַ וואונדערבאַרער יידישער
 טיפּ, וועלכן עס געדענקן געוויס אַלע לאַנדסלייט אין אַמעריקע.
 אַ ייד, אַ ריז, מיט שטאַלענע הענט, פֿאַרהאַרטעוועט פֿון יאַרבאַנגן
 קלאַפּן אויף דער קאַוואַלע.

צווייב זיין אַרנסטעכקייט האָט מען אים אָנגעטרויט די געפֿטער,
 וואָס פֿלעגן אָנקומען צו קרובים פֿון אַמעריקע. מיט אַ סך יאַרן
 צוריק האָבן מיר אים, דעם פשוטן שמיד, באַשטימט פֿאַר פֿאַר-
 וואַלטער פֿון דער פֿאַקס-באַנק. און איר האָט געמעגט זען זכריה
 ביי דער אַרבעט אַלס „באַנקיר“... אַ סך „קאַלעגן“ זיינע פֿון וואָס
 סטריט האָבן געמעגט זיך נעמען אַ מוסטער פֿון זיין איבערגעגעבנקייט,
 פֿון זיין אַפּהיטן אַ פֿרעמדן גראַשן און פֿון זיין באַהאַנדלען די „קאַס-
 טימערס“ — אַזעלכע האַרעפּאַשניקעס ווי ער אַליין איז געווען. איך
 דערמאָן זיך, ווען מיר זיינען אַמאָל געפֿאַרן מיט אַ פֿור צווישן דראַ-
 היטשין און כאַמסק. די פֿור האָט זיך איבערגעקערט — אין יענער
 באַטיקער געגנט איז דאָס קיין נייעס ניט געווען. זכריה, דער
 גיבור האָט איינער אַליין אויפֿגעהויבן די פֿור און אַרויסגעשעפּט איר
 און מיך פֿון דער באַטע. שוין-זשע האָבן אויך די דאָזיקע געבענטשטע
 הענט געגראַבן דעם גרויסן מאַסן-קבר פֿאַר די פשוטע יידישע פּויערים
 און האַנטווערקער פֿון יענעם פֿאַרוואַרפֿן שטעטל?

עס פֿעבן אויף די בילדער פֿאַר די אויגן, ווען איך לייען אַ נאַטיץ.
 אַז אין לאַמזשער געגנט זיינען שוין קיין יידן ניט געבליבן און אַז
 די פֿעצטע יידישע געטאָ דאַרטן אין טיקטין, איז שוין ליקווידירט.
 טיקטין... מיט הונדערטער יאַרן צוריק דער שטאַלץ פֿון דער
 יידישער תורה און סוחרישע סאַלידקייט, און ווען מיט יאַרן שפעטער
 ווען גראַף בראַניצקי האָט געגרינדעט די שטאַט ביאַליסטאָק און די
 וועלט האָט נאָך ניט געוואוסט וועגן אַזאַ שטאַט, פֿלעגט מען זאָגן:
 „ביאַליסטאָק, דאָס איז אַ שטעטל ניט ווייט פֿון טיקטין“.

דערמאן איך זיך אן מיין וויזיט ביי דעם טיקטינער רב, ווען
איך האב דעם אַלטן פּנקס געבלעטערט, און געלייענט דאָרט פֿאַר-
שריבענע געשיכטעס פֿון פֿאַר דריי הונדערט יאָר צוריק. איך בין איי-
בערראַשט געווען פֿון דער געוואַלדיקער אַחדות, פֿון דער אומגלויבליע-
כער אַחריות, וואָס האָט דאָן געהערשט ביי יידן. איך לייען אַן אויפֿ-
שריפֿט מיט פֿאַרציקטע אותיות פֿון פֿאַר צוויי הונדערט יאָרן: „פֿון
אַ דאָרף נעבן באַטשקי האָט מען אַרויסגעטריבן דעם אַרענדאַר. קיין
ייד טאָר זיך ניט וואַגן צו פֿאַרנעמען זיין פֿלאַץ, ווען ניט וועט ער
אַריינגעלייגט ווערן אין חרם און קיינער וועט אין זיין מחיצה ניט
קענען שטיין“...

האָט דען ניט די דאָזיקע אַחדות, וועלכע געהערט שוין איצט
צו דער פֿאַרגאַנגנהייט, דערהאַלטן דעם קיום פֿון אונזער פֿאַלק?
און די שול פֿון טיקטין, דערמאָן איך זיך — מיט פֿיר הונדערט
יאָר צוריק איז זי אויפֿגעבויט געוואָרן. דער שמש וויזט מיר אַן
אַרט אין טירל פֿון אַרון-קודש, וואו עס איז איינגעפֿאַסט אַ געהיימ-
ניספֿולע קמיע וועלכע קיין מענטשזעכע האָנט האָט פֿאַר הונדערטער
יאָרן ניט געוואָגט אַנצורירן. עס איז אַבער געווען אַ פֿאַל, — דערצייילט
מיר דער שמש — ווען אַ יידישער אַפיקורס האָט די קמיע אַנגערייט,
כדי איר איבערצוליינען, איז ביי אים אַפּגענומען געוואָרן די האָנט,
ווי נאָר ער האָט אַרויסגענומען דעם ערשטן טשוועקל פֿון אַרון-קודש...
איצטער איז די שול פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ שפייכלער פֿאַר
אַלטן אייזן... נו, און די קמיע? ווען שוין, ווען, וועט זיך איר מאַ-
גישער כוח ווידער אַנטדעקן און די הענט וועלן אַפּגענומען ווערן
ביי די היטלערישע מערדער?

*
* *

אַ לעצטן גרוס פֿון וואַרשעווער געטאָ געפֿין איך אין דער אונ-
טערערישער צייטונג „רוזשעטשפּאַספּאַליטאַ פּאַדסקאַ“ פֿון 28טן מאַי
1943.

דאָס איז שוין געווען נאָכן קאַמף און נאָך דער גרויסער שרפֿה. די
איבערגעבליבענע הייזער אויף לעשנאָ, גושיבאָוסקע און שעננע גאַסן
פּוסטעווען. די טירן און פֿענצטער אָפֿן, אויפֿן שטיינערנעם ברוק זעט
מען נאָך די געדיכטע בלוט-פֿלעקן, וואָס די געפֿאַלענע מאַרטירער
האַבן נאָך זיך געלאָזן. דייטשע זעלנער באַוואַכן טאָג און נאַכט דעם
דאָזיקן „טאָל פֿון טויט“, אַרומקוקנדיק זיך שרעקנדיק, צי פֿון די

רואינען וועט ניט אַרויספֿייען פֿיילנדיק אַ געהיימניספֿולער קויל אין נעמען די לעצטע נקמה כאַטש פֿון איינעם פֿון זיי.

אַבער אין די נעכט שלייכן זיך פֿאַרשיידענע פֿרויען און קינדערשע פֿיגורן אין די הויפֿן, אין די הייזער, און זוכן אין די פֿאַרברענטע און פֿאַרלאַזענע יידישע הייזער, אפֿשר איז דאָרט עפעס געבליבן, וואָס האָט נאָך אַ שטיקל ווערט. די צייטונג שרייבט. „לעצטנס האָבן די דייטשן געכאַפט עטלעכע הונדערט אַזעלכע מאַראַדערס — מערסטנס פֿרויען און מינדער־אַריקע, וועלכע ווערן באַד אַרעסטירט און אַוועק־געשיקט אין טרעמבלינקע, טאַקע דאָרט וואו די יידן זיינען אומגעקומען. מיר וואַרענען אַזע פֿאַיאַקן זיי זאָלן זיך ניט וואַגן פֿאַרנעמען מיט אַט דער מיאוסער פרנסה פֿון באַראַבעווען דאָס, וואָס עס איז געבליבן פֿון די טויטע. מיר וועלן שטעמפלען ווי אַ פֿאַקס־פֿאַררעטער יעדן פֿאַיאַק, וועלכן מען וועט כאַפֿן אַלס איבערפֿאַלער. לאַזט איבער פֿאַר די דייטשן די מיאוסע מלאכה. אויף דעם זיינען זיי שטענדיק געווען די ספעציאַליסטן“.

אַ צווייטע אונטערערדישע צייטונג קלאַגט זיך, וואָס די דייטשן פֿאַרשוועכן אומישנע די קריסטלעכע רעליגיע, באַנוצנדיק זיך צו דעם דאָזיקן צוועק מיט יידן — וועלנדיק דורך דעם אויפֿוועקן אַ רע־ליגיעזן האָס. זי דערציילט פֿאַלגנדן פֿאַקט: „איידער מען האָט אַוועק־געשיקט די פֿאַר הונדערט יידישע פֿאַמיליעס פֿון לענטשיץ אַ שטעטל צווישן לאַדזש און קוטנע, האָט מען זיי אַלעמען פֿאַרשפּאַרט אויף צוויי טעג אין אַרטיקן קאַשטשאַל. די טירן זיינען געווען פֿאַרחתמעט, קיין עסן האָט מען קיינעם ניט געלאָזן מיטנעמען. קיינער איז פֿון קאַשטשאַל ניט אַרויסגעלאָזן געוואָרן, אַזוי אַז די נאַטירלעכע מענטשלעכע באַ־דערלענישן האָבן די פֿאַרשפּאַרטע יידן געמוזט ערלעדיקן טאַקע דאָרטן. מען קען זיך פֿאַרשטעלן, וואָס פֿאַר אַ שמוץ עס איז דאָרט געוואָרן אין משך פֿון די אייניקע טעג. שפעטער האָט מען די יידן אַרויסגעפֿירט פֿון שטאָט און געעפֿנט די טירן פֿאַר די פֿאַיאַקן, כדי צו ווייזן זיי ווי אַזוי די יידן האָבן דאָס פֿאַרשוועכט די קריסטלעכע הייליקייטן...“

די צייטונג באַמערקט דערביי: „זעלבסטפֿאַרשטענדלעך וועט זיך די קאַטוילישע באַלעקערונג ניט לאָזן נאָרן פֿון די דאָזיקע „פֿאַר־טיידיקער פֿון דער קריסטלעכער רעליגיע“, ווי די דייטשן רופֿן זיך אין זייער קאַמף קעגן באַלשעוויזם. מיר קאַנען זיי שוין צו גוט, די דאָזיקע קעמפֿער פֿאַר רעליגיע און מאַראַל“ — פֿאַרענדיקט איראַנשי די צייטונג.

זייער טרויעריק, אבער אויך גענוג כאראקטעריסטיש זיינען די ידיעות וואס קומען אָן פֿון וואָלין. פֿון אייניקע הונדערט טויזנט יידן זיינען דאָרט געבליבן נאָר אַ פּאָר הונדערט אין דער שטאָט לוצק. אין אַלע אַנדערע ישובים זיינען די יידן אויסגעראָטן געוואָרן. נאָך מיט אַ יאָר צוריק זיינען אין לוצק געווען, לויט אַ פֿאָקס־ציילונג, איבער 17 טויזנט יידן. וואו זיי זיינען אַהינגעקומען איז אומבאַוואוסט. ווי נאָר די יידן האָבן פֿאַרלאָזן די שטאָט זיינען פֿכתחילה אַלע קראַמען איבערגענומען געוואָרן פֿון די פּאַליאַקן.

אַזוי איז אויך געווען אין ראָווע, קאָוועל און אין אַלע אַנדערע שטעט. אַבער פֿלוצלינג, און גלייכצייטיק אין אַלע פֿלעצער פֿון גאַנץ וואָלין, האָבן די דייטשן געמאַכט, אין איין אין דעם זעלבן טאָג, אַן אַבלאָוע אויף אַלע פּוילישע קלייטן, און צוגענומען בוכשטעב־לעך די גאַנצע סחורה, אַפֿילו אַרטוואָרג, און פֿאַרחתמעט די געשעפֿטן. אַזוי האָט זיך דאָס געענדיקט די קורצע „נאַציאָנאַליזאַציע“ פֿון די יידישע געשעפֿטן און זייער אַריבערגיין אין אַרישע הענט; דער יעקע גנב האָט אויך דעם פּונקט פֿון זיין פּראָגראַם פֿאַרוואַנדלט אין אַפּאַרעריי. כּדי צו קענען אַנראַבעווען די פֿאַרמעגנס, — דאָסמאָל אַנגעזאַמלטע דורך די פּאַליאַקן.

אַ גרוס פֿון קאָוועל און וואָלין דערציילט, אַז מען האָט דאָרטן געבראַכט צוויי טויזנט באַן־אַרבעטער פֿון צענטראַל־פּוילן און איינ־קוואַרטירט אין די יידישע הייזער, וועלכע פּוסטעווען זינט מען האָט פֿון דאָרט די יידן פֿאַרטריבן.

אויך דאָ וואָלט זיך מיר אַזוי געוואָלט ווידמען מער ווי אַ פּאָר שורות דעם איינגעפֿונדעוועטן קערנדיקן און געזונטן וואָלינער יידנטום מיט זיינע אַלטע שולן, געבויטע ווי פֿעסטונגען, מיט זיין לאַנגער מאַרטירער־טראַדיציע, אָנהויבנדיק פֿון כּמעלניצקיס עפּאַכע ... נאָר דאָמיר דאָס איבערלאָזן אויף די טעג, ווען די פֿעדער וועט שוין מער גיט טריפֿן מיט פֿרישן בלוט, ווען אַ הספּד וועט געמאַכט ווערן אויף די פֿאַרניכטעטע ישובים, און שפּראַצן פֿון אַ נייעם לעבן וועלן זיך שוין אפֿשר באַווייזן אויף די נאָר־וואָס פֿאַרשאַטענע קברים ...

די וואַרשעווער געהימע פּויערים צייטונג „אַרקאָ“ (דאָס אַקערן), שרייבט אין איר יוני־נומער: „די דייטשן ווייזן אַרויס מער און מער אומצופֿרידנהייט מיט זייער זיין אין פּוילן; זיי קלאָגן זיך אויף שלעכטע געשעפֿטן און אויף קליינע געהאַרטן. עס איז קיין וואונדער ניט: אויסגעטריקנט זיינען געוואָרן די ביזיאַטיקע קוואַלן פֿון פֿעטע הכנסות; שוין גיטאָ מער קיין יידן, וועלכע האָבן

געמוזט צאָלן פֿאַר זייערע לעבנס מיט דאָלאַרן אָדער מיט גאָלד... די רוצחים האָבן אַליין געקוילעט די הונד, וואָס האָט פֿאַר זיי געמוזט לייגן גאָלדענע אייער... מיר זעען דעריבער פֿאַר נייע געפֿאַרן, וועלן כע זיינען שוין אונטערוועגס. אויסגעצאָפט דאָס בלוט ביי די יידן, וועלן זיך איצט די מערדער נעמען צו די פֿאַליאַקן, אַבי אויסגעפֿינען נייע קוואַלן פֿון רויבערייען; היט זיך דעריבער, ווייל איידער די נאַצישע מערדער וועלן אויסציען די פֿיס — וועלן זיי נאָך אַ סך אומגליקן ברענגען אויף אונז"...

און אַז די קוואַליע פֿון נייע אומגליקן האָט זיך אָנגעהויבן, ווייזן ארויס די גאָר לעצטע ידיעות וועגן אַ מאַסן־שחיטה פֿון לעבעדיקע פּוילישע משכּנות, וועלכע מען האָט געכאַפט אין די וואַרשעווער גאַסן אין די טעג פֿון אַקטאָבער 1943. כאַפּערייען זיינען פֿאַר געקומען אַס אַ נאַצישע נקמה פֿאַר דערמאָרדן צוויי הויכע געסטאַפּאַ אַפֿיצערן, די קרבנות האָט מען אויסגעטאָן נאַקעט און געשאַסן זיי אין צענטער פֿון שטאָט, אויף דער שיינער גאַס, וואָס טראַגט דעם נאָמען פֿון פּוילישע פּיאַנס. צווישן די געשאַסענע האָבן זיך געפֿונען געלערנטע, דאָקטוירים, אַדוואַקאַטן... דעם זעלבן טאָג — דערצייט דער געהיימער באַריכט — זיינען

טויזנטער וואַרשעווער איינוואוינער דורכגעגאַנגען די פּיאַנס גאַס, און פֿאַרוואָרפֿן מיט כּריזאַנטימען די דיקע בלוט־פֿלעקן מיט וועלכע די טראַטאָרן זיינען געווען באַדעקט... אַ פּראָקלאַמאַציע צו דער באַפֿעל־קערונג האָט זיך אין גאַסן באַוויזן, אין וועלכער מיר לייענען צווישן אַנדערע:

„נאָך אַביסל געדולד: די שעה פֿון נקמה דערנענטערט זיך! עס וועלן זיך עפֿענען די טויערן פֿון די קאַנצעטראַציע־לאַגערן אין אַשוויענצים, בעזושעץ, טרעמבלינקע און פֿון אַלע איבעריקע פּיי־ניקונגס־פֿעצער. אונדזערע ליידנדע ברידער וועלן אַרויסגיין אויף דער פֿריי און זייער אָרט וועלן פֿאַרנעמען די מיאוסע נאַצישע אויס־וואַרפֿן, וועלכע מיר וועלן איבערלאָזן פֿון די תּליות...“

דאָס מענטשעכע בלוט, דאָס בלוט פֿון אומשוילדיקע, קאַכט און זידט און באַראַיקט זיך ניט; קיין שום שוים־טראַקטאַטן וועלן די מערדער ניט ראַטעווען; מיליאָנען שרייען פֿון די קברים און פֿאַדערן נקמה. זי איז אין וועג; זי דערנענטערט זיך צו אונזערע גרענעצן... ס'איז שווער זיך פֿאַרצושטעלן, ווי אַזוי וועט דאָס די געפֿאַנטע „אינטערנאַציאָנאַלע פּאַרטיי“ קענען איינהאַלטן דעם סטיכישן שטורעם פֿון ווילדן און באַרעכטיקטן צאָרן, וועלכער צעפֿלאַקערט זיך

אלץ שטארקער און מעכטיקער אין די לענדער און שטעט, וואו די
נאצישע מערדערייען בושעווען...

י"א.

א בוך געדרוקט און ארויסגעגעבן פֿון פּוילישן אונטערגרונד
* א שילדערונג פֿון דער מוראדיקער אינקוויזיציע אין נאָר-
זישע תּפֿיסות * קולות אין דער נאָכט * „פֿאַרמ 7" פֿון
דער פּוילישער תּפֿיסה * דאָס מוראדיקע בילד פֿון די צוויי
יידן וועמען די נאָציס האָבן געצוואונגען צו גיין אויף אלע
פֿיר און בילן ווי הינט.

איך האָב שוין דערציילט, אָו די אונטערערדישע פרעסע פֿאַר-
נעמט זיך ניט נאָר מיט דעם ווידערשאַנד און קאַמף קעגן די אָקופּאַנטן,
איבערגעבן אין די אָקופּירטע לענדער נייעס פֿון דער גרויסער וועלט,
— נאָר אַפֿילו אויך מיט דרוקן ליטעראַרישע ווערק. איר ווייסט שוין
וועגן דעם אינהאַלט פֿון אַ ביכעלע לידער, געשריבן דורך אומבאַ-
קאַנטע דיכטער, אָפּטמאַל מיט אייגענע בלוט אין פֿינצטערע קאָזע-
מאַטן, — בדי שפּעטערדיקע דורות זאָלן וויסן וועגן אומבאַזיגבאַרע
העלדן, וועלכע האָבן געוואוסט ווי צו לעבן און ווי צו שטאַרבן.

די לעצטע טעג איז דורך די אונטערערדישע קאַנאַלן אַנ-
געקומען קיין ניו-יאָרק אַ גאַנצער בוך פֿון 248 זייטן, וועלכער רופֿט
זיך „אויף דער ערשטער ליניע פֿון פֿראַנט". דאָס איז שוין גאָר אַ
גרויסע סענסאַציע. מיר נעמען אין באַטראַכט, וויפֿיל מ, מאַטערניש,
מוט און דערפֿרישנדיקן טאַלאַנט מען מוז האָבן, בדי אָפּצודרוקן אין
געזייען — אונטער די אויגן פֿון די נאָציס, אַ צייטונג פֿון 10 ביז 12
זייטלעך; וויפֿיל מוט און מאַטערניש און קרבנות דאַרף מען ערשט
ברענגען ביים אָפּדרוקן אַ גאַנץ בוך?

דאָס בוך איז געדרוקט אויף אַ דינעם פּאַפּיר, — מיט אַ זייער
לעזבאַרן שריפֿט און אַ גאַנץ פֿיינער קאַרעקטור, — הלוואי אויף אַלע
לעגאַלע אויסגאַבן געזאַגט געוואָרן.

איך האָב געהאַלטן אין האַנט דעם איינציקן עקזעמפּלאַר פֿון דעם
דאָזיקן בוך, געבלעטערט זיינע קאַפיטלען, מיט דורשט געלעזן די פּאַקטן,
וועלכע ווערן דאַרט געבראַכט און זיך דורכגעדריינגען מיט אַן אַרץ
וואַקסנדיקן יראת הכבוד, — צו די דאָזיקע העלדן, וועלכע צווישן
לעבן און טויט, — שאַפֿן זיי דעם אומבאַקאַנטן מאַרטירער פֿון באַ-
העלטעניש.

א דענקמאל, וואס וועט געוויס געפֿינען זיין פֿלאַץ אין אַלע שטעט
און שטעטלעך פֿון אַ באַפֿרייטער וועלט.

דאָס בוך, וועגן וועלכן איך דערצייל דאָ, האָבן געשריבן אייניקע
מחברים, זעלבסטפֿאַרשטענדלעך ווערן זיי ביים נאָמען ניט אָנגערופֿן,
כאָטש אייניקע פֿון זיי זיינען שוין טויט. אָבער אַ באַגריף, ווער זיי
זיינען — באַקומט איר גלייך פֿון דער ערשטער זייטל, — וואו עס
ווערט געזאָגט: „די איינדרוקן דאָ זיינען געבראַכט געוואָרן אויף דעם
פֿאַפּיר דורך אַ קאָנספּיראַטאָר, וועלכער אַנטלויפֿט שטענדיק פֿון זיינע
פֿאַרפֿאַלגער, דורך אַ ריכטער, וועלכער איז אין טורמע געוואָרן אַ
שרייבער; דורך אַ קאָטוילישן פרעלאָט (הויכן גייסטלעכן), וועלכן מען
האַט פֿאַרשמיסן אין אַ קאָנצענטראַציע לאַגער; דורך אַ מאַמען, ביי
וועלכער מען האָט די קינדער אַוועקגעריסן...“

מען קאָן זיך דעריבער פֿאַרשטעלן, ווי אַזוי די ווירקלעכקייט,
געשריבן דורך אַזעלכע עדות זעט שוין אויס, אין אייניקע קאָפיטלעך
פֿילט זיך אַ ברויזנדיקער טאַעננט און זעען זיך אָן די אַדער-געגל, וועלכע
קרייצן טיף דראַמאַטישע, אומשטערבלעכע שורות. מעגלעך,
אַז עס וועט זיך אַמאָל אַנטדעקן דער נאָמען פֿון שרייבער און ער וועט
אַריינגיין אין פֿאַנטעזאַן פֿון דער ליטעראַטור. עס איז אויך מעגלעך,
אַז ער איז שוין דאָרט אַמאָל געווען און דורך די אומשטענדן אַריינ-
געטריבן געוואָרן אין פֿינסטערע אונטערערדישע קעלערן אַלס אַנאַנים...
ניט אַלץ, וואָס אין בוך איז געדרוקט קאָן גלייך פֿאַרעפֿנטלעכט
ווערן, אַ גרויסער טייל פֿון די דאָקומענטן האָבן אַ פֿאַרטישע באַ-
דייטונג, אַנדערע, — אַ געשיכטלעכע.

איך וויל אָבער דאָ איבערגעבן אַ באַשרייבונג פֿון איינעם, וואָס
איז געזעסן אַ לענגערע צייט אין דער טיילאָנשישער תּפֿיסה, אין „פֿאַרט
זיבן“ פֿון פּויענער פֿעסטונג. ווער האָט דאָס געשריבן? צי דער
שפּעטער פֿאַרשמיסענער גלח, צי דער ריכטער, צי דער קאָנספּיראַ-
טאָר, — ווייס איך אַליין ניט, — און דאָס איז איברינקס ניט וויכטיק.
אָבער אַט איו, וואָס ער דערציילט:

„איך זיך אין „פֿאַרט זיבן“, אין פּויען. דאָס איז דער ערגסטער
פֿלאַץ פֿון אַפּקומעניש אין גאַנץ פּוילן. שוין ווען מען דערמאָנט דעם
נאָמען: „פֿאַרט זיבן“, הויבן מענטשן אָן צו ציטערן. אַ קאָלעקטיוו
פֿון טויט בלאָזט פֿון די שטיינערנע קאָזעמאַטן; אין אַ תּכריכים-גע-
היימיספֿולדיקייט זיינען איינגעוויקלט די טורמעס, וואו מען פּייניקט
אונז... מיר זיינען דאָ אין די הונדערטער, — די אַזוי-גערופֿענע
„בלומען“ פֿון דער פּוילישער אינטעליגענץ. נעכטן האָט דאָ אויס-

געהויכט זיין נשמה א וועלט-בארימטער פראפעסאר פון געאגראפיע; אין א צווייטן קאזעמאט ראנגלט זיך איצטער מיט דעם טויט א גע-
דערנטער פֿיזיקער, וועלכן מיר קענען אַלע פֿון די אינטערנאַציאָנאַלע
קאָנגרעסן; דאָ איז אויך דערשאַסן געוואָרן דער באַרימטער
פֿאַרשער פֿון געזעשאַפֿטלעכער מעדיצין. און מיר ווייסן, אז נאָך
אַנדערע אינטעלעקטואַלן זיינען דאָ פֿאַרמויערט אין די שטיינערנע
זעק, אָבער זיי גיבן ניט פֿון זיך קיין צייכן פֿון לעבן. האָט מען זיי
דערמאָרדעט? זיינען זיי ערגעץ אַרויסגעפֿירט געוואָרן? ווער ווייס?
ווער פֿון אונז קען עפעס זאָגן?

מיר זיינען דאָ אַלע פֿאַרשפּאַרט אין אַ ווירקלעכן „הויז פֿאַר
טויטע“, און איך הער ניט אויף צו דערמאָנען זיך דעם וואונדערבאַרן
ווערק פֿון גרויסן אַנאַליטיקער פֿון מענטשלעכע ליידן, פֿעאַדאָר דאָס-
טאַיעווסקי, וועלכער האָט מיט אַ סך יאָרן צוריק פרובירט מיט אַ
שאַרפֿן כירורגישן לאַנצעט צעגלידערן די נשמה פֿון מאַרטירער.
אָבער די רוסישע קאַטאַרגע פֿון דאָסטאַיעווסקיס צייטן איז דאָך
געווען אַן אַפֿור-סאַנטאַריום אין פֿאַרגלייך מיט די ראַפֿינירטע דיי-
טשע טורמעס...

ווי כמורנע עס איז אין די לעכער וואו מיר זיינען פֿאַרשפּאַרט!
נידעריקע סופֿיטן צווישן סלופּעס, אַזוי ווי אין אַלטע רוימישע קאַ-
טאַקאַמבעס...

אין דער פֿינסטערקייט פֿון אונזער קאַמער שטייען ביי די ווענט,
פֿון וועלכע עס רינט וואַסער, — צוויי רייען פֿון מענטשן. ווי שרעק-
לעך זיי זעען אויס! באַוואַקסן מיט גרויע און שוואַרצע בערד; פֿאַר-
מוטשעטע געזיכטער, אונטערגעהאַקטע אויגן; די פּנימער אין סיי-
ניאַקעס, — אַדער געשוואַלן פֿון קלעפּ און הונגער.

זיי שטייען, די אַרעסטירטע, ווי סטאַטועס, זיי טאַרן זיך ניט רירן,
ווייל באַד וועלן אַריינקומען די וועכטער, וועמענס טריט, עס קלינגען
שוין אָפּ אַזוי שרעקנדיק אין די שטיינערנע קאַרידאָרן. די טירן עפֿענען
זיך, אַזוי ווי מען וואַלט זיי אויפֿגעריסן. אַ באַנדע הויכע, פֿעטע, אונט-
פֿאַרמירטע שטורמיסטן שטעלן זיך אויס ביי דער אָפֿענער טיר און
קוקן אַן מיט אַ ווילדער בייזקייט די רייען פֿון די אָפּגעריסענע
מענטשן-שאַטנס.

ניט איינער פֿון אונז האָט שטיף געשעפטשעט אַ תּפֿילה צו גאָט.
מיר האָבן אַלע געפֿילט, אַז די נאַכט וועט זיין אַ שרעקלעכע. ווער פֿון
אונז וועט איר איבערלעבן?

דער קאָמענדאַנט, און מיט אים אונטעראַפּיצירן און וואַכמיסן-
טערס, גייען דורך אונזערע רייען און קוקן אין אונזערע האַרב פאַר-
האַלטע געזיכטער; מיר שאַקלען זיך; מיר קענען ניט שטיין אויף
די פּיס פֿון שוואַכקייט; מיר זעען ניט אויס ווי גוטע, שטייפֿע, דיס-
ציפּלינירטע סאַדאַטן, דאָס טויג ניט! מען באַשיט אונז מיט מיאוסע
צונעמענישן; מיר זיינען עיפּושדיקע חורים; אַט באַד וועט מען אונז
אַרויסלאָזן אונזערע פֿאַרפֿוילטע געדערם... אַ וועכטער ברענגט
דערוויל אַריין אַ העלן עלעקטרישן לאַמפּ, וואָס שניידט פשוט די
אויגן מיט זיין ליכטיקייט.

דער אַרעמער גימנאַזיע-לערער, וואָס שטייט ביים ברעג, איז
דער ערשטער קרבן; מען רופֿט אים אויס, ער מוז אַראַפּלאָזן די הויזן
און זיך אַנשפּאַרן אויף דעם טיש. מיט אַ באַמבוס-שטעקן שמיסט
מען אים. דער לערער אַליין מוז הויך און קלאַר ציילן די קלעפּ.
ווען ער האָט אַ טעות, אַדער גיט אַ קרעכץ אינמיטן, הייבט מען אָן
ווידער פֿון איינס... ווען אַ וועכטער ווערט מיד שמייסנדיק, פֿאַר-
טרעט אים גלייך אַ צווייטער. דער לערער פֿאַלט אין חלשות, אַ פֿאַר-
בלוטיקטער... אַ שכן פֿאַרנעמט זיין פּלאַץ. אַפּגעשמיסן אייניקע פֿון
אונז, — ווערט זיי דאָס דערעסן, דאָן הייבט מען גלאַט אָן צו שלאָגן
מיט די באַמבוס-שטעקנס, וואו נאָר עס לאָזט זיך... מיין שכן האָט
מען צעבראַכן די קינבאַקן; ער האָט אַ לאַנגע צייט שפּעטער ניט גע-
קאַנט עסן, ניט רעדן... אָן אַנדער חבר האָט מען צעבראַכן דעם
נאָז; נאָך אַן אַנדערן האָט מען געגעבן מיטן פּויסט אין אַן אַנגעשוואַלן
אויג; ער האָט שוין מער ניט געקאַנט אויף איר זען...

איך האָב באַקומען 45 שמיץ און צוויי מאָל דערביי געהאַט...
מיין פֿריינד, — דער זעכציק יאַריקער קאַטוילישער גלח מ., האָט באַ-
קומען „נאַר“ 30 שמיץ. דער קאָמענדאַנט פֿון תּפּיסה האָט דערביי
מיט שפּאַט באַמערקט: „צו גייסטלעכע מוזן מיר זיך באַציען מיט אַ
געוויסער מאָס רעספּעקט“...

דאָס איז געווען אַ שרעקלעכע נאַכט. דרייסיק פֿון אונז האָט מען
צעקאַטעוועט ביז מיר האָבן פֿאַרלוירן דעם באַוואוסטזיין. אַמערגסטן
האַבן געשלאָגן דער קאָמענדאַנט און דער פּייטענאַנט.
נאַכדעם זיינען זיי אַוועק אין דער שכנותדיקער קאַמער. און ווידער
האַבן אין דער שטיקלייט פֿון דער נאַכט אַפּגעהילכט קולות פֿון
געפּיניקטע און שפּורע געשרייען פֿון די מערדלער...
אין דער פֿרי האָבן אייניקע פֿון אונז זיך מער ניט געקענט אויפֿ-
הייבן פֿון זייערע געלעגערס. דאָס איז געווען דאַפּלט טראַגיש; די

וועכטער האָבן זיי אוועקגעטראַגן אין דער אַזוי גערופֿענער „קראַנקנ־צעדע“. דאָס איז געווען אַ פֿינסטערער קעלער, אַז אַ פֿענצטער, אַן רופֿט, אַכט קוואַדראַט מעטער די גרויס. דאָס איז געווען דער ערגסטער פֿלאַץ אין „פֿאַרט זיבן“.

וואָס זאָג איך דער ערגסטער פֿלאַץ? ערגער פֿאַר אַלץ איז געווען די פֿאַך באַשטימט פֿאַר יידן. נאָר אייניקע פֿון זיי פֿלעגט מען ברענגען צו אונז אין טורמע, אָבער ווי שרעקלעך איז געווען זייער גורל!

אַט הערט:

אין אַ געוויסן פֿאַרנאָכט האָבן מיר דערהערט אין גרויסן קאַרי־דאַר פעפֿט אַ מאַדנעם בילן ווי פֿון אַ הונט, באַגלייט מיט פֿריילעכע געשרייען, געלעכטער און קלעפֿ. דער טומל האָט זיך דערנענטערט צו אונזער טיר. איך האָב זיך אויפֿגעהויבן און דורך אַ ברייטער שפּאַ־רונע אַרויסגעקוקט, כדי צו זען, וואָס קומט דאָרט פֿאַר. און דער־זען האָב איך עטוואָס שרעקלעכעס, פֿון וואָס נאָך איצט גייט מיר דורך אַ שוידער איבער דעם לייב:

צוויי יידן מיט פעטלעס אויף זייערע העלזער, לויפֿן אויף אַלע פֿיר. נאָך זיי יאָגט זיך אַ פֿריילעכע באַנדע געסטאַפּאַוועס, — בריי־קענדיק מיט די פֿיס און קנאַקנדיק מיט בייטשן די אומגליקלעכע. מען הייסט זיי בילן און וואַיען. די יידן בילן מאַדנע שרעקלעך האַווקען זיי.

מען זאָגט זיי, אַז זיי זיינען הינט: זיי מוזן לויפֿן אויף אַלע פֿיר; זיי טאַרן זיך ניט אויסגלייכן; מען באַהאַנדלט זיי אָבער אַ סך ערגער, ווי אמתע הינט. מען האָט זיי אַפֿילו געגעבן הינטישע נעמען: איינעם רופֿט מען קאַראַ און דעם אַנדערן בעל־אַ. מען האַלט זיי אין אַ הינ־טישער בודקע אונטער די טרעפֿ, וואו מען האָט אַריינגעוואַרפֿן אַ בינטל שטרוי. זיי דאַרפֿן דאָרט ליגן אין דער פֿינצטערניש. אַפֿילו קיין „פֿלי“ פֿאַר נאַטירלעכע באַדערפֿענישן האָט מען זיי ניט געגעבן! צו וואָס דאַרפֿן „הינט“ אַ „פֿלי“? מען האָט זיי „אויסדרעסירט“, אַז ווען אַ געסטאַפּאַוועץ רופֿט אַן איינעם פֿון זיי ביים „נאַמען“, אַדער טוט אַ פֿייף, דאַרפֿן זיי בילן...

ווען מען פֿירט זיי אַרויס עסן מיט דער פעטלע אויפֿן האַלז, — מוזן זיי שטיין אויף פֿיר „פֿיס“. דאָס פֿירט מען זיי איצט „עסן“ און די גאַנצע כאַפֿאַסטערע באַנדיטן פֿאַרוויילט זיך אויף זייער חשבון. דאָס איז אַ שרעקלעך בילד, ווי זיי לויפֿן, אויף אַלע פֿיר, איבער דעם קאַרידאַר, באַוואַקסן מיט בערד, שמוציקע, נאַקעטע און אַזוי אונמענטשעך דערנידעריקטע...

איך בין אמאל געווען אן אַנטיסעמיט, איך ווער אָבער אויסגע-
הייט פֿון דעם, ווען איך זע ווי מען פייניקט זיי אַזוי, איך פֿיל אַזוי
שטאַרק מיט די דאָזיקע אומגליקלעכע, וואָס לייַדן אַזוי פֿיל צוזאַמען
מיט אונז... .

וואָס פֿון זיי איז געוואָרן, — פֿון די דערנידעריקטע מענטשלעכע
באַשעפֿענישן, ווייס איך ניט: זייער בילן פֿלעג איך נאָך הערן
אַ געוויסע צייט, שפעטער איז דאָס שטיל געוואָרן: מסתם האָט מען
זיי דערשאָסן אָדער פֿאַרניכטעט... .

* *
*

איך האָב זיך באַגאַסן מיט שווייס, ווען איך האָב פֿריער געלייענט
און דערנאָך באַשריבן די דאָזיקע סצענע.

קייַן שום קאַמענטאַרן בין איך פשוט ניט אימשטאַנד צו מאַכן.
פֿאַראַן פֿאַקטן, — אַזעלכע משונהדיק גרויזאַמע, — אַז עס דוכט זיך,
דאָס דער מאַרד הייבט זיך ביי אייך אָן צו רירן... קיין שום תּפֿילה,
וועלכע איך קען, קיין שום פּיוט, געשריבן אין די ערגסטע עפֿאַכעס
פֿון אונזערע לאַנגע לייַדן זיינען ניט גענוג שטאַרק צו היילן דעם
צער, וואָס רופֿן אַרויס די צוויי יידן מיט בערד, וועלכע מען האָט
פֿאַרוואַנדלט אין שמוציקע הינט.

מיר ווייסן ניט און אפֿשר וועלן מיר שוין קייַנמאָל ניט וויסן, ווער
זיינען געווען די הייַדיקע ברידער אונזערע, וועלכע מען האָט פֿאַר-
פייניקט אין „פֿאַרט זיבן“ אין דער שטאָט פּוילן? אפֿשר רבנים
אָדער דאָקטוירים? אפֿשר גלאַט אַרנטלעכע כּשרע יידישע האַרעפֿאַש-
ניקעס, אויף וועמען עס איז אויסגעפֿאַן דער ביטערער גורל אויסצור-
טרינקען דעם בעכער פֿון גאַל ביזן סאַמע סוף... .

איך ווייס אָבער און פֿיל, אַז די שוידערלעכקייט פֿון דער דער-
ציילטער גרויזאַמקייט וואָרט נאָר אַ רבי לוי יצחק פֿון באַרדיטשעוו
געקאַנט ווי געהעריק ברענגען פֿאַרן „כּסא הכּבוד“. ער — דער גרויסער
ליבהאַבער פֿון „פֿאַלק ישראל“ וואָרט שוין געפֿינען די פּאַסיקע ווער-
טער, ווי אַזוי אופֿצושטורעמען די הימלען, ווי אַזוי צו פּראַטעסטירן
קעגן פֿאַרלעצן דעם „צלם אלוהים“... איך קאָן די פּאַסיקע ווערטער
ניט געפֿינען... .

II

דער ווידערשטאַנד

א.

פאסט פֿון „יענער וועלט“ * פאליאקן רופֿן צו העלפֿן יידן
אין די געטמאָס * יידן וואָס האָבן זיך געראַטעוועט און לעבן
צווישן פאליאקן * ווען דער טאָג פֿון משפט וועט קומען
* אונטערגרונד פאָעזיע און אונטערערדישע פרעסע.

פֿון צייט צו צייט קומט די פאסט פֿון „יענער וועלט“, פֿון דער
אונטערערדישער באַוועגונג. איך בין אַפֿטמאָל דערביי און באַמערק
די נערוועזיטעט פֿון די אַרומיקע, ווען דער דיפּלאָמאַטישער קוריער
נעמט אַרויס פֿון זעקל די קליינע פעקעלעך מיט צייטונגען, פֿאַר-
שיידענע בריוועלעך מיט שיפֿרירטע אַדרעסן און אַפֿילו, ווי דאָס איז
דעצטנס געווען דער פֿאַל — אַ קליין ביכעלע זידער, צונויפֿגעשטעלט
פֿון פּאַעטן אין אַ קאַנצענטראַציע-לאַגער. וויפֿל געפֿאַר האָט דאָ גע-
שטעקט, איידער מען האָט די אַלע קלייניקע פעקעלעך אַרויסגעשמוגלט
פֿון די נאַציס און געבראַכט צו אונז! וויפֿל לעבנס זיינען געשטאַנען
אין קאַן און אַפֿטמאָל טאַקע פֿאַרלוירן געגאַנגען — איידער מען האָט
ערגעץ אין אַ קעלער אויסגעזעצט און אַפּגעדרוקט אויף אַ האַנט-פּרעס
אַט די שמאַלינקע בלעטעלעך פֿון די אונטערערדישע צייטונגען, וועלכע
איך האָלט איצט אין מיינע הענט! וויפֿל מוט געפֿינט זיך אין די
ווערטער פֿון דער זיבעציק-יאַריקער פֿרוי אַלשעווסקאַ, אַן אַלמנה
פֿון אַ פּוילישן דיפּלאָמאַט, וועלכע זיינען אַרויסגעזאַגט עפֿנטלעך אין
דעם דייטשן געריכט פֿון וואַרשע:

„איר האָט בײַ מיר טאַקע אַנטדעקט די געהימע דרוקעריי...
נו, איז וואָס? איך בין אַן אַלטע פֿרוי און וועל שטאַרבן מיט שמחה
פֿאַר דער פֿרייהייט פֿון מײַן פֿאַטערלאַנד; אָבער אין דער זעלבער
מינוט, ווען איר משפט מײַך, דרייען זיך שוין די רעדער אין אַנדערע
געהימע דרוקערייען און דאָרט ווערט איצט איבערגעגעבן דער גאַנג פֿון
מײַן פּראָצעס און אַפֿילו די ווערטער, וועלכע איך רעד איצט צו
איך...“ אַלשעווסקאַ איז געשאַסן געוואָרן דעם זעלבן טאָג.

און אויב עמיצער פֿון אייך מיינט, אַז די אַלטע פֿרוי אַלשעווסקאַ
האַט זיך נאָר באַרימט — האָט ער אַ טעות: איך האָב פֿאַר מיר דאָ

דעם נומער פֿון דער אונטערערדישער צייטונג „בולעטין אינפֿארמאָ-
צייני“, אַרויסגעגעבן אין וואַרשע דעם 6טן מאָי 1943. דאָרט
געפֿינט זיך ניט נאָר אַ באַריכט פֿון פּראָצעס, נאָר אַפֿילו אַ פֿאַטאַ-
גראַפֿיע פֿון קעלער מיט אַלע מאַשינען, וואו די צייטונג ווערט
געהייסן געדרוקט. איבער דער פֿאַטאַגראַפֿיע געפֿינט זיך אַן אייפֿ-
שריפֿט: „אַ ווינקל פֿון אונזער מייליטערישער קאַמפֿס-דרוקעריי, וועל-
כע פֿיערט היינט איר דרייאַריקן יובֿל“... אויף דער פֿאַטאַ-
גראַפֿיע זעט מען אַ גענוג גרויסע מאַשין, באַלויכטן מיט עלעקטרישע
לעמפֿן, אַ לאַנגן קאַרידאָר, וועלכער פֿירט ערגעץ אין אַ פֿינצטערן
חזר; אַ גרויסן פּאַק אָפּגעדרוקטע צייטונגען, וועלכע וואַרטן נאָר
מען זאָל זיי נעמען און פֿאַרטיילן.

און איצט וועגן דעם אינהאַלט פֿון די נאָר וואָס אָנגעקומענע אונ-
טערערדישע צייטונגען. אויף דער ערשטער זייט פֿון דעם שוין דער-
מאַנטן צייטונגס-נומער געפֿינט זיך אַ מעלדונג מיט גרויסע אויתיות,
אַז עס איז ערמאַרדעט געוואָרן אין קראַקע דורך די אונטערערדישע
קעמפֿער דער פּאַליציי-גענעראַל קריגע — „פֿאַר זיין פֿאַרברעכערישע
טעטיקייט און ספּעציעל פֿאַר הענגען און שיסן אומשוילדיקע מענטשן“.
דאָס באַשטעטיקט איינמאַל פֿאַר אַלעמאַל, אַז קריגער, דער בלוטיקער
געהיפֿף פֿון תּליון הימלער איז טאַקע טויט. די דייטשע ראַדיאָ האָט
אַ לאַנגע צייט ניט געוואַגט צו דערציילן דעם אמת און האָט אַפֿילו
געהאַט די חוצפּה אָפּצויליקענען די קלאַנגען, וועלכע זיינען דערגאַנגען
אין אויסלאַנד, אַז עפעס איז מיט קריגען פֿאַרגעקומען. איצטער
ווייסן מיר ניט נאָר, אַז ער איז הינגעריכטעט געוואָרן, נאָר אַפֿילו די
איינצלהייטן ווי די צייטונג באַשרייבט זיי: „צוויי באַמבעס האָבן מיר
געוואַרפֿן אויף זיין אויטאָמאָביל; זיי האָבן געהרגעט די וואַך און כּנים
גענעראַל אַליין אָפּגעריסן ביידע פֿיס און אַ האַנט. דעם תּליון האָט
מען גלייך גענומען אין שפיטאַל, וואו ער האָט זיך געמאַטערט אַ פֿאַר
טעג און איז געשטאַרבן. איצט וועט ער דאַרפֿן אָפּגעבן דין וחשבון
פֿאַרן רבּונו של עולם פֿאַר אינספּירירן און אויספֿירן די בעסטיאַ-
לישסטע איבערוידילונג פֿון די פּויערים אין לובֿלינער געגנט און פֿאַרן
חיהשן פֿאַרטייליקן די יידן אין די פּוילישע געטאָס. מיר וואַרענען די
אַלע הימלערישע פֿאַרברעכערס אין פּוילן, אַז מיר האָבן זיי אויפֿן
צעטל און מיר וועלן זיי פֿאַרניכטן איינעם נאָכן אַנדערן“.

אַזוי שרייבט די פּוילישע צייטונג, און מיט צופֿרידנהייט נאָטירן
מיר דעם פֿאַקט, אַז פּוילישע העלדן האָבן אויך אין זינען געהאַט דאָס

אומשולדיק פֿאַרגאַסענע ייִדישע בלוט, ווען זיי האָבן געוואַרפֿן די באַמבע אויף קריגעריי.

אין נומער 17 פֿון דער געהיימער צייטונג געפֿינען מיר אויך אַ רייע טויט־אורטיילן אויף פּאַליאַקן, וועלכע האָבן געהאַלפֿן די דייטשן. אַזוי, צום ביישפּיל, האָט מען דערשאַסן אין וואַרשע דעם טראַמװייִ־קאַנדוקטאָר יאַן ווענגאַרזשעווסקי פֿאַר מסרן חברים, וועלכע האָבן געפֿייערט דעם פּוילישן נאַציאָנאַלן יום־טובּ. אין לוב־זין האָבן רעוואָלוציאָנערן דערשאַסן אַ געוועזענעם סאַרדזשענט, אַ פּראַוואַקאַטאָר, סטאַניסלאָו יאַניק צוזאַמען מיט זיין ווייב. דעם 15טן מאַי, דערציילט ווייטער די צייטונג זיינען אונזערע חברים אָנגעפֿאַלן אויף אַ קאַנוואַי, וואָס האָט אַרויסגעפֿירט פֿון דעמבערגער תּפּיסה אויף זאַמאַרסטניאַו גאַס, 20 אַרעסטירטע און 16 פֿון זיי באַפֿרייט. די איבעריקע זיינען דערשאַסן געוואָרן. צווישן די 16, וועלכע זיינען אַנטפֿאַלן זיינען געווען 10 ייִדישע דאָקטוירים און אַדוואַקאַטן.

ביז גאַר אינטערעסאַנט איז אַ מעלדונג אין נומער 16 פֿון „בולעטין אינפֿאַרמאַציע“ וועגן אַן אורטייל פֿון געהיימען פּוילישן געריכט איבער אַ רייע פֿאַרשטייער פֿון דער פּוילישער אַריסטאָקראַטיע, וועלכע האָבן זיך געלֶאָזט אַריינציען אין אַ קאַרטן־שפּיל אין אַ גרויסן קלוב אין וואַרשע, וואו עס איז אַמאָל געווען די אַפּיצירן־קאַסינאָ. זעלבסטפֿאַרשטענדלעך, אַז די רעוואָלוציאָנערן האָלטן ניט קאַרטן־שפּילן פֿאַר קיין פֿאַרברעכן, די מעשה איז אַבער, וואָס די דייטשן האָבן איינגעאַרדנט אין דעם פּאַלאַץ אויף די אויאָדאווער אַלייען אין וואַרשע אַ מין מאַנטע־קאַרלע שפּיל־הויז, וואו מען פֿאַרשפּילט פֿאַרמעגנס. דאָס געלט פֿאַלט דערנאָך אַריין אין די דייטשע קעשענעס. די פּאַטריאַטן אַבער האָלטן, אַז די שפּיל־הייזער זיינען ספּעציעל געמאַכט געוואָרן, פּדי די באַפֿעלקערונג זאָל פֿאַרגעסן די אַקופּאַציע־צרות. זיי וואַרענען דעריבער, אַז פּאַליאַקן טאַרן אין זיי ניט שפּילן לעצטנס האָבן די פּאַטריאַטן געכאַפט אין קאַסינאָ ביים שפּילן פֿאַל־גנדע פּערוואַנען: גראַף פּאַטאַצקי, גראַף פּאַטער, גראַף סטאַדניצקי — די באַוואוסטע רייכע וואַרשעווער סוחרים בערענט, שאַפֿן און אַ דאָקטאָרקע — ראַקאווסקע. עס איז פֿאַרגעקומען אַ געהיימער משפּט און מען האָט זיי אַריינגעלייגט אין חרם. אויסער דעם האָט מען די גרופּע גראַפֿן אַפּגעוואַרט ביינאַכט ווען זיי זיינען פֿון קלוב אַרויסגעגאַנגען, באַשמירט זיי מיט סמאָלע און שפּעטער אַרויסגעלֶאָזט אויף זיי פֿעדערן פֿון קישנס... מיט איין וואַרט, מען האָט דאָ באַנוצט די אַלטע אַמעריקאַנער שטראַף פֿאַר שווינדלערס. פּדי דאָס צו טאָן

האָט מען ווידער געמוזט ריזיקירן מיטן לעבן, אָבער די צייטונג שרייבט, אַז עס איז געווען אַזאַ פּרעכטיק בילד, ווען די גראַפֿן איינ-געוויקלט אין סמאָלע און באַצירט מיט ווייסע פֿעדערן, זיינען געלאָפֿן איבער די אויאָזדאָוער אַלייען, אַז עס האָט זיך געלוינט די „פֿאַר-שטעלונג“. ספּעציעל, זאָגט די צייטונג, ווייל אין וואַרשע זיינען אַנדערע פּוילישע פֿאַרשטעלונגען פֿאַרווערט.

פֿאַר מיר איז דאָס אינטערעסאַנטסטע דערביי ניט וואָס אַ גרופּע גראַפֿן זיינען געלאָפֿן ווי ניט דערקוילעטע הינער נאָך פּפרות, נאָר ווייל דער באַשריבענער עפיזאָד זאָגט עדות, אַז די אַרגאַניזירטע פּוילישע פֿאַקס-מאַסן ווילען ניט טאַלערירן קיין שוויינערייען אָפּלידן פֿון דער אייגענער אַריסטאָקראַטיע. אַז טיפּע ענדערונגען קומען פֿאַר אונטער דער ווירקונג פֿון די געשעענישן אין דער פּסיכיק פֿון פּוילישן פֿאַלק.

און ווידער אַמאָל וועגן דער אומפֿאַרגעסלעכער הערדישקייט פֿון אונזערע ברידער, וועלכע האָבן אין די וואַכן פֿאַר פּסח, אַזוי מוטיק געקעמפֿט פֿאַר זייער כּבוד אין דער וואַרשעווער געטאָ. אַט זיינען נאָך אַ פֿאַר ציטאַטן פֿון דער געהיימער פּרעסע, וועלכע איז לעצטנס אַנגעקומען. אַט וואָס מיר ליינען וועגן דעם אין נומער 17 פֿון „בולעטין אינפֿאַרמאַציני“, וועלכער איז דערשינען אין וואַרשע גראַד דאָן, ווען דער קאַמף איז געווען אין סאַמע ברען:

„מיר זעען שוין צו כּמעט אַ גאַנץ יאָר, ווי דאָס פֿאַרמאַטערטע און פֿאַרפּייניקטע יידישע פֿאַלק ווערט פֿאַרניכטעט אין איראַפּע. מיר קוקן זיך צו צו דעם מיט אַ געפֿיל פֿון טיפּע שרעק און אויפֿרעגונג, ווי אַזוי איז דאָס מעגלעך אין דער נייער וועלט-געשיכטע, אַז עטוואָס ענדלעכעס זאָל איבערהויפּט קענען פֿאַרקומען? מיר האָבן פֿאַרשטאַנען, ווען דאָס טוען די געצנדינערישע היטלעריסטן, — ווייל דאָס איז דאָך זייער פֿילזאָפֿיע. מיר האָבן אָבער ניט געקענט פֿאַרשטיין, פֿאַרוואָס שווייגט די ציוויליזירטע וועלט! מיר האָבן ניט געקענט פֿאַרשטיין דעם שוואַכן אָפּקלאַנג, וואָס די געשעענישן האָבן אין אַמעריקע און ענגלאַנד, און מיר גיבן דאָך צו וויסן, אַז מיר זאָגען מענטשן ווערן געמאַרדעט, אַז עס ווערן ניט געשווינט קיין קליינע קינ-דער און אַרבעט פֿרויען; אַז אַן אַרגאַניזירטער סיסטעמאַטישער מאַרד פֿון אַ פֿאַלק קומט פֿאַר אונזערע אויגן...“

מיר האָבן אויך ניט געקענט פֿאַרשטיין, פֿאַרוואָס זאָגן זיך די יידן אויסקוילענען אַז אַ ווידערשטאַנד? מיר קריסטן האָבן מיטגעפֿילט

זייער טראגעדיע, אבער מיט שטוינונג געווארט אויף אן אקט פֿון ווידערשטאנד; אבער מיר האָבן זיך ניט דערוואַרט!

דער העלדישער קאַמף פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג אין וואַרשע, האָט ווי אַ פֿייער באַלויכטן די באַהאַלטענע פּוהות אין דעם דאָזיקן וואונדערלעכן פֿאַלק... איצט, ווען מיר שרייבן די שורות, גייט אָן די מלחמה. די קעמפֿער שטיקן זיך אין אַן עסיקן רויך, די אויגן האַלב בלינד, אַן וואַסער... זיי טרעטן אָפּ שווייגנדיק טריט ביי טריט, ניט ווייל דער נאַצישער קעגנער איז שטאַרקער, נאָר ווייל דער פֿייער אין די ענגע געטלעך מאַכט אוממעגלעך פֿאַר זיי צו בלייבן אויפֿן אַרט... זיי טרעטן אָפּ לאַנגזאַם, כדי עס זאָלן דערווייל אַנטלויפֿן די פֿרויען און קינדער דורך די צעבראַכענע ווענט פֿון געטאָ. זיי שוואַכן אָפּ די מוחות פֿון די שטורמיסטן, טויטנדיק זיי, ווי נאָר זיי דערנענטערן זיך. פֿאַר זיך דערוואַרטן די העלדן פֿון געטאָ נאָר איין נצחון: צו שטאַרבן מיט געווער אין די הענט אויף אַ באַרג פֿון טויטע קערפּערס פֿון פֿאַרפֿלוצטן שונא.

ביז איצט האָבן די יידישע קרבנות, וועלכע זיינען געפֿאַרן פּאַסיוו, אַן אַ ווידערשטאַנד, קיין נייע ווערטן ניט באַשאַפֿן. איצט אַבער, האָט אַ נייע גרויסקייט אויפֿגעפֿלאַמט איבערן יידישן פֿאַלק: די גרויסקייט פֿון שטאַלצן, באַוואַפֿנטן קאַמף פֿאַר די רעכט פֿון די וואָס וועלן בלייבן לעבן. אין פֿייער פֿון קאַמף ווערן אונז איצט אונזערע יידישע מיט-בריגער, נענטער, ליבער, פֿאַרשטענדלעכער. זיי שמידן אויס אַ נייעם רינג פֿון ברידערלעכן צוזאַמענלעבן.

פֿאַר דעם טריבונאַל פֿון דער וועלט באַשולדיקן מיר דאָס גאַנצע דייטשע פֿאַלק פֿאַרן באַוואוסטזיניקן אויספֿירן די פֿאַרברעכנס, וועלכע עס האָבן לכתחילה געפֿלאַנט די פֿירער.

די געטאָס ברענען און פֿון די פֿייערן לויפֿן און ראַטעווען זיך אומגליקלעכע שוואַכע יידישע מענער, פֿרויען און קינדער, וואָס קענען אַרײַן קיין געווער אין האַנט ניט האַלטן. עס איז אונזער היילי-קער קריסטלעכער חוב צו רופֿן און צו שרייען צו אייך: «ראַטעוועט זיי! באַהאַלט זיי! זאָלן זיי זיין מיט אייך ביז דער שטורעם וועט אַריבער, ביז דער נצחון וועט קומען און צווישן אַנדערע וועט ער מעגלעך מאַכן, אַז אַ ניי פֿריי פּוילן זאָל באַשאַפֿן ווערן צווישן די אייראָפּעאישע פֿעלקער».

עס האָט אויפֿגעבליצט ביי אונזערע ברידער דאָרט דער אור-אַלטער פֿלאַם פֿון די השמונאים און פֿון בר-פּוכבא. עס האָט אַ ברי געטאָן מיט דער אייביקער קידוש-השם גרייטקייט, וואָס פֿלאַטערט

אין בלוט פון אונזער פאלק פון דור צו דור; און די חלוצים און בונד-דיסטן און די לינקע רעוואלוציאנערן פון ווארשעווער געטא האבן מיטן חסידישן ברען פון זייערע הייליקע אבות מקדשהשם געווען און געראטעוועט דעם כבוד פון גאנצן פאלק... אויך אונזער כבוד, ווייל מיר האבן נאר געקענט מיט באוואונדערונג פארצייענען די געשעענישן און דעם זכות אגטייל צו נעמען אין זיי.

דער אויפרוף פון די קריסטן אין ווארשע וועט אריינגעפלאכטן ווערן אין דער שיינענדער געגענדע וואס די שפעטערדיקע דורות וועלן שפינען ארום דעם אויפברויז פון פראטעסט מיט געווער אין די הענט פון די פארפייניקטע פוילישע יידן.

צווישן די מאטעריאלן וואס דער שרייבער פון די שורות האט באקומען פון אונטערערדישן פוילן, געפינט זיך אויך א קליין ביכל לידער. געשריבן פון אומבאקאנטע פאעטן — פון וועלכע א טייל געפינט זיך ביז איצט אין די תפילות און קאנצענטראציע-לאגערן, אנדערע האבן פארענדיקט זייערע לעבנס אויף באריקאדן און אנדערע ביי דער וואנט אנטקעגן א „פלייערינג סקוואד“.

די ערשטע זייט פון ביכל אנטהאלט א צייכענונג פון א ברייטן שווערד אויסגעשטרעקט איבער צעריסענע קייטן. דאס ביכל הייסט: „לידער פון פרייהייט“. עס זינגען די לידער מענטשן, אפטימאל צום טויט פארמשפטע, חלומען פון א פרייער וועלט, אויב ניט פאר זיי אליין, איז כאטש פאר אנדערע. די לידער רופן צו א לעצטן קאמף מיט די אונטער-דיקער; זיי באזינגען די באמבעס, וואס פאלן איבער בערלין און נעמען נקמה פאר „ביינער צעבראכענע, פאר שוועסטערס געשענדעטע, און פאר קינדער צום טויט פארפרוירענע“. עס איז פאראן אויך אין ביכל א ליד, ווי אזוי צען יאר שפעטער נאכן איצטיקן קריג, וועלן די זיגערישע העלדן פון קאלטן נארוועגיע און הייסן ליביע, פון סטאלינגראד און סיציליע, זיך טרעפן אויף א נצחון באנקעט און דערמאנען צוזאמען „די פארגאנגענע יארן און זיגרייכע מארשן“. דאס ליד איז טאקע פיל מיט גליענדיקער האלענונג, אבער דער מחבר פון אים איז שוין טויט, צעקוועטשט פון די אומברחנותדיקע רעדער ערגעץ אין א קאנצענטראציע קעמפ.

אמשטארקסטן זיינען די לידער, וועלכע שילדערן ווי בערלין ווערט באמבארדירט און די זיסע באפרידיקונג, וואס דאס ברענגט די גע-מאטערטע אין קאנצענטראציע לאגערן.

זייער צארט איז דאָס לעצטער ליד וועגן פֿרידן, וואָס דאַרף
קומען אויף אַ וואונדער־שיינער וועלט און וועגן פֿרילינג, וועלכן ער,
דער אַרעסטירטער וועט שוין מער ניט דערלעבן צו זען.

(* איך זע, ווי זיי שמעלן צום וואַנט דיר, מיין ליבער,
ווי ס'אַמעמען די ביקסן מיט עסיקן רויך...
איז וואָס, — מיין געטרייער? מיר קומען דאָס איבער!
די פֿאַן וועט נאָך פֿלאַמען, אויפֿפֿלאַמען הויך .

איז וואָס, אז עס הוליעט דעם שדס קאַמאַריליע,
און ס'פֿאַלן אזוי פֿיל חברים אין שלאַכט?
דו זעסט, ווי עס קראַכן די ווענט פֿון באַסמיליע
און ס'צינדט זיך אַ זון אָן אין אייביקער פֿראַכט?

ווי שטאַלץ און ווי יונג און ווי איינזאַם מיר שטאַרבן, —
אַט דאָ ביי דער וואַנט, וואו דער שונא איז שטאַרק.
אַבער זע נאָר פֿונוויימן: די וועלט גליט אין פֿאַרבן
און ס'שטייגן מיליאָנען אַרויף אויפֿן באַרג...

אַ מחנת פֿון ברידער, אַן אַרמיי פֿון זיגער, —
די וועלט וועט צוריק ווערן פֿריידיק און פֿריי...
איז וואָס, אז מיר זיינען אין נעגל פֿון טיגער?
מיר שטאַרבן ווי העלדן, מיר בלייבן זיך טריי...

עס האַמען קלעפּ אויף געפֿאַלענע ברוסטן...
פֿאַרשטאַפט אונזער מויל, פֿאַרכלינעט מיט בלוט,
די וועלט וועט נאָך קרוינען דעם העלד אומבאַוואַוסטן
און קומען צוריק וועלן פֿרייהייט און מוט!

(* איבערגעדיכטעט פֿון מחבר.

ג.

וואָס מיר לייענען אין דער אונטערערדישער פרעסע * אַ
וואָרנונג צו פֿאַררעמער * אונטערערדישע געריכטן און
אורטיילן וואָס ווערן אויסגעפֿירט * די „נייע אָרדענונג“
לאַזט זיך פֿילן אין פּוילן * דייטשע באַריכטן וועגן זייערע
צרות פֿון דער אונטערערדישער באַוועגונג * פּוילישער
אונטערברונד גיט אַרויס דייטשע צייטונגען פֿדי צו דעמאָ-
ראַליזירן דעם שונאָ.

עס קלינגט פֿאַנטאַסטיש, אָבער אומגעהויער דראַמאַטיש, ווען
מען הערט ווי אַזוי די אונטערערדישע צייטונגען פֿון אייראָפּע — און
נאָך מער — ווי אַזוי גענויע געהיימע רעפּאָרטן פֿון דער לאַגע דאָרט
גרייכן אין פֿאַנדאָן און וואַשינגטאָן. נאָך דער מלחמה — ווען מען
וועט קענען אַפֿן אויסדערציילן, וועלן מיר לייענען צענדליקער ביכער
און הערן אַפֿערדיי פֿאַנטאַסטישע מעשיות וועגן הונדערטער פֿרויען
און מענער, וועלכע זיצן פֿעסט אין דער נאַצי-מאַשין אַלס אייגענע
מענטשן, אָבער זיינען איינגעלעך טרייע און איבערגעגעבענע פֿאַר-
שטייער פֿון אונזער צד.

עס ליגן פֿאַר מיר פֿיר נומערן פֿון דער פּוילישער אונטערערדי-
שער פרעסע, וועלכע זיינען דערשינען אין וואַרשע. צווישן דעם
4טן און דעם 28טן מערץ 1943. דאָס איז געווען מיט צוויי וואָכן פֿריער,
איידער עס האָט זיך אָנגעהויבן דער באַטיקער הערדישער קאַמף
פֿון אונזערע יידישע מאַרטירער — אַ קאַמף וועלכער וועט אַרייבן
גיין אַלס אַ שטאַצער מאַנומענט אין אונזער רייכער געשיכטע פֿון
מאַרטירערטום.

די אונטערערדישע צייטונגען זיינען פֿון קליינעם קעשענע-פֿאַר-
מאַט און פֿאַרמאָגן 15—20 זייטן, אָנגעפֿיקעוועט געדיכט מיט נייעס
פֿון דער גאַנצער וועלט.

מען דאַרף פֿאַרשטיין, אַז פֿאַר דער אָפּגעשלאָסענער, דורך פֿינד-
זעכע באַיאַנעטן אַקופּירטער פּוילן — זיינען די נייעס פֿון אַמעריקע,
ענגלאַנד און סאָוועט רוסלאַנד פֿון ערשטער וויכטיקייט, ווייל
פֿאַר צוהערן זיך צו אַ ראַדיאָ קומט טויט-שטראַף. און אַזוי ווי קיין שום
אויסדענדישע צייטונג דערגייט ניט קיין פּוילן, לייענט מען מיט דורשט
די אונטערערדישע פרעסע, זוכנדיק דאָרט אַ וואָרט פֿון האַפֿענונג און
פֿון דערמוטיקונג און אַ תּשובּה אויף דער פֿראַגע: „ווען שוין, ווען
וועט די גאולה קומען?“ פֿאַר דרוקן אַזאַ צייטונג, פֿאַר פֿאַרשפּרייטן

איר, אָדער אַפילו ווען מען כאַפט עמיצן זי פֿייענענדיק — איז די שטראַף: טויט! אָבער דאָס האַלט ניט אָפּ די צענדליקער טויזנטער פֿון דרוקן, פֿייענען און פֿאַרשפּרייטן די דינינקע, שמאַלינקע בלע-טעלעך, פֿון וועלכע עס טראַגט זיך די פֿליגדליקע האַפּענונג פֿון אַ באַפֿרייטער וועלט.

איך מוז מודה זיין, אַז אויך מיינע הענט האָבן געציטערט, ווען איך האָב געבלעטערט די צייטונגס-זייטלעך, וועלכע זיינען נאָך מיט צוויי וואַכן צוריק געווען אין וואַרשע, אין מיין ווייטער היימלאַט, וואו אַזוי פֿיל גאַענטע, ליבע און אייגענע זיינען צום טויט פֿאַרפֿייניקט געוואָרן און אין הייליקע יסורים אויסגעגאַנגען...

אויף זער 15טער זייט פֿון נומער 5 אין „רושעטשפּאַספּאַליטאַ פּאַלסקאַ“ (פּוילישע רעפּובליק), געפֿינען מיר פֿאַרגענדיקן אויפֿרוף צו דער פּוילישער באַפֿעלקערונג:

„וואַרונג! די אַנפֿירונג פֿון בירגערלעכן קאַמף מעלדעט, אַז דאָס פּוילישע פֿאַלק, וועלכעס איז אַליין אַ קרבן פֿון שרעקלעכן טע-ראַר — קוקט זי צו מיט שוידער און טיפֿן מיטגעפֿיל צו די פֿיידן פֿון די רעשטלעך פֿאַרביבענע יידן, וועלכע ווערן אויסגעמאַרדעט דורך די דייטשן.

„מיר האָבן פּראַטעסטירט קעגן די דאָזיקע פֿאַרברעכנס פֿאַר דער גאַנצער קולטור-וועלט: מיר האָבן געהאַלפֿן יידן, וועלכע זיינען אַנט-פֿאַפֿן פֿון די געטאָס, אָדער פֿון קאַנצענטראַציע-לאַגערן. אַלס אַ רע-זולטאַט פֿון אונזער באַדייטנדיקער הילף אין ראַטעווען די אַנטפֿאַ-פּענע—האַבן די נאַציס פֿאַרעפֿנטלעכט אַ פֿאַראַדענונג, וועלכע דראַט מיט טויט-שטראַף, פּאַליאַקן, וועלכע באַהאַלטן ביי זיך יידן. אין דער דאָזיקער קריטישער צייט האָבן זיך פֿונדעסטוועגן געפֿונען פֿאַרברעכער, וועל-כע האָבן זיך געמאַכט אַ נייע פרנסה שאַנטאַזשירנדיק (בלעק-מיילינג) פּערזאָנען, וועלכע באַהאַלטן ביי זיך יידן.

„די פּוילישע אונטערערדישע בירגער-קאַמאַנדע וואַרנט דעריי-בער די דאָזיקע פֿאַרברעכער, אַז זייערע מעשים ווערן רעגיסטרירט. זיי וועלן ווערן געמשפט און באַשטראַפֿט מיט דער גאַנצער שטרענג-קייט פֿון געזעץ, מעגלעך זאָפֿאַרט.“

דאָס איז אַ היסטאָרישער דאַקומענט, וועלכער אַנטהאַלט אין זיך פֿיידער אַ באַשטעטיקונג, אַז אונזער פֿאַלק אין פּוילן ווערט טאַקע פֿאַרניכטעט. דאָס זעט מען פֿון אויסדרוק: „די רעשטלעך פֿאַרביבענע יידן“... פֿאַרגעסט ניט, אַז די צייטונג איז געדרוקט אין וואַרשע און דאַרטן ווייס מען געוויס דעם טראַגישן אמת.

אויף דער זעלבער זייט געפינען מיר צוויי טויט-אורטיילן קעגן פוילישע פֿאררעטער, וועלכע זיינען אַרויסגעגעבן געוואָרן דורך אַ געהיימען פּוילישן געריכט, וואָס משפט לויט די אַמאָליקע געזעצן פֿון דער רעפּובליק.

איינער פֿון זיי איז אַ הויכער פּוילישער אָפיצער פֿון דער פּוילישער פּאַליציי, וועלכער האָט געהאַלפֿן די דייטשן כאַפֿן מענטשן אין די גאַסן און אַוועקשיקן זיי אויף צוואַנגס-אַרבעט.

זיין נאָמען איז ראָמאַן שוויצענטיצקי. — דער צווייטער איז יאַן אַסאַווסקי, אַ באַאַמטער אין אַרבעטס-אַפֿיס, וועלכער איז אויך באַ-שולדיקט געוואָרן פֿאַרן זעלבן פֿאַרברעכן.

דער געהיימער געריכט איז פֿאַרגעקומען דעם 12טן פֿעברואַר, 1943, און שוין צוויי טעג שפעטער האָבן העלדישע פּאַליאַקן דער-שאַסן אין גאַס זייערע אייגענע פֿאַררעטער.

אין אַ צווייטער אונטערערדישער צייטונג אין וואַרשע: „בוֹלעטין אינפֿאַרמאַציני“, ליינען מיר גלייך אויף דער ערשטער זייט:

„אין דער צייט פֿון 1טן נאָוועמבער 1942 ביזן 1טן פֿעברואַר, 1943, זיינען אין פּוילן דערשאַסן געוואָרן 53 פּאַליאַקן, וועלכע זיינען גע-ווען אַגענטן פֿון דער געסטאַפּאַ. זאָל דאָס זיין אַן אַנלעערנונג פֿאַר אַזע, וואָס וועלן מיטאַרבעטן מיט די נאַציס.

אונטערגעשריבן: דער שעף פֿון קאָנספּיראַטיוון קאַמף.“

אין דער זעלבער צייטונג געפינען מיר אַן אורטייל פֿון אונטער-ערדישן געריכט קעגן די דריי גרעסטע פּוילישע אַרטיסטן: סאַמ-באַרסקי, יונאַשאַ-סטעמפּאַווסקי און לעשטיניסקי, וועלכע האָבן אָנ-גענומען די איינזאַדונג פֿון די דייטשן און געשפּילט אין אַ נאַצי-פּראָפּאַגאַנדע-פֿילם. דער אורטייל איז דערווייט: „געזעשאַפֿטלעכער באַקאַט“, און שפעטער — טויט, אויב זיי וועלן ניט איבעררייסן די קאָנטראַקטן“...

מיר געפינען אויך אין דער געהיימער צייטונג אַ בילדל, ווי אַזוי עס לעבט זיך איצט די פּאַליאַקן אין וואַרשע:

אין משך פֿון דער וואָך זיינען דערשאַסן געוואָרן אין וואַרשע-ווער פּאַוויאַק-טורמע 70 פּערזאָן. זייערע נעמען זיינען צעקלעפט גע-וואָרן אויף די גאַסן. אין טאַמאַשאַוו-מאַזאַוויצעקי האָט מען געשאַסן 60 פּערזאָן, וועלכע מען האָט באַשולדיקט, אַז זיי האָבן געהאַלפֿן פֿאַר-טיזאַנען אין די וועלדער.

אָלע שילדער פֿון האַנטווערקער אין טעכנישע שולן האָט מען רעגיסטרירט און געהייסן זיך גרייטן אַרויספֿאַרן אויף אַרבעט קיין דייטשלאַנד.

אין וואַרשע זיינען ביז מערץ 1943 פֿאַרמאַכט געוואָרן 70 פֿראַ-צענט פֿון אָלע קראַמען און האַנטווערקער-וואַרשטאַטן. די אייגנטימער זיינען אַוועקגעשיקט געוואָרן אויף צוואַנגס-אַרבעט.

קיין וואַרשע איז געקומען דער דייטשער צירק פֿון בערלין. די געהיימע קאַמף-אַרגאַניזאַציע האָט אַרויסגעגעבן אַ באַפֿעל, אַז קיין שום פּאַפּאַק זאָל זיך ניט דערוועגן דעם צירק צו באַזוכן, ווייל די הכנסה גייט פֿאַר מיטערישע צוועקן. עס האָבן זיך אָבער געפֿונען אַזעלכע, וועלכע האָבן דעם געהיימען באַפֿעל ניט געפֿאַלגט און גע-גאַנגען צו די פֿאַרשטעלונגען. פֿיל פֿון זיי האָט מען דערפֿאַר אויפֿן וועג אַהיים געשלאָגן, און זייערע דאַמען האָט מען אויסגעטאַן די קליידער אין די בלעק-אַוט-גאַסן. נאָך דריי טעג האָט זיך דער צירק פֿאַרמאַכט.

זייער אינטערעסאַנט איז דער באַפֿעל, געדרוקט אין דער אונטערערדישער צייטונג און אונטערגעשריבן: „גענעראַל גראַט, קאַ-מענדאַנט פֿון די באַוואַפֿנטע קרעפֿטן אין פּוילן“. דער נאָמען איז זעלבסטפֿאַרשטענדלעך אַ פֿאַרשטעלטער.

אין אַ באַפֿעל דאַנקט דער קאַמענדאַנט אַ באַוואַפֿנטע אַפטיילונג פֿון געהיימען פּוילישן מיטיטער, וועלכע האָבן אונטערגעצונדן אַ דאַרף, פֿון וואַנען מען האָט מיט אַ יאָר צוריק אַרויסגעיאָגט די פּוילישע פּויע-רים און אַריינגעזעצט דייטשע קאַלאָניסטן. 60 פֿאַמיליעס פֿון די קאַ-לאָניסטן זיינען פֿאַרברענט געוואָרן אין דער נאַכט-שרפֿה מיט זייער גאַנצן האָב און גוטס.

דער קאַמענדאַנט טיידט מיט, אַז נאָר 5 פֿאַרטיזאַנען זיינען דער-ביי פֿאַרפֿאַרן געגאַנגען און ער רעכנט אויס די אויסצייכענונגען, וועלכע זיינען אויסגעטיילט געוואָרן צו די אַנטיילנעמען פֿון דער העלדנמאַט.. צוויי סאַלדאַטן זיינען אַוואַנסירט צו אַפֿיצערן; 38 האָבן באַקומען דעם קרייץ פֿאַר העלדישקייט און די איבעריקע — לויב-באַשטעטי-קונגען (סיטישאַנס).

אַ טרויעריקן גרוס פֿון קאַנצענטראַציע-פֿאַגער אין מאַיאַדאַנעק זעבן לובלין געפֿינען מיר אין „בולעטין אינפֿאַרמאַציעני“ נומער 11 פֿון 18טן מערץ, 1943.

דאָרט האָבן זיך פֿעצטנס געפֿונען ביז 15 טויזנט אַרעסטירט, פֿון וועלכע אַ העלפֿט זיינען געווען יידן.. עס איז, שרייבט די צייטונג,

„א שרעק אַנצוקוקן די צוויי טויזנט אַרעסטירטע אין באַראַק נומער 2. שוין ניט קיין מענטשן, נאָר שאַטנס, אויסגעמאַטערטע, אַטעמען זיי מיט טויט. אין די איבעריקע באַראַקן — ניטאָ וואו צו שלאָפֿן. מען פֿאַלט אין דער נאַכט אויף דערפֿאַדלאַגע, אַנגעטאָן אין די זעלבע קליידער, וואָס מען טראַגט בייטאָג. וואָשן זיך דערלויבט מער נאָר איינמאָל אין וואָך. פֿאַליאַקן זיינען צוזאַמען מיט יידן. די וועכטער זיינען דייטשן און בלוטדורשטיקע אוקראַינער.“

רוזוועלט און טשורטשילס רעדעס ווערן געבראַכט אויספֿירלעך אין די אונטערערדישע צייטונגען און די באַפעלקערונג פֿאַרגעטערט זיי בידע.

די שנאה צום אַקופאַנט איז אַזאָ ווילדע, אַז ווען מען לייענט די אונטערערדישע פרעסע פֿאַרשטייט מען גאַנץ גוט, אַז נאָך איידער אונזערע זיגרייכע אַרמייען וועלן באַווייזן דאָרט אַנצוקומען, וועט שוין די באַפעלקערונג אַליין דורך איר גלענצנד אַרגאַניזירטן אונטער-גרונד — מאַכן איר אייגענעם חשבון מיט די נאַציס. און דער רע-זולטאַט וועט זיין אַזאָ, אַז דער טייוול אין גיהנום וועט זיך שרעקן.

איינע פֿון די אַממעריסטן כאַראַקטעריסטישע מעדונגען, וועלכע מיר איז אויסגעקומען צו לייענען, איז אַ שטעל אין אַ געהיימען ראַפֿאָרט פֿון פינסק צום נאַצי-קאָמאַנדיר פֿון דער בריסקער פֿעסטונג — אַ דייטשן גענעראַל.

דער ראַפֿאָרט איז אַריינגעפֿאַלן אין די הענט פֿון די פֿאַרטיזאַנען אויף דער סטאַנציע אין קאַברין. דער באַריכט איז זייער אַן אויס-פֿירלעכער, געשריבן אויף גאַנצע 24 זייטן.

דער נאַצי-קאָמענדאַנט אין פינסק שרייבט אַרום אויספֿירלעך, ווי אַזוי „באַנדעס“ פֿון ווייס-רוסן און פֿאַליאַקן באַפֿאַלן די נאַציס אין די שטעטלעך און אין די דערפֿער — קוילענען זיי און פֿאַרניכטן די אַר-טיקע באַאַמטע, די „קאַלאַבריישאַניסטן“. אַבער — לייענען מיר — אַמשרעקלעכסטן שניידן אָפֿ די פֿון אונזערע קאַמעראַדן, וואָס פֿאַלן אַריין אין די הענט פֿון די יידישע באַנדיטן, אַרגאַניזירטע און שטאַרק באַוואַפֿנטע אַפֿטיילונגען אין די וועלדער אַרום פינסק, יאַנאַוו, לאַכווע, דאָויד-גרודעק. די יידן זיינען פֿון די אַנטלאַפֿענע פֿון די געטאָס און קאַנצעטראַציע-לאַגער.

„זיי (די יידן) זיינען בלוטדורשטיק מיט חיהשע אינסטינקטן. אַפֿט שניידן זיי אַפּ אויערן, נעזער, הענט און פֿיס פֿון אונזערע סאַדאַטן און לאָזן זיי פֿריי, ניט טויטנדיק זיי“...

אַ מאָדנעם געפֿיל האָב איך געהאַט, ווען איך האָב זיך דער-וואוסט פֿון דעם דאָזיקן וויינענדיקן דייטשן ראַפּאָרט וועגן „רציחות“ פֿון יידישע „באַנדיטן“, אַנטלאָפֿענע פֿון די געטאָס, וועלכע קעמפֿן נאָך איצט אין די וועלדער און אין די פֿינסקער בלאַטעס.

* *
*

אַ וויכטיקע ראַלע אין אַפּשוואַכן די מאַראַל פֿון שונא אין די אַקור-פירטע לענדער שפּילט אַ ספּעציעלער סאַרט אונטערערדישע פרעסע. דאָס זיינען צייטונגען אין דער דייטשער שפּראַך, וועלכע ווערן פֿאַר-שפּרייט צווישן די דייטשע סאַדאַטן גופּא. מען קען זיך פֿאַרשטעלן, ווי געפֿערלעך אַזאַ פּראָפּאָגאַנדע-אַרבעט איז, ווען מען דאַרף שפּייזן דעם טיגער דירעקט אין דער „געמבע“ אַריין און דערביי זיך אָפּהיטן, ער זאָל ניט אָפּבייסן די פֿינגער. פֿונדעסטוועגן געפֿינען זיך אַזעלכע העלדישע דרוקער און פֿאַרשפּרייטער, און די צייטונגען גייען אַרויס רעגלמעסיק און טוען אַפּ נוצלעכע אַרבעט.

אַט ליגט פֿאַר מיר אַ זעלטענער עקזעמפּלאַר פֿון אַזאַ צייטונג, — אין דעם פֿאַל, אַ הומאַריסטישע.

זי ווערט געדרוקט „ערגעץ-וואו“ אין פּוילן און דערשיינט שוין דעם צווייטן יאָר יעדן חודש. דאָס בלאַט וואָס איך באַזיך טראַגט דעם נומער 16, און איז דערשינען אין אַפּריל 1943.

אַזוי ווי פּוילן איז אַ וויכטיקער עטאַפּ-פּונקט פֿאַרן דייטשן מיי-ליטער, ווערט די צייטונג פֿאַרטיילט אויף אַ געהיימניספֿולן אַפֿן צווישן די אַזוי אויך נערוועזע סאַדאַטן און דערמאָנט זיי וועגן די באַמבאַר-דירטע שטעט, וואו זייערע פֿאַמיליעס זיינען געבאָרן, און וועגן די „באַקוועמע“ קברים, וועלכע זיינען פֿאַר זיי אַנגעגרייט אין דער שוואַר-צער פֿעטער ערד פֿון אוקראַינע.

די צייטונג וואָס איך ציטיר איצט, איז דערשינען אין דער וואַך פֿון קריסטלעכן פּסח, און שוין אויף דער ערשטער זייט זעט מען אַ בילד, ווי פֿייערדיקע פּאַסכע „אייער“ פֿאַלן אויף רואַנירטע דייטשע שטעט, וואו צווישן די חורבות לויפֿט דער עולם אין פּאַניק.

די אונטערשריפֿט אונטער דעם בילד לייענט זיך:

„אין מערב, דרום, איבעראַל

פֿאַרגאַרטט אונז איין פֿעסטער וואַל,

בלויז איבער אונז, יא, ליידער, אך!

פֿעלט אונז איין שטארקעס פאנצער־דאך.

נאכדעם ווי דער דייטשער סאָלדאַט ווערט אויף אזא אופן דער־מאָנט, וואָס עס דערוואַרט זיין פֿאַמיליע אין דער „היימאַט“, — ווען ער פֿאַרט אין ווייטן רוסלאַנד שטאַרבן פֿאַר זיין „פֿירער“, — קערט ער איבער די ערשטע זייט פֿון דער צייטונג און גלייך, אויף דער צייטער זייט, ווערט ער „געטרייסט“ מיט אַ בילד, וואָס ווייזט די „נייעסטע וואונדער פֿון דער קריגס־טעכניק“, די „געהיימע וואָפֿן“, וועלכע דער דייטשער גענעראַל־שטאַב האָט אָנגעגרייט פֿאַר זיינע סאָלדאַטן.

דאָס איז טאַקע אַ גאַר היפשע דערפֿינדונג: מיר זעען, ווי יעדער סאָלדאַט באַקומט אזא מין בעט מיט זיך אויפֿן פֿראַנט; אַט שלאַפֿט אין איר דער זעלנער ביינאַכט; אַט ווערט פֿון דער בעט אַ בודקע פֿאַר דער וואַך, אַבער אַז מען גיט אַ קוועטש אויף אַ קנעפעלע, ווערט די בעט פֿאַרוואַנדלט אין אַ באַקוועמער „טרונע“, וואו איר „גליקלעכער“ באַשיצער לייגט אויסגעצויגן ווי אַ גראַף און האָט אַ הנאה פֿון טויט... די צייטונג דערציילט אויך פֿון געבעלס' ליגנס און פֿון אָנגעפֿרעסענע פֿאַרטיי־לייט; דערמאָנט וועגן די געפֿאַרן, וואָס דערוואַרטן דעם נאַצי־שן פֿאַסאַזשיר ווי נאָר ער וועט אויסשטייגן אויפֿן פֿראַנט. מיט איין וואָרט ווערט דאָ אַוועקגעקוילעט זיין קוראזש נאָך איידער די אמתע קויל־טרעפֿט אין ציל.

ב.

יידישע פֿאַרטיזאַנען * פֿויערים און גלחים פֿאַראייניקט
מויט יידישע גערילאַס * „מענטשן פֿגרו“, מאַשינען מוזן מען
אַפהיטן * געטאַם פֿאַר פֿאַליאַקן * מעמאַדעם און „שטיק־
לעך אַרבעט“ פֿון דער אונטער־ערדישער באַוועגונג.

איז דען אַ וואונדער, וואָס די יידישע פֿאַרטיזאַנען, אַנטלאַפֿענע פֿון די געטאַס, אַרגאַניזירן זיך אין גערי־אַ־אַפֿטיילונגען, וועלכע ווערן אַלץ געפֿערלעכער פֿאַר די דייטשן אין פּוילן. אַ לעצטער באַריכט דער־ציילט, אַז אין געגנט פֿון לובלין האָט זיך באַוויזן אַ יידישע פֿאַרטי־זאַנען־אַפֿטיילונג פֿון 300 פּערזאָן, גוט באַוואַפֿנט, וועלכע פֿאַרשאַפֿט אַ סך צרות דעם שונא. אין אויגוסט האָט די יידישע גרופּע אויפֿגעריסן 12 בריקן, אונטערגעוונדן פֿיל שפייכלער מיט שפייז פֿאַר די דייטשן און צעבראַכן אַ באַן־צוג, טויטנדיק דערביי 50 נאַציס.

די אַרטיקע דאַרפֿישע באַפֿעלקערונג קאַאָפּערירט מיט די גע-
ריראַט. די פּויערים פֿון אַ דאַרף אונטער קראַסניק אין צאָל פֿון 75
צוזאַמען מיטן גלח האָבן זיך פֿאַראייניקט מיט די יידישע קעמפֿער
און פֿירן אויס צוזאַמען די אַקטן פֿון סאַבאַטאַזש. דער דאַרף איז
גלייך פֿאַרברענט געוואָרן.

צענדליגער טויזנטער יידן, אַנטלאָפֿענע פֿון אַ זיכערן טויט, ווערן
באַהאַלטן דורך דער פּויערער באַפֿעלקערונג און דאָס האָט גענייט
פֿעצטנס די דייטשן אַרויסצוגעבן אַ ספּעציעלע פֿאַראַרדענונג, וועלכע
דראָט מיט טויט־שטראַף יעדן, וואָס באַהאַלט יידן.

אויפֿן צווייטן טאָג אָבער האָט זיך באַוווּזן אַ פֿאַראַרדענונג אונ-
טערגעשריבן דורכן „טשיף פֿון קאַנספּיראַטיוון קאַמף“, ד"ה דורכן
קאַמאַנדיר פֿון דער אונטערערדישער פּויערער אַרמיי, אַז יעדער פֿאַ-
רִיאַק, וואָס וועט מסרן אַ באַהאַלטענעם יידן וועט געשאַסן ווערן.
עס איז אינטערעסאַנט דערביי צו באַמערקן, אַז אין דעם זעלבן נומער
פֿון דער צייטונג, וואו די פֿאַראַרדענונג האָט זיך באַוווּזן, איז שוין
פֿאַראַן אַ מעלדונג, אַז 4 פּויערע מוסרים — זייערע נעמען און אַדרעסן
זיינען אַנגעגעבן געוואָרן — זיינען טאַקע דערשאַסן געוואָרן.

בעסערע גרויסן זיינען פֿאַראַן פֿון ווילנע און טאַרנאַוו. אין ווילנע,
זאָגט די פֿעצטע מעלדונג (פֿון 10טן סעפטעמבער) דאָס דרייסיק
טויזנט יידן געפֿינען זיך נאָך אין געטאָ דאַרטן. וועגן טאַרנאַוו ווערט
דערמאַנט, אַז 5 טויזנט יידישע אַרבעטער זיינען נאָך אַלץ באַשעפֿטיקט,
אין די שניידער־וואַרשטאַטן, וואָס אַרבעטן דאַרט פֿאַרן מיליטער. איך
מוז דערביי דערמאַנען, אַז די ידיעה וועגן ווילנע און טאַרנאַוו שטאַמט
פֿון די קרייזן אַרום דעם ענגלישן „אינטעלידזשענס סערוויס“, וועלכע
זיינען געוויינלעך פֿאַרזעסער. אַלס כאַראַקטעריסטישן קוריאָז איז
ווערט צו נאָטירן, אַז פֿאַר יידישע שניידערס זיינען אַרויסגעגעבן
געוואָרן ספּעציעלע פֿאַרשריפֿטן, ווי שנעל זיי דאַרפֿן אַרבעטן. דאַרט
איז צו ביישפּיל פֿאַרגעשריבן, אַז דאָס מאַכן אַ פֿאַך פֿאַר אַ קנעפֿל
דאַרף געדויערן 8 סעקונדן... פֿאַר די אָבער, וואָס אַרבעטן ניט
אַזוי שנעל עקזיסטירט אַ שטראַף, וועלכע נעמט אַוועק פֿון זיי ביז
40 פּראָצענט פֿון זייערע ברויט־פּאַרציעס.

אַז ניט נאָר יידן, נאָר אויך „כשרע אַריער“ האָבן אויסצושטיין
געהאַקטע צרות פֿון דעם אַקופּאַנט, ווייזן אַרויס צוויי לעצטע ידיעות,
אין דער ערשטער ווערט געבראַכט אַ רעדע, וואָס דער גאַלייטער גריי-
זער האָט געהאַלטן פֿאַר דער פּויוזער האַנדלסקאַמער. עס דאַרף
האָט געהאַלטן פֿאַר דעם פּויוזער „טשעמבער אָף קאַמערס“. עס דאַרף

דערמאנט ווערן, אז דער דאזיקער גרייזער, היטלערס א פערזענלעכער פריינד, איז א באוואוסטער כאם, און א מעלה האט ער, דאס ער זאגט וואס ער טראכט.

צווישן אנדערע האט ער געגעבן פאלגנדע אינסטרוקציעס צו די פארזאמלטע דייטשע פאבריקאנטן: „איר דארפט באטראכטן די פוילישע ארבעטער, אלס א מעכאנישע ארבעטס-קראפט, אזוי ווי קוילן אדער עלעקטריציטעט. אין דארפט דעריבער שאנעווען אזא פארמעגן און עקספלאטירן אים אויף אן עקאנאמישן אופן“...

אלזא, אין דער „נייער ארדענונג“ — וועלכע וועט גליקלעכער-ווייז שוין קיינמאל ניט קומען — וועלן די ניט-דייטשן באהאנדלט ווערן אפילו ניט ווי מענטשן פון א נידעריקער ראסע, נאר שוין פשוט אלס א קוואל פון ענערגיע און א נשמה.

די צווייטע רעדע איז א קורצע, אבער זייער א קלארע:

„די דייטשן טרעטן צו צו ארגאניזירן אין פויזן אן איזאלירטן קווארטל פאר פאליאקן, א מין געטא“.

א געטא פאר פאליאקן אין דער דאזיקער ארטער, פוילישער שטאט, — אט דאס איז איינער פון די קאפריזן, וועלכע ווערן אין אונזער פארקריפטער צייט אפגעשפילט מיט פעלקער. איך דערמאן זיך, ווי אין 1936, ד"ה דריי יאר פארן אויסברוך פון דער מלחמה, בין איך געקומען קיין פויזן און א האלבע נאכט ארומגעפארן איבער אלע האטעלן פון שטאט, ווייל אומעטום האט מען מיך געפרעגט, צי איך בין א ייד? נו, און אויב א ייד קאן מען מיר קיין צימער ניט פארדינגען. מיט גרויס מי האב איך געפונען וואו איבערצונעכטיקן אין א האלב-שמוציקער אכסניא פאר פורמאנעס. די פוילישע שאוויי-ניסטן האבן דאן זיך מתקנא געווען אן די דייטשע נאציסטן און אויף אלע רעסטאראנען און קאפע-הייזער פון שטאט זיינען געהאנגען שידדן: „איינטריט פאר יידן פארבאטן“.

אן אויסנאם איז נאר געווען די יידישע קאפעטעריע פון הירשליקן, וואו א ייד האט נאך געקענט אריינקומען. איצט זיינען שוין אין פויזן קיין יידן ניטא... אבער אויך פאר פאליאקן ווערט געמאכט א געטא... זיי דארפן דאס דינען פאר די דייטשן אלס דער קרבן, אויף וועלכן מען מאכט די ראסן-און דיסקרימינאציע-עקספערימענטן.

מען רעדט ניט צו קיין דייטשן סאלדאט — מען באהאלט פון אים עסנווארג — אפילו ווען ער זייגט פאר א גוטן פריי... זעלטן ווען א נאכט-וואך קומט צוריק פון פאסטן.

פון דער אונטערערדישער פרעסע דערוויסן מיר זיך, און אין דייטשלאנד זיינען איצט געעפנט געווארן צענדליגער משוגעים-הייזער, איבערפולט מיט סאלדאטן, וועלכע זיינען אראפ פון זינען אויפן רוב-סישן פראנט.

זעלבסטפארשטענדלעך, און פאר אונז יידן אין דאס א קנאפע נקמה צו שטיצן אונזער גרויסן צער מיט דאס ביסל דייטשע זעלבסטמערדער און משוגעים, פלוצלעך עס גייט נאך אן דער פארניכטונגס-פראצעס פון אונזער פאלק, און עס זיינען נאך אלץ ניטא קיין סימנים, און דער משוגענער „פירער“ אליין, האט זיך פארהאלטן אין זיין ווילדיקייט.

פאנטאזיע איז אפמאל שוואכער ווי די ווירקלעכקייט—ווי די אמתע געשיכטע פון א גרופע פאראשוטיסטן — וועלכע זיינען א גאנצע נאכט געפלוין פון לאנדאן — לאמיר זאגן — קיין ביעלאוועזשער וואלד ערגעץ אין פוילן, זיך אראפגעלאזן דארטן (אדער אין אן אנדער פלאץ...), זיך באגעגנט מיט מענטשן, וועלכע האבן שוין אויף זיי געווארט. פארבראכט אביסל צייט אין ווארשע, ווילנע, לעמבערג; דערליידיקט א רייע אנגעלעגנהייטן; באזוכט אפילו די יידישע געמאס אין יענע שטעט; גענומען מיט זיך ראפארטן אין אן אק-קוצ-שפראך — וועלכע וועלן אבער שפעטער איבערגעשריבן ווערן אויף הונדער-טער זייטן — וואו עס ווערט אלץ גענוי דערציילט, ווי מען לעבט, ווי מען פארברייט, ווער איז א „קוויזלינג“ און ווער א מענטש מיט כאראקטער — א העלד. ווי פילן זיך די דייטשן נאך א גוטע פולט-באמבארדירונג און וואס רעדן צווישן זיך געוועזענע עסטרייכישע אפיצירן און סאלדאטן.

אויף צוריקוועגס פארן די זעלבע פאראשוטיסטן מיטן באן — מיט די בעסטע דאקומענטן אין קעשענע; געסטאפא-פירער און שטור-מיסטן באגריסן זיי אפט די ערשטע מיט „הייז-היטלער“... און שפעטער ערגעץ אין פראנקרייך, האלאנד, בעלגיע ווערן זיי אויף א וויל פארשוואונדן, כדי פלוצלונג ארויסצושווימען ווידער אין לאנדאן אדער ניו-יארק.

זאל זיך אייך ניט דוכטן, און דאס וואס איך האבן נאר וואס דער-ציילט איז א סצענאריא פאר א פילם. דאס איז גלעקלעכער וויי אמתע ווירקלעכקייט — א דאנק וועלכער מיר האבן טאקע די אלע געהיימע צייטונגען און ראפארטן פון „יענעם זייט סמבטיון“.

הונדערטער ספעציעלע באאמטע אין לאנדאן און וואשינגטאן זיצן און באטראכטן די דאזיקע ראפארטן — יעדער לויט זיין ספעציאל-טעט. ניט ווייניקער, ווי 80% פון די אלע ידיעות זיינען שטרענג גע-

היימע און שטעלן פֿאַר מיט זיך די ליכטיקע אויגן, וואָס זיינען די וועג־פֿירער אין אונזערע העלדישע פֿליער אין די פֿענצטערע נעכט איבערן פֿאַר־מאַנש אָדער אויפֿן וועג קיין רוים.

אַט זיינען אַ פֿאַר איינצעהייטן און פֿאַקטן וועגן די אונטערערדישע קעמפֿער און זייערע מעטאָדן.

זעלבסטפֿאַרשטענדלעך, דערציילנדיק די פֿאַקטן מוז איך אָננעמען שוין־מיטלען קעגן זיך אַזיין און פֿאַרזיכטיק זיך באַגיין מיט די ראַפֿ פֿאַרטן, וועלכע רופֿן אָן נעמען, פֿלעצער און דאַטן. פֿונדעסטוועגן, האָף איך, אַז די דאָזיקע פֿרייוויליקע „צענזור“ וועט ניט שטערן דעם בילד פֿון וואונדערלעכן, העלדישן און אַפֿט פֿעגענדאַרן קאַמף, וועלכער קומט פֿאַר טאָג און נאַכט אין די וועלדער פֿון פּוילן.

עס איז ניט ווייט דער טאָג, ווען די אַרמיי פֿון אונטערערדישע סאָלדאַטן פֿון גאַנץ אייראָפּע וועט אָנהייבן שטורמען פֿון אינעווייניק די „פֿעסטונג“ פֿון נאַצי טיראַן, אויפֿטרייסען אירע באַסטיאָנען, אונטערגראַבן די זיין — און פֿלוצלונג דערשיינען אין דער עפֿנטלעכקייט — אַ יונגע, שטאַרקע, עקזאַלטרטע, פֿרייהייטס־ליבנדע געמיינשאַפֿט פֿון בויער און נקמה־נעמער.

צו פֿאַרשיידענע פֿאַרטייען געהערן זיי — די אָנאַנימע אונטער־ערדישע סאָלדאַטן, פֿאַראַן צווישן זיי „רויטע“, מעסיקע סאַציאַליסטן און שאַרפֿע נאַציאָנאַליסטן. פֿאַראַן אויך אַ סך אומפֿאַרטייאישע, פֿאַר־ביטערטע, באַלידיקטע און צעבראַכענע — ביי וועמען די פֿאַמיליעס זיינען אויסגעקוילעט און די הייזער פֿאַרברענט. זיי גליען מיט אַ פֿלאַמנדער שנאה.

עס טרעפֿט, אַז זיי זיינען צווישן זיך צעקריגט, די פֿאַרשיידענע גרופּעס פֿון דער אונטערערד; זיי נעמען זייערע באַפֿעלן פֿון אַפֿט קעגננעזעצטע זייטן: פֿון מאַסקווע, אָדער פֿון לאַנדאַן, אָדער גאַר פֿון נייע ריכטונגען, וועלכע זיינען געשאַפֿן געוואָרן אין די אַקופּירטע פֿענדער און זיינען ברוגו סיי מיט מזרח און סיי מיט מערב... אַזע ווייסן וועגן דעם קאַמף, וועלכער ווערט געפֿירט אין דער יוגאַסלאַוו־ווישער אונטערערדישער באַוועגונג צווישן זיי קעמפֿער, וועלכע זיינען אונטערן גענעראַל דראַזשאַ מיכאַילאָוויטש און די אַזווי־גרופּע „רויטע פֿאַרטיזאַנען“.

די געריאַס אין פּוילן זיינען פֿאַרמירט אין גרופּעס פֿון 50 ביז 100 מאַן און אין דער געגנט פֿון די פּינסקער בלאַטעס אַפֿילו צו טויזנט מענטשן. זיי באַהערשן אייגנטלעך דעם גרעסטן

טייף פֿון גאַנצע גובערניעס, איבערלאָזנדיק די דייטשן אַ שטח פֿון דריי ביז זעקס מייל די גרעסערע שטעטלעך.

די נאַציס אָרדענען איין שטראַף־עקספעדיציעס, אַפֿטמאַל אַפֿילו מיט טאַנקן, זעלטן ווען מען כאַפט די גערילאַס; אָבער די דערפֿער וועלכע מען איז חושד, אַז זיי העלפֿן זיי ווערן אומברחמנותדיק פֿאַר־ברענט און ווייניקסטנס יעדער צענטער מאָן פֿון די איינוואוינער ווערט געשאַסן.

איך האָב ניט לאַנג צוריק געזען אַ צעטל פֿון פֿאַרברענטע דערפֿער, מיט אַ גענויער באַצייכענונג וויפֿל הייזער עס זיינען דאָרט געווען, וויפֿל קי, שעפֿסן, פֿערד, וויפֿל מענטשן זיינען דערהרגעט געוואָרן... דער צעטל האַלט גאַנצע 5 בויגן־זייטן. און דאָס אַלץ איז פֿאַרגעקומען אין ווילנער, נאַוואָגראַדקער, פינסקער און לובלינער געגנטן.

און דאָס איז דער אופֿן ווי די גערילאַס גיבן זייער ענטפֿער:

1. צעברעכן באַן־טראַנספֿאַרטן, ספעציעל מיט מיליטער און בענזין.

2. מאַכן טיפֿע לעכער אין די שאַסייען, וואו מען פֿירט סחורות פֿאַר דער אַרמיי.

3. אונטערצינדן אַלע פֿאַבריקן און וואַרשטאַטן וואו מען פֿראַ־דוצירט עטוואַס פֿאַר דער אַרמיי.

4. ניט דערלאָזן, אַז בנים שונא זאָלן זיך אַנזאַמלען שפּייז־זאַפֿאַסן, אונטערצינדן זיינע שפּייכלערס מיט עסנוואַרג און תבואה.

5. ליקווידירן (ד"ה דערהרגענען) די אַדמיניסטראַציע, וועלכע אַרבעט פֿאַרטיש מיט די נאַציס.

6. אויפֿלאָזן אַ ברענענדיקע שנאה צו די נאַציס און אַלע וואָס זיינען מיט זיי.

און דער עולם פֿאַלגט. אין לידער אויעזד אַליין זיינען לעפֿטן אַפֿריי פֿאַרגעקומען 20 שרפֿות טעגלעך.

די גרויסע הוטע „ניעמען“ איז אַוועק מיטן רויך און מיט איר אויך אַלע טאַרטאַקן, צעגעלניעס און תבואה־שפּייכלערס.

און ווען די „דיווערסאַנטן“ ווערן „גאַר־גאַר פֿרייעך“ כאַפֿן זיי זיך אַריין אין אַ זונטיקדיקן טאַג אין אַ שטעטל — ווי דאָס איז געווען אין אַנטאַפֿאַל, דראַהיטשין און יאַנאַווע, — האַלטן אַפֿ אַ מיטינג אין מיטן העלן טאַג נעבן קאַשטשאַל, — און גייען אַוועק אין גאַנצן אומגעשטערט אין זייערע באַהעלטענישן. דאָס ביסל דייטשן און פֿאַ־ליציאַנטן פֿון שטעטל, ליגן דאָן פֿאַרשטעקט אין לעכער. אָבער שפעטער, ווען קיין געפֿאַר איז שוין ניטאָ, קריכן זיי אַרויס און שיסן אַביסל אומשוילדיקע אַרטיקע איינוואוינער.

די פֿיל טויזנטער דיווערסאָנטן * דאַרפֿן האָבן גרויסע מאַסן שפּיין.
צום "מאַיאָנטעק" פֿון פּריץ קאַוועלין נעבן ביאַליסטאָק אין
צוגעפֿאַרן אויף פֿערד און וועגענער אַ שטאַרק באַוואַפֿנטע גרופּע "באַנ־
דיטן" (זוי קלאָגן זיך די דייטשן אין זייערן אַ געהיימען ראַט־
פֿאַרט). מיט רעוואָלוציערן אין די הענט האָבן זיי געפֿאַדערט פֿון איי־
גגנטימער ער זאָג זיי אַרויסגעבן דעם גאַנצן זאַפּאַס תּבואה וועלעך
ער האָט אָנגעגרייט פֿאַרן דייטשן מיזיטער.

דער אייגנטימער האָט, זעלבסטפֿאַרשטענדלעך, דעם באַפֿעל אויס־
געפֿירט. ווען די זעק זיינען אָנגעלאָדן געוואָרן אויף די וועגענער,
האַט דער פֿירער פֿון די "באַנדיטן" אַרויסגעגעבן קאַוועלינען 2 קבלות :
איינע אין דער דייטשער שפּראַך, אין וועלכער ס'איז געווען געזאָגט,
אַז קאַוועלין האָט דעם באַפֿעל פֿון די דיווערסאָנטן אויסגעפֿירט, ווייל
זיי האָבן אים געדראָט מיט טויט. עס ווערט אויך ווייטער אין דער
קבלה געזאָגט, אַז אויב די דייטשע מאַכט וועט וואָגן אָנשטאַט די
תּבואה, וואָס איז געווען באַשטימט פֿאַר איר דעריבער אַוועקגענומען
געוואָרן — פֿאַדערן אַנדערע תּבואה, וועלכע איז געבליבן פֿאַרן גע־
ברויך פֿון דער באַפֿעלקערונג—וועלן זיי, די דיווערסאָנטן, אונטער־
צינדן אַרע שפּייז־זאַפּאַסן אין גאַנצן געגנט.

און אַ צווייטע קבלה האָבן די פֿאַרטיזאַנען געלאָזן אין דער פּויליש־
שער שפּראַך. אין דער קבלה דאַנקען זיי קאַוועלינען, וועלכער האָט
פֿרייוויליק און פֿאַטריאַטיש דערפֿליט זיין חוב און די תּבואה וועלכע
איז באַשטימט פֿאַר די דייטשן, אַוועקגעגעבן די פֿאַקס־קעמפֿער. זיי
ענדיקן : "דאָס באַפֿרייטע פֿאַטערלאַנד וועט אייערע פֿאַרדינסטן ניט
פֿאַרגעסן".

ביידע קבלות זיינען אַריינגעפֿאַרן אין דייטשע הענט. די דייטשן
האַבן זיך אָבער דערשראָקן פֿאַר דער דראָאונג פֿון די פֿאַרטיזאַנען
און איבערגעבליבענע תּבואה פֿון קאַוועלינען ניט אַוועקגענומען.
איך האָב שוין ביי אַ פֿריערדיקער געלעגנהייט דערמאַנט וועגן די
אידישע פֿאַרטיזאַנען, אויף וועלכע די נאַציס קלאָגן זיך, אַז זיי
זיינען די גרויזאַמסטע.

אַט האָב איך נאָך אַ גרוס פֿון זיי, לויט דייטשע קוואַלן :
"די באַפֿעלקערונג אַרום די 'פּושטשעס' רוידיניצקאַ, בערשטאַנס־
קאַי און גאַליבאַצקאַ (דאָס זיינען געדיכטע וועלדער אין ווילנער געגנט),
קלאָגט זיך זייער שטאַרק, אַז זיי ליידיט פֿון יידיש־פּוילישע באַנדעס פֿון

* אונטערן נאָמען "דיווערסאָנטן", "פֿאַרטיזאַנען" אָדער "גערילאַס" זיינען
תּמיד געמיינט די קעמפֿער פֿון אונטערערדישן פּוילן.

רויבער-פארטיזאנען. זיי באהערשן די גאנצע געגנט, צו 20—30 פערזאָן אין אַ גרופע. אַזעלכע גרופעס זיינען פֿאַראַן אַרום הונדערט. זיי באַפֿאַלן שטעטלעך, דערפֿער, צינדן אונטער די אַדמיניסטראַטיווע געביידעס, קוילענען די וועכטער און באַאַמטע, פֿירן דורך זעלבסט־געריכטן...“

„אין יעדער 'באַנדע' זיינען פֿאַראַן אַרום 60 פראַצענט יידן, אַנטפֿאַפענע פֿון ליטווישע און פּוילישע געטאַס און אַרום 40 פראַצענט, וועלכע האָבן געמוזט פֿאַרלאָזן זייערע דערפֿער צוליב 'פֿאַרברעכנס', אַדער נויט. די דאָזיקע פֿאַרטיזאַנען ווערן געהאַלטן פֿאַר די אַמ־ מייסטן געפֿערלעכע...“

אַזוי זאָגן די דייטשן. מיר פֿון אונזער זייט דאַרפֿן לעזן צווישן די שורות, פֿאַרשטיין, אָפּשאַצן און אויך אַ קלער טאָן וועגנע דעם, וואָס פֿאַר אַ נייע ערשיינונגען און פּסיכישע אַנטדעקונגען מיר וועלן באַ־ געגענען, ווען די מלחמה וועט זיך ענדיקן און פֿון די טיפֿענישן פֿון די וועלדער וועלן אַרויסגיין צו אונז די אין פֿיידן און געפֿאַרן אויס־ געשמירטע יידישע פֿאַרטיזאַנען... וועלן מיר זיך דאָן קעגנזייטיק פֿאַרשטיין?

פֿון צייט צו צייט קומען אַראָפּ אָפּיצערן און שריחים סיי פֿון מזרח און סיי פֿון מערב. זיי אינספעקטירן די אונטערערדישע מחנות; ברענגן זיי געווער און פראַפֿאַגאַנדע־מאַטעריאַל; גיבן באַפֿעלן און נעמען אָפּ די נייטיקע ידיעות, וועלכע ווערן שפעטער אויסגענוצט פֿאַר די געבענטשטע הענט פֿון די אַליאירטע פֿליער.

אַט איז אַ וועלדל נעבן דער באַן־סטאַנציע „עקס“. אַן אומשוילדיק וועלדל, וואו פֿאַרן קריג פֿלעגן דאַרטן שפּאַצירן אין הייסע זומערדיקע אָונטן בחורים און מיידלעך... ניטאָ שוין מער די יוגנט אין שטעטל; קיינער איז מער ניטאָ. דערפֿאַר אָבער האָט מען מאַנאַטן לאַנג געבויט אין וועלדל געביידעס פֿון אייזן־ און בעטאָן. נאָר „פֿאַלקס־דויטשע“ און מיֿיטערישע אינזשינירן האָבן דאַרט געאַרבעט. געפֿערלעכע מאַ־ טעריאַלן האָט מען פראַדוצירט אין די געביידעס, כאַטש דאָס וועלדל האָט דאָס צוגעדעקט מיט זיין גרינעם אומשוילד, ווי אין די אַמאַליקע צייטן. די אידיֿלע האָט געדויערט אַ גאַנץ יאָר — ביז אין אַ פֿאַרטאָג זיינען איבער דעם וועלדל — דווקא איבער אים — ניט רעכטס און ניט לינקס — געקומען עראַפֿלאַנען און צעשמעטערט די בוימער און אַנגע־ צונדן די געביידעס. פֿאַרדעכטיקע פֿיאַלעט־פֿייערן האָבן געשאַסן צום הימל און עדות געזאָגט, אַ זעס איז שוין נאָך אַרעמען: ניטאָ מער קיין וועלדל, אָבער עס איז שוין אויך מער ניטאָ די פֿאַבריק פֿון סינטעטישן גאַזאַלין נעבן דער סטאַנציע „עקס“... און ערגעץ אין

א דארף רייבן זיך די הענט פֿון פֿרייד טרייע און העלדישע דיווער-
סאנטן, וואָס האָבן אָנגעוויזן, וועמען מען דארף, דעם ריכטיקן אַדרעס.
און אַט איז אַ גאָר לעצטע ידיעה, וואָס האָט שוין צו טאָן מיט
מוסאַליניס בראַך: אין געגנט צווישן לאָדזש און אויאָד זיינען באַ-
שעפֿטיקט טויזנטער איטאַליענישע אַרבעטער ביי אַ געוויסן טעקסטיל-
פֿאַך. זיי טראָגן אַ האַלב־מידיטערישע קליידונג און אַרמבענדער מיט
קאָלירן פֿון דער איטאַליענישער פֿאַן, כדי מען זאָל זיי קענען אונטער-
שיידן פֿון די דייטשן, באַשעפֿטיקטע ביים זעלבן פֿאַך. די געהיימע
ראַדיאָ טיילט מיט, אַז מיטוואַך דעם 27טן יולי 1943 האָט זיך צווישן זיי
אָנגעהויבן אַ טומל און די אַרבעט אין די אויאָדער וואַרשטאָטן האָבן
זיך אָפּגעשטעלט אויף אייניקע שעה, ווען מען האָט דעבאַטירט די גע-
שעענישן אין איטאַליע.

דעם זעלבן טאָג האָט דער קאָמענדאַנט פֿון אונטערערדישן קאַמף
אין פּוילן, דער געהיימיניס־פֿורער גראַט (אַ פּסעוודאַנים), אַרויסגעגעבן
אַ קורצן, אָבער שאַרפֿן אויפֿרוף:

„העלפֿט די איטאַליענער דעזערטירן אַהיים! גיט זיי ציווילע
קליידונג; באַזאָרגט זיי מיט פֿאַלשע דאַקומענטן; לאָזט זיי איבער-
נעכטיקן און גיט זיי שפּייז! היטלער קלייבט זיך פֿאַרהאַלטן קי
איטאַליענער אַלס משפּנות — כדי זייער אַרמיי זאָל ווייטער אָנגיין
מיטן קריג. מיר דאַרפֿן שטערן אין דעם, און העלפֿן זיי אַנטלויפֿן!“

אין דעם פֿאַקט זיינען פֿאַראַן צוויי אינטערעסאַנטע מאַמענטן:
ערשטנס די שנעלע רעאַקציע אויף די געשעענישן הינטער די ליניעס
פֿון היטלערישן פֿראַנט, און צווייטנס — וואָס מיר ווייסן וועגן דעם
אויף דעם דריטן טאָג מיט אַלע איינצלהייטן.

זייער אינטערעסאַנט איז אויך די מעשה מיט די באַמבאַרדירונגען
פֿון וואַרשע און אַנדערע שטעט אין פּוילן, וואָס די סאָוועטן האָבן
דורכגעפֿירט דעם 20טן אויגוסט און דעם ערשטן סעפטעמבער 1942.

דעם 20טן אויגוסט, האָט אַ שטאַרקער סאָוועטישער לופֿט־פֿלאַט
באַמבאַרדירט וואַרשע און צעשטערט פֿיל הייזער אויף מאַרשאַקאָווסקאַ,
מאַזאָוויצעקע, יערוואָלימער אַליען און אַנדערע רייז־פּוילישע געגנטן.
אייניקע באַמבעס האָבן זאָגאַר געטראָפֿן אויף לעשנאָ גאַס, אין האַרץ
פֿון דער יידישער געטאָ — און צעבראַכן אַ גרויס הויז.

עס זיינען דאָן געטויט געוואָרן אַרום 300 פּאַליאַקן און 1600
זיינען פֿאַרוואַנדעט געוואָרן.

עס האָט זיך אָנגעהויבן אין וואַרשע אַ טומל: ס'טייטש, די שטאַט
פֿיגט נאָך אַ רואינירטע פֿון די ערשטע טעג פֿון דער מלחמה, ווען די

דייטשן האָבן איר אַזוי אַכזריותדיק צעשמעטערט; פֿאַרוואָס קומט דאָס, אַז אונזערע פֿאַרבנדעטע זאָלן דווקא באַמבארדירן די פּוילישע געגנט דורכלאָזן דעם פּרעכטיקן קוואַרטאַל פֿון די אויאָדאָווער אַלייען, ווי עס זיינען קאַנצענטרירט אַלע דייטשע אונסטיוציעס און די דייטשע באַפֿעלקערונג.

דער געשריי איז דערטראַגן געוואָרן צו וועמען מען דאַרף; די סאָוועטישע פֿליער זיינען מיט צען טעג שפּעטער געקומען צוריק און געמאַכט אַ חורבן צווישן די דייטשע וואוינונגס־פּלעצער. איבער 500 דייטשע זעלנער און באַצמטע זיינען געהרגעט געוואָרן. עס זיינען, אמת, אויך 200 פּאַליאַקן געפֿאַן, אַבער דאָס איז שוין אומפֿאַרמיידלעך. די פּאַליאַקן האָבן פֿאַרשטאַנען, אַז די סאָוועטישע פֿליער האָבן שוין די אחתע מאַפע פֿון וואַרשע און ווייסן וואו אַראַפּצולאָזן די מאַמבעס. דעם זעלבן טאָג זיינען אויך באַמבארדירט געוואָרן לאָדזש, סקער־ביעוויץ, מאַדקיין, שעדלעץ, וואַצלאָוועק און וואַבראָם. עס איז, ווייזט אויס, געווען געמאַכט מיט אַ גוטן ערפֿאַג און לויט די ריכטיקע אַדרעסן ווייל אין די פּוילישע ראַפּאַרטן געפֿינען מיר ניט קיין אַנ־קלאַגעס...

מיט טויזנטער ליכטיקע אויגן קוקט אַרויס די אונטערערדישע אַרמיי פֿון אירע פֿינצטערע לעכער. מיט אַ פֿיינשאַפֿטלעכער אומ־געדולד וואַרטן זיי אויפֿן סיגנאַל אַרויסצוגיין אין אַפֿענעם קאַמף.

ג.

איינצלעהייטן פון קאַמף אין וואַרשעווער געטאָ.

ווי אַזוי די מלחמה אין געטאָ איז אַרגאַניזירט געוואָרן * די סיבות און דער אויסברוך * טראַגישע און דראַמאַטישע פרטים צו פּערשטן מאל פֿאַרעפֿנטלעכט * וואַרשעווער יידן זיינען באַגאַנגען דעם גרעסטן אַקט פֿון קדושהשם.

ביז איצט האָבן מיר נאָר געהאַט איינצלענע, אַפּערסענע ידיעות וועגן וואונדערלעכן קאַמף, וועלכן די וואַרשעווער יידן האָבן אַנ־געפֿירט אין דער וואַרשעווער געטאָ. אַפֿטמאַל האָט זיך פשוט אויס־געוויזן אומגלויבלעך, אַז אַזאַ קאַמף זאָל טאַקע האָבן פֿאַרגעקומען. ווי אַזוי איז דאָס מעגלעך, האָבן מיר זיך געפֿרעגט, אַז אויסגעמאַל־טעדטע, אויסגעהונגערטע יידן, אַריינגענומען אין געפּאַנצערטן קלעם

פֿון דייטשן פֿויסט, זאָלן זיך „דערלויבן“ אויף אַן אָפֿענע מלחמה מיט די נאַצי־באַנדיטן? מיר האָבן ניט געהערט, אַז אַזוינס זאָלן טאָן די פֿראַנצויזן, די גריכן, די בעלגיער, אָדער די האַלענדער — און דאָ פֿלוצלינג אַזאַ אויסברוך פֿון מוט און העלדנטום, וועלכע פֿאַרכאַפֿן פשוט אונזער אַטעם און פֿאַנטאַזיע. און דאָס האָבן געטאָן יענע נאַ־לעווקער יידן, וועלכע מען האָט פֿאַרשריען אַלס „טרוסן“.

ווען איך פֿלעג רעדן מיט קריסטן און אַפֿילו מיט אַזוי גערופֿענע „קלוגע“ סקעפטישע יידן וועגן די ידיעות, וואָס פֿאַלן אַריין פֿון צייט צו צייט אין מיינע הענט, אַז עפעס גרויסעס, העלדישעס איז פֿאַרגעקומען היינטיקן פֿרייטאָג אין געטאָ — האָט מען זיך צו מיינע רייד באַצויגן אָפֿטמאָל מיט אומצוטרוי; איך פֿלעג הערן, ווי מען זאָגט: אַט גלויבט ניט די אַלע ידיעות; דאָס איז פשוט פֿראַפֿאַגאַנדע; דאָס וויל מען נאָר מאַכן דעם אַנשטעל, אַז אין די אַקופירטע געגנטן קעמפֿט מען מיט דעם דייטש...“

איך האָב דעריבער מיט גרויס אומגעדולד געוואַרט, ווען עס וועלן אַנקומען גלויבנסווירדיקע ראַפֿאַרטן, וואָס וועלן אונז דערציילן, וואָס עס איז פֿאַרט פֿאַרגעקומען אין וואַרשע אין די געהיימניספֿולע וואַכן נאָכן פֿעצטן פסח. און ענדלעך האָב איך זיך דערוואַרט.

עס געפֿינען זיך אין מיינע הענט צוויי אַריגינעלע נומערן פֿון פּוילישע אונטערערדישע צייטונגען, וועלכע זיינען דערשינען אין וואַרשע ענדע אַפּריל און אין מיטן מאַי היינטיקס יאָר. אין די ביידע צייטונגען געפֿינען זיך גענויע באַשרייבונגען פֿון אומפֿאַרגעסלעכען קאַמף אין געטאָ.

די שרייבער זיינען פֿאַליאַקן, איינער פֿון זיי, ווייזט אויס, אַ גרויסער אַנטיסעמיט. און כאַטש ער איז אונזערער אַ שונא, האָט מיט אים געטראָפֿן די זעלבע מעשה, וואָס מיט בלעמען, וועלכן בלָק האָט איינ־געלאָדן, ער זאָל שילטן יידן און אַנשטאַט דעם האָט ער זיי געבענטשט. עויסער אייניקע שטעלן, וואו דער אַנטיסעמיט מיט צענויף יידן מיט דעזערטירן, בונדיסטן מיט קאַמוניסטן, איז די גאַנצע שילדערונג וועגן קאַמף דאָך אַן אַביעקטיווע און דורכגעדרונגען מיט באַוואונדע־רונג. אין דער צווייטער צייטונג, וועלכע איז אַן אַרגאַן פֿון די פּויע־רים, איז שוין די געשיכטע, ווי אַזוי יידן האָבן געקעמפֿט, דורכ־געדריינגען מיט וואַרעמקייט, מיט באַוואונדערונג און מיטגעפֿיל. פֿאַר אַלע די, וואָס קענען וואַרשע, אירע גאַסן, אירע הויפֿן, אירע יידן און איר יוגנט — אַטעמען די געשעענישן מיט לעבעדיקער אַקטואַליטעט. מען הויבט אַן גלויבן דאָס אומגלויבלעכע; אַ גוט אַרגאַניזירטע

יידישע קאמף-דרווישנע האָט פֿאַריאַגט, און אייניקע וואָכן העלדיש געקעמפֿט קעגן דער מעכטיקער דייטשער מיליטער-מאַשין באַוואַפֿנט מיט עראַפֿלאַנען, טאַנקן און האַרמאַטן.

עס איז אָבער אַ פֿאַקט, און הערט, ווי ער ווערט דערציילט דורך צוויי עדות אין צוויי באַזונדערע אונטערערדישע צייטונגען. איך גיב איבער די געשיכטע אַלס איין גאַנצע שילדערונג, אויסטיילנדיק די שטאַרקערע עפּיזאָדן, כאַטש אין דער אמתן זיינע אַפֿילו קליינע איינ-צעהייטן אויך אינטערעסאַנט :

„עס איז די וואָך פֿון 'איסטער' פֿון קריסטלעכן פסח. הינטער די פֿאַרשלאַסענע מויערן פֿון פֿינצטערן געטאָ וואוינען שוין ניט מער ווי אַרום 50 טויזנט יידן; אַלע איבעריקע זיינען נאָך מיט אייניקע חדשים צוריק אומגעקומען אין די שלאַכט־הייזער און גאַז־קאַמערן פֿון טרעמבלינקע, מאַידאַנעק, טראַוויניקי און בעלזשעץ. מען האָט געלאָזן נאָר די, וועלכע זיינען 'ניצלעך' פֿאַר דעם דייטש צו אַרבעטן אין זיין מיליטערישער פּראָדוקציע. איבערגעלאָזן די אַרבעטער מיט זייערע ווייבער און קינדער. אָבער פֿלוצלונג, דעם 20טן אַפּריל, אין טאָג פֿון היטלערס געבורט־טאָג, פֿאַלט אויף די טעראָריזירטע איבערגעבליבֿנע בענע יידן אַ נייע באַמבע, אַ נייער באַפֿעל: 'מיר פֿאַדערן פֿון איך איר זאָלט שיקן אין 'ריכטונג צו מזרח' נאָך 5.000 יידן“.

„אַלע האָבן געוואוסט, וואָס עס מיינט 'שיקן אויף אַרבעט קיין מזרח'. זיינען דאָך ניט לאַנג צוריק געקומען צוויי אַנטשלאַפֿענע יידן פֿון אַזאַ טראַנספּאָרט, וועלכע האָבן אַליין געזען און דורכגעלעבט די רייזע: 'שוין 40 מייַל הינטער וואַרשע האָט מען זיי אַרויסגעוואַרפֿן פֿון די וואַגאַנעס, געהייסן גראַבן גריבער, נאָכהער אַלעמען אויסגע-שטעלט און מיט מאַשין־ביקסן אויסגעמאַרדעט'. די צוויי געראַטע-וועטע זיינען דאָס געווען די, וועלכע האָבן אָנגעצונדן דעם לעצטן פֿונק פֿון אויפֿשטאַנד. שוין פֿריער איז געווען אַראַגאַניזירט דורך די געבליבֿנע יידן אין געטאָ אַ פֿאַראייניקטער קאַמפֿס־קאַמיטעט, וועלכער איז באַשטאַנען פֿון אַלע פֿאַליטישע ריכטונגען, ציוניסטן, בונדיסטן און אַרטאָדאָקסן. עס איז אַ פֿאַר מאַל באַטראַכט געוואָרן די פֿראַגע, צי זאָל מען ענדלעך אָנהייבן אַ באַוואַפֿנטן אויפֿשטאַנד, אָדער אַפֿ-וואַרטן, כדי ניט שטעלן אין סכנה פֿרויען און קינדער. דערווייל האָט מען אָנגעגרייט געווער, אַ גרויסער טייל פֿון וועלכער עס איז צוגע-שטעלט געוואָרן דורך דער פּוילישער אונטערערדישער באַוועגונג אויסערן געטאָ. לויט איינעם פֿון די ראַפּאָרטן איז אין געטאָ אָנגע-זאַמלט געוואָרן וואָפֿן, וועלכע וואָלט גענוג געווען צו באַוואַפֿענען אַ

גאַנצע דיוויזיע. מורא-האַבנדיק, אָז די דייטשן וועלן איבערשניידן די וואַסער-רערן — האָט מען אין די הויפֿן אָנגעגרייט אַרטיזאַנער-ברוני-מער, אַזוי אַז מען זאָל ניט זיין אָפהענגיק פֿון אויסערלעכן וואַסער. די יידן, וועלכע זיינען פֿעאיק געווען צום קאַמף, זיינען אַזע מאַכיליזירט געוואָרן. געוועזענע אַפֿיצירן פֿון דער פּוילישער אַרמיי האָבן איבער-גענומען די קאַמאַנדע איבער באַזונדערע אַפּטיילונגען. פֿיל ווייבער און קינדער פֿון די מער אַקטיווע אַנפֿירער פֿון געפֿאַנטן אויפֿשטאַנד זיינען נאָך אין אַנהייב אַפֿריל אַרויסגעראַטעוועט געוואָרן דורך די מויערן פֿון געטאָ און אַוועקגעשיקט אין ווייטע דערפֿער צווישן פּויערים. זייערע מענער און פֿאַטערס האָבן גוט געוואוסט, אַז מער וועלן זיי שוין ניט זען זייערע נאַענטסטע און ליבע, אַבער זיי האָבן העלדיש געקוקט דעם שיקזאַל אין די אויגן.

ווען אין פֿאַרפֿלוצטן טאָג פֿון היטלערס געבורטס-טאָג, דעם 20טן אַפֿריל, האָט מען אַ פֿאַדער געטאָן נאָך פֿינף טויזנט יידן, איז דאָס געוואָרן ווי אַ סיגנאַל צום אויפֿשטאַנד. דורך הונדערטער שליחים פֿון גאָס צו גאָס, פֿון הויז צו הויז, איז געוואָרפֿן געוואָרן דער לאַזונג: „קייין איין מענטש וועלן מיר ניט געבן! בעסער אַזע ווי איינער שטאַרבן אין קאַמף!“

„די מאַכיליזירטע האָבן גלייך פֿאַרנומען זייערע פּאַסטנס; וואָפֿן איז אַרויסגעגעבן געוואָרן. די טויערן פֿון געטאָ זיינען גענומען געוואָרן אונטער קאָנטראָל.“

דער ערשטער פֿייער איז אויסגעבראַכן ביים אַריינפֿאַר אין געטאָ-טויער אויף דזשיקע גאָס: אַ אַפּטיילונג שטורמיסטן האָט אַריינמאַר-שירט אין דער געטאָ, וואָס האָט אויסגעזען ווי אויסגעשטאַרבן.

„פֿרוצלונג אַבער האָבן זיך פֿון די שטיצע 'טויער' הייזער אָנגע-הויבן שיטן קוילן פֿון די דעכער פֿון די פֿענצטער, פֿון די טויערן. די ערשטע שטורמיסטישע הינט זיינען געפֿאַן, די אַנדערע זיינען צעלאָפֿן. עס האָט געדויערט אַ שטונדע, און דורך די טויערן אויף פֿראַנצויס-קאַנסקע און דזשיקע גאָס, האָבן זיך אַריינגעריסן פֿיר פּאַנצער-אוי-טאַמאַבילן און נאָך זיי טראַקס אָנגעלאָדענע מיט דייטשע סאַדאַטן; מען האָט אָנגעהויבן באַמבאַרדירן כאַאָטיש דעם מוראַנאַווער פֿלאַץ, נאַעווקעס און דזשיקע. אַבער ווידער אַמאַל זיינען די היטלעריסטן פֿון אַזע זייטן פֿאַרוואָרפֿן געוואָרן מיט האַנט-גראַנאַטן און באַהאַגלט געוואָרן מיט אַ געדיכטער שיסעריי פֿון די יידישע קעמפֿער.“

„די פאנצער אויטאמאבילן זיינען צעשמעטערט געווארן; פֿיל טויטע סאָדאָטן זיינען געפֿאַלן און די איבעריקע זיינען פשוט אַנטפֿאַלן דורך די איצט שוין אַפֿענע טויערן פֿון געטאָ.
דעם 20טן אָפּריל האָבן די דייטשן פֿאַרשפּילט זייער ערשטע שלאַכט אין קאַמף מיט אַ באַוואַפֿנטן יידישן קעגנער.
„עס איז געעפֿנט געוואָרן דער 'צווייטער פֿראַנט' אין די מויערן פֿון וואַרשע.

„נאָך אין דער זעלבער נאַכט זיינען געשטעלט געוואָרן האַרמאַטן אויפֿן קראַסינסקי פּלאַץ און אויף באַניפֿראַטערסקאַ גאַס און עס זיך אַנגעהויבן אַ רעגולֶע שלאַכט. די האַרמאַטן האָבן באַשאַסן די הייזער אויף די נאַלעווקעס... די גאַנצע שטאָט איז אַריינגעפֿאַלן אין אַ פּאַנישער שטימונג. ספּעציעל האָבן זיך דערשראָקן די ציווילע דייטשן אין זייער שטאַט-טייל: זיי האָבן געמיינט, אַז דאָס איז שוין דער סוף און אַז וואַרשע איז באַפֿאַלן געוואָרן פֿון אַ שונאַ... איבער יידישן געטאָ האָבן זיך אַנגעהויבן ווייזן פֿלאַמען — און די גאַנצע שטאָט איז איינגעהיטלט געוואָרן אין אַ דיקן רויך. פֿאַרטאַג האָט אַ באַדייטנדיקע אַפּטיילונג פֿון נאַציס אַנגעהויבן שטורמען ד י הייזער ביי באַניפֿראַטערסקאַ און נאַוואַליפּיע גאַסן — די ביידע עקן פֿון געטאָ אָבער נאָך אַ שטאַרקערער פֿייער פֿון די יידישע פֿאַרטיידיקער האָט זיי באַגענגט, און ווידער אַמאַל האָבן די נאַציס איבערגעפֿאַזן פֿאַרברענטע אוי-טאָמאָבילן און פֿיל געווער...

ביידע פּוילישע עדות באַשטעטיקן, אַז די דייטשן האָבן זיך פֿאַר-האַלטן ווי 'טרנסן', און נאָך אַ צוויי-שעהדיקן קאַמף זיינען זיי פשוט אַנטפֿאַלן.

די געטאָ איז געבליבן פֿריי פֿון פּאַליציי און פֿון סאָדאָטן. ביי טאַג האָט זיך אין די גאַסן קיין דייטש ניט באַוויזן. דערפֿאַר אָבער ביינאַכט, ספּעציעל די דריי נעכט פֿון 22טן, 23טן און 24טן אָפּריל, האָט די אַרטיעריע אויסער דער געטאָ באַשאַסן די הייזער און אונ-טערגעצונדן זיי איינע נאָך דער אַנדערער. אַזוי האָבן געברענט הונ-דערטער הייזער אויף נאַלעווקעס, קאַרמעליצקע, מילע, פּלאַץ מוראַ-נאַוסקי און סמאַטשע. זיי זיינען אַלע איינגעפֿאַלן און פֿון די דאָזיקע גאַסן זיינען געבליבן נאָר חורבות. אָבער דער קאַמף האָט זיך נאָך אַלץ ניט אַפּגעשטעלט. פֿון די חורבות און פֿון די קעלערן זיינען אַרויסגע-פֿאַלן די יידישע גבורים און מיט באַמבעס און קוילן באַוואַרפֿן יעדע באַדייטנדיקע מיליטערישע אַפּטיילונג, וואָס האָט זיך פרובירט אַריי-באַקומען אין געטאָ. אַ גרויסע אַפּטיילונג יידישע קעמפֿער האָט זיך

פֿאַרפֿעסטיקט ביים ווינקל פֿון לעשנאָ גאָס און פּושעיאָוד. די דייטשן, וועלכע האָבן פֿאַרנומען די טלאָמאַצקע גאָס, האָבן דאָן אונטערגעצונדן די גרויסע סינאָגאָגע, כדי זי זאָל זיי ניט שטערן ביים שטורמען די אַריינגאַנגען אין געטאָ.

ביידע פּאַליאַקן דערציילן :

„מיר ווייסן ניט ווי גרויס עס איז געווען די יידישע קאַמפֿס-אַרגאָ-ניזאַציע און ווי שטאַרק באַוואַפֿנט זי איז געווען, אָבער פֿונדעסטוועגן האָט די געטאָ געקעמפֿט אין משך פֿון פֿיר וואָכן צייט קעגן פֿיף-פֿאַ-כיקע כּוחות פֿון דייטשן מיליטער. מיר קאָנען ניט פֿאַרשטיין, פֿון וואַנען האָט זיך ביי זיי גענומען אַזוי פֿיל מוט און אויסדויער.“

פֿיר וואָכן צייט! האָט דאָך אַזוי פֿאַנג געדויערט דאָס באַלאַגערן פֿון וואַרשע, ווען די מלחמה האָט זיך אָנגעהויבן, און ווער האָט דאָס געקאַנט גלויבן, אַז אַ הייפֿל יידן וועלן דאָס ווידערהאַלן אין יאָר 1943 ? און ווייטער דערציילן די באַריכטן :

„טאָג איין, טאָג אויס, וואָך איין, וואָך אויס האָבן זיך איבערן שטאָט געוויקלט די פֿייערן, וועלכע מען האָט געקאַנט זען צענדליקער מילדן ווייט. וויפֿל קרבנות זיינען געפֿאַלן, וויפֿל יידן זיינען אומגע-קומען, ווייסן מיר ניט און קיינער וועט שוין מסתם קיין מאָל ניט וויסן. אין די צעשטערטע היזער און קעלערן ליגן אויף קויל פֿאַרברענטע טויזנטער איבערבלייבענישן פֿון מענטשן, וועלכע מען קען ניט דערקענען און אַפּטיילן איינער פֿון צווייטן. מיר שאַצן, אַז אַרום פֿינף טויזנט פֿון די קעמפֿער זיינען ניט אַרויס לעבעדיק... די איבעריקע יידן האָבן זיך אונטערגעגעבן און געענדיקט מיטן געוויינלעכן מאָר-טירער-טויט. אייניקע טויזנט יידן האָבן זיך דעמאָלט, ווען די פֿייערן האָבן געפֿלאַקערט, זיך אַרויסגעריסן אין דער ברייטער וועלט דורך די אַפענע געטאָ-טויערן און זיינען פֿאַרשוואַנדן געוואָרן צווישן דער-באַרעמדיקע מענטשן פֿון אַנדערע גלויבנס.“

די פּאַליאַקן דערציילן, אַז אינעווייניק אין געטאָ און אין די אַרומיקע קוואַרטאַלן האָבן די יידן פֿאַרניכטעט אַלע פֿאַבריקן, וועלכע האָבן געאַרבעט פֿאַרן מיליטער: די גרויסע אַמוניציע פֿאַבריק אויף זשעֿאַזאַנאָ גאָס, די פֿאַבריק פֿון מאַטראַצן אויף לעשנאָ, אַלע סקלאָדן פֿון דער אינטענדאַנטור מיט אַניפֿאַרמען, וועש, שטיוויל און מעבל. די דייטשן שאַצן זייער היזק אין מיליאָנען דאָלאַרן. אַרום טויזנט גע-הרגעטע מיליטער און נאָך מער פֿאַרוואַונדעטע זיינען אויפֿגעראַמט געוואָרן אין די גאַסן.

דאָס אינטערעסאַנטסטע דערביי איז, און דאָס דערקלערט אַפֿשר די שוועריקייטן, וואָס די נאַציס האָבן געהאַט ביים באַהערשן דעם אויפֿ־שטאַנד: מערסטנטיילס יידישע קעמפֿער זיינען געווען געקליידט אין דייטשע אונטערמען מיט העלמען אויף די קעפֿ, אַזוי אַז די דייטשן האָבן אַפֿטמאַל ניט געוואוסט, ווער איז זייערס אַ זעלנער און ווער איז אַן איבערגעטוענער ייד, זייענדיק אַנגעטאַן אין נאַצישע מונדירן, האָבן די דרייטע יידן זיך געקאַנט דערנענטערן צו די פּאַנצער־אויטאָמאָבילן און האַרמאַטן און צעשמעטערן זיי מיט האַנט־גראַנאַטן.

נאָך דעם ווי דער קאַמף האָט שוין געדויערט 10 טעג און מען האָט וועגן אים שוין אַנגעהויבן רעדן אין בערלין, איז קיין וואַרשע אַנגעקומען אַ גרופּע צייטונגס־קאַרעספּאַנדענטן, כדי מיט זייערע אויגן צו זען, וואָס דאָ קומט פֿאַר. אַן עדות באַשרייבט, ווי מען האָט די שרייבער געבראַכט אין אַ טייל פֿון געטאַ, וואָס איז שוין דאָן געווען „באַרויאַקט“, און קיין איין פֿעבעדיקער נפֿש איז דאָרט ניט געבליבן. די קאַרעספּאַנדענטן זיינען געווען אַרומגערינגלט פֿון אַ פּלאַטון שטור־מיסטן. פֿאַרויס איז געפֿאַרן אַ פּאַנצער־אויטאָמאָביל מיט פּאַטאַגראַפֿן, אויף די גאַסן זיינען געלעגן רויכערדיקע חורבות און צווישן זיי — ניט אויפֿגעראַמטע טויטע קערפּערס פֿון יידן און דייטשן, פֿון דערווייטנס האָבן זיך געהערט אַפֿטע שיסערייען פֿון מאַשינען־געווער.

„פֿאַרוואָס באַגראַבט איר ניט די מידיטער־לייט? — האָט גע־פֿרעגט איינער פֿון די קאַרעספּאַנדענטן.

„ווייל מיר וויסן ניט ווער פֿון זיי איז אַ דייטש און ווער אַן איבערגעטאַענער ייד“ — האָט ציניש געענטפֿערט דער אַפֿיציר, וואָס האָט געפֿירט די אַפֿטיילונג.

שפּעטער האָט דער זעלבער אַפֿיציר דערקלערט די קאַרעספּאַנ־דענטן פֿאַלגענדעס:

„איר מוזט פֿאַרשטיין, פֿאַרוואָס עס קומט אונז אַן אַזוי שווער די פֿולשטענדיקע באַהערשונוג פֿון דער גאַנצער געטאַ פּאַזיציע. די יידן האָבן זיך פֿאַנג געגרייט צו אַט דעם קאַמף. זיי האָבן זייערע קעלערן פֿאַרוואַנדלט אין אייז־בעטאָן און דאָרט באַהאַלטן ווייבער און קינדער. די קעלערן זיינען צווישן זיך פֿאַראייניקט געוואָרן מיט אונטערערדישע דורכגאַנגען, די גאַנצע געטאַ איז פּשוט דורכגעשניטן מיט אַזעלכע קאַנאַלן אונטער דער ערד און ווען מיר נעמען איין הויז, זיינען שוין די פֿאַרטיידיקער אַנטלאָפֿן אונטער דער ערד אין אַן אַנדער גאַס. נאָך מער: עס זיינען געמאַכט געוואָרן אַפֿילו פֿעכער צו גאַסן אויסער דער געטאַ, פֿון וואָנען זיי קענען פֿייכט אַנטלויפֿן. מיר האַלטן דעריבער

איצט אויפן אויג אויך אלע ארישע גאסן אויסער דער געטא... די יידן קאפיטולירן ניט, נאר אדער זיי פאלן, אדער ווערן אנטרונען. אט אזוי האט זיך א שטורמיסטישער אפיציר געקלאגט פאר דער פרעסע, צווישן וועלכע עס זיינען אויך געווען איטאליענער, אונגארן און שוועדן. ער האט ווייטער פארטגעזעצט:

„דאס איינציקע מיטל איז — פארניכטן זיי, פארניכטן אלץ: מענטש, היזער, עסנווארג, אלץ! נאר אויף אזא אופן וועט אויפהערן דער „צווייטער יידישער פראנט“!

איינער פון די פאליאקן גיט נאך צו עטלעכע איינצהייטן:

„איצטער איז שוין דער 15טער מאי; די געטא עקזיסטירט ניט מער; עס זיינען צעשטערט געווארן אלע היזער דארט; געבליבן נאר א טייל פישנאג גאס; דער היזק איז גרעסער ווי פון דער דייטשער באמבארדירונג אין ערשטן חודש פון דער מלחמה; מיט באוואונדערונג און אנטציקונג האבן מיר זיך צוגעקוקט צום אויפפלאמען פון פייער פון די מפבייער. אט ביי אונזערע, אפטמאל פאראכטעטע יידן. מיר ווייסן, אז מיר זיינען עדות פון א געשעעניש, וואס וועט טויזנטער יארן בלייבן אין מענטשלעכן זכרון.“

*
* *

איך האב פון אנפאנג דערמאנט, אז די פאקטן, וואס זיינען אויבן געבראכט געווארן, ווערן דערציילט פון קריסטן. ריכטיק האט בא- מערקט איינער פון זיי:

„עס איז אין ווארשע היינטיקן פריינג פארגעקומען א געשעעניש, וואס איז פון אומגעוויינלעכער וויכטיקייט פאר דער געשיכטע.“

אויב מיר וועלן האבן גליק, וועלן מיר אין גיכן הערן, וואס יידן דערציילן וועגן איר; אפשר אויך אזעלכע יידן, וואס האבן פערזענדלעך אנטיל גענומען אין עפענען דעם רומפולן און פאנטאסטיש-רעאליסטישן „צווייטן פראנט“.

ד.

זוי די פאליאקן פון דער אונטערערדישער באוועגונג האבן צוגעשטעלט געווער אין די געמאס.

עס איז זעלבסטפארשטענדלעך, אז ביו די מלחמה וועט זיך ענדליך קאן מען ניט דערציילן קיין סך שפאנענדע, אינטערעסאנטע איינצהייטן, ווי אזוי ווערט אין אן אקופירט לאנד ארגאניזירט אן אונטערערדישע

אַרמיי, צעטיילט אין פולקן, דיוויזיעס, אַרמיען, מיט סערזשאַנטן, אַפֿיצירן, גענעראַלן... יעדער ווייס זיין פּלאַץ זיין ראַנג און וואָס ער וועט דאַרפֿן טאָן, ווען דער גרויסער גלאַק פֿון אויפֿשטאַנד וועט אָנהייבן קלינגען.

מיר ווייסן, צום ביישפּיל, אַז אין פּוילן זיינען אויף אַזאַ אַוּפֿן פֿאַרבאַרייטעט גאַנצע 250 טויזנט מענטשן, צעשאַטן איבערן גאַנצן לאַנד געקירעוועט דורך אַ שטאַב מיט אַ הויפּט-קאָמאַנדיר, וועלכער רופֿט זיך: „שעף פֿון באַוואַפֿנטן קאַמף“.

זיינע סאַדאַטן זיינען כמעט אַלע באַשעפֿטיקט אין ציווילן לעבן אַלס אַרבעטער, פּויערים, באַאַמטע, אַ שייַן ביסל פֿון זיי מוזן אַפֿילו טראָגן די חרפה פֿון זיין „קאַלאַבאָריישאַניסטן“, ווייל מען זעט ווי זיי חברן זיך מיט די דייטשן, פֿאַרנעמען גאַנץ הויכע שטעלעס אין אינ-דוסטריעס, אַדער האַלב-מיליטערישע אַרגאַניזאַציעס: רעדן הויך און אַפֿן דייטש, לויבן די חכמות פֿון „פֿירער“...

זיי אַליין לייַדן שטאַרק דורכדעם פֿון די דורכשניטלעכע פּאַליאַקן, ווערן באַיקאַטירט: ווייל גאַנץ ווייניקע ווייסן, — אַז אַט די „פֿאַררעטער“ זיינען פשוטע סאַדאַטן פֿון דער אונטערערדישער אַרמיי, וועלכע דינען אַלס די אויגן און אויערן פֿון באַפֿרייענדיקן „סיגנאַל קאַרפּוס“...

אין פֿאַרשיידענע געגנטן, אין דערפֿער, אין וועלדער זיינען באַ-גראַבן גרויסע זאַפּאַסן געווער און מלחמה-אַמוניציע: ניט אַרץ האַבן די דייטשן געפֿונען, ווען די פּוילישע אַרמיי האָט זיך צוזאַמענגעבראַכן אין סעפטעמבער 1939; די וועלט וועט אַפֿשר איבערראַשט ווערן, ווען זי וועט זיך דערוויסן, וויפֿל סקאַדעס זיינען אַפּגעשפּאַרט געוואָרן און אַרונטער אין „אונטערגרונט“.

כדי זיך מיט דעם דאָזיקן געווער צו באַנוצן דאַרף מען האַבן אַ פֿאַרמעלע דערלויבעניש פֿון דער געהיימער מיליטערישער קאַמאַנדע. נאָר אין זעלטענע פֿאַלן ווערט אַזאַ דערלויבעניש אַרויסגעגעבן.

אַלס אַזאַ אויסנאַם-פֿאַל איז אַנערקענט געוואָרן דאָס אַרויסגעבן גע-ווער צו די יידישע קאַמף-דרושינעס, וועלכע האַבן זיך געגרייט שטעלן דעם לעצטן ווידערשטאַנד אין די געטאָס פֿון וואַרשע, ביאַליסטאָק, ניעסוויזש און אַנדערע, דערווייל פֿאַר אונז אומבאַקאַנטע פּלעצער.

די יידן האַבן דאָ אין וואַרשע אָנגעהויבן פֿאַדערן גלייך נאָך דעם, ווען עס איז קלאַר געוואָרן, אַז אַלע טראַנספּאָרטן, וואָס ווערן אַרויס-געשיקט פֿון וואַרשע פֿלומרשט אויף אַרבעט, ווערן אויסגעמאַרדעט אין טרעמבלינקע.

שוין אין דעצעמבער 1942 איז געמאכט געווארן א ווענדונג נאך געווער דורך די פארבינדונגס-מענטשן פון דער פוילישער סאציאליס-טישער באוועגונג.

דער געהיימער שטאב אבער, האט זיך באצויגן מיט א געוויסן אומצוטרוי צום געפלאנטן יידישן אויפשטאנד. מען האט די ביטע אפגעזאגט, דערקלערנדיק: אז עס איז פאראן א מורא, דאס די געווער קען אריינפאלן אין די הענט פון די דייטשן.

דער יידישער אויפשטאנדס-קאמיטעט האט אבער זיך אלץ פעסטער ארגאניזירט: טויזנטער אנטוילנעמער האבן זיך שוין געהאט פאר-שריבן, גרייטע צו שטארבן מיט געווער אין די הענט ...

עס זיינען אויך אריינגענומען געווארן אין יידישן קאמפס-שטאב אייניקע פוילישע אינסטרוקטארן.

דער דרוק צו באקומען וואפן פון פוילישן אונטערגרונט איז געווארן אלץ שטארקער ... ענדלעך איז די זאך דערגאנגען קיין לאנדאן, וואו די יידישע פאדערונג איז פארשטאנען און אפגעשאצט געווארן ... פון דאנען איז ארויס א באפעל: „ארויסגעבן די גייטיקע צאל מאשין-געווער, אויטאמאטישע ביקסן, רעוואלוערן און איבער-הויפט האנט-באמבעס“.

דורך פארשיידענע וועגן זיינען די באדייטנדיקע פעק מיט אמוניציע צוגעשטעלט געווארן אין די געטאס, וואו דער ווידערשטאנד האט זיך געזאמלט אנהייבן ...

אויך פוילישע מייטערישע אינסטרוקטארן זיינען צוגעשטעלט געווארן צי די יידישע אנפירער.

מען האט געקעמפלט צוזאמען, און צוזאמען געפאלן ... דער פכוד פון די געטאס איז געראטעוועט געווארן דור-דורות.

ה.

יידן שרייבן פון „ענעם זייט סמבטיון“ * בריוו פון מזרח-גאליצישע שמעט * ערגעץ אין א וואלד אויפן גרענעץ * פארקליידעטע חלוצים ברענגען גרוסן * די סמבטיון לעגענדע אין א נייער אויסגאבע * א מיליאן „פארלוירענע יידן“ געפינען זיך הינטער פשעמישל.

פאר מיר ליגן אונטערערדישע באריכטן, געשריבן אין פראנ-צויזש, דייטש, העברעאיש און יידיש. כאראקטעריסטיש זיינען די העברעאישע בריוו, געשריבן אין אפטן משפילישן סטיל, אבער מיטן

טאָן פֿון די בריווערעך, וועלכע עס האָט געשיקט דער אומשטערבֿלעכער מנחם-מענדל צו זיין ווייב שיינע-שיינדל. מער ניט, מנחם-מענדל איז אין די דאָזיקע בריוו אַ טראַגישער וואַנדערער פֿון סטאַניסלאָוו קיין קאַלאָ-מייע און פֿון דאָרטן קיין שניאַטין אויף דער אַטער פּויליש-רומענישער גרענעץ. שיינע-שיינדל איז אַרויסגעשפרונגען פֿון אַ לויפֿנדיקן צוג, וואו מען האָט איר מיט נאָך טויזנטער יידן געפֿירט צו דער שחיטה. מנחם-מענדל איז נאָך פֿון פֿריער אַנטלאָפֿן מיט אַ פּיצל קינד אויף די הענט, און ער גנבעט זיך אַריבער צום „גליקלעכן“ גרענעץ, וואו אויף דער צווייטער זייט האַפֿט ער „באַפֿרייט“ צו ווערן פֿון די בלוטיקע ציגיינער, וועלכע רופֿן זיך רומעניש פֿאַלק.

זיצט ער אויפֿן גרענעץ, פֿאַרשטעקט אין אַ פֿאַך אין אַ וואַלד און ער שרייבט בריווערעך צו אַ גוטן פֿריינד אין בוקאַרעסט. ער באַשרייבט אין זיי די פֿינצטערע שחיטות אין גאַליציע, וועלכע ער האָט געזען מיט זיינע אייגענע אויגן און קלאַגט זיך צווישן איין געשיכטע און דער צווייטער, אַז „ווי אַזוי קען מען לעבן, ווען פֿאַר אַ קילאַ קמח דאַרף מען צאָלן שלשה לאַקשן (דריי דאָלאַר) און אַז דער מוכ“ איינער פֿון די „חסיד“ אומות העולם, וואָס וועט דעם בריוועלע צו-שטעלן, דער דאָזיקער ימח-שמוניק, וואָס שותה דמינו בצעבערין (טרינקט אונזער בלוט מיט עמערס) נעמט פֿאַר זיין הייליקער טירחה אין גאַנצן עשרים לאַקשן“. וויפֿל גאַליקן הומאַר פֿאַרמאַגט דאָס אונזער אומ-גליקלעכער ברודער דאָרטן אין וואַלד, ווען ער שרייבט אַרום, ווי זיין שיינע-שיינדל, זיין ווייב, הייסט עס, האָט אויסגעזען, ווען זי האָט נאָכן אַרויסשפּרינגען פֿון צוג, ווייל זי האָט געבענקט נאָך איר קינד משה'לע — געוואַנדערט אין אַ שלאַקס-רעגן און בלאַטעס, ביז זי האָט ווידער זיך דערשלעפט צום מאַן און קינד.

ער שרייבט: „אַל תראוני שאני שחרחורת“, זי האָט טאַקע אויס-געזען שוואַרץ ווי די ערד, אָבער „על כן עלמות אהבוני“, די וועלטן (אַ שפּיל פֿון ווערטער) זיינען מיר דאָן ליב געוואָרן...“

און דערנאָך קומען אַזעלכע טראַגישע ידיעות, געשריבן אין אַ קאָלטן טאָן פֿון אַ היסטאָריקער: „הושענה-רבה איז געווען אַ יום-הדין פֿאַר יהודים, י"ג מאות האָט מען דאָן גענומען בקאַלאַמייא. ערב יום הכפּורים זיינען אין שניאַטין נהרג געוואָרן חמשה מאות. זיינען זיי אַלע אין די נאָענטסטע וועלדער צו איין גרויסן קבר ישראל געבראַכט געוואָרן.“

„שפעטער, דעם 6טן נאָוועמבער (1942) שחטו עוד ז' מאות בקאַ-לאַמייא. און דערנאָך זיינען שוין ביז פסח פֿאַרגעקומען בלויז קליינע הריגות.“

אין סטאניסלאוואו זיינען נאך סוכות נהרג געווארן מ"ב אלפים, — אנשים נשים וטף (מענער, פרויען און קינדער). אין קאסאוו זיינען אין דעם זעלבן "זמן שמחתנו" אויסגעשאסן געווארן דירעקט אין די קברת אחים (ברידער קברים) ב' אלפים ה' מאות — שוין צוזאמען מיט די לייכט פארוואונדעטע זיינען זיי פארשאטן געווארן.

אין האראדענקא און זאבלאטאוו זיינען לעבעדיקע קינדער דער-שטיקט געווארן אדער אין וואסער געווארפן. אין דריטן טאג חול המועד פסח איז פארברענט געווארן אחי ר' תנחום זצ"ל, זוגתו ובנו (מיין ברודער תנחום, זיין ווייב און זיין זון). ארום האבן געברענט היינער, זיינען זיי אלע דערשטיקט געווארן אויפן בוידעם.

ריבא הפליט, ויגד... שליחים, וואס זיינען נאך וואס געקומען אין ווארשע זאגן, אז אין שניאטין זיינען פון די ג' אלפים און ד' מאות יהודים געבליבן נאך צען. אין האראדענקא זיינען פאראן נאך ט"ו מאחינו, אלע פרנסה-לאזע.

אין טארנאפאלער געגנט — ווען די רשעים זיינען געקומען איז פון אנהאנג אן געווען ביטער — איצטער, בדי עין הרע איז רואיק. אין סטאניסלאוואו האט מען דעם ראש-הקהל געהאנגען אויף די טעלעפאן-סלופעס. ער איז אזוי געבליבן אויף דער תליה ב' ימים, למען ישמעו ויראו...

איך ווייס ניט, וואס עס איז געווארן פון דעם שרייבער פון דער מוראדיקער כראניק, וועלכער האט געשיקט דעם קוטשמעוואטן ווארד-גוי קיין רומעניע פאר "עשרים לאקשן" מיט זיין בריוועדע. אבער דאס פאפיר איז דערגאנגען קיין בוקארעסט, שפעטער קיין קאנסטאנטינאפאל, צוזאמען מיט הונדערטער אנדערע אזעלכע איוב-ידיעות. און דערנאך, אונטער רויטע טריוואקס-זיגלען פון א דיפלא-מאטישער פאסט, האבן די פאקטן דערשלאגן זיך צו יענע טישן אין לאנדאן און וואשינגטאן, וואו די מלחמה-פארברעכנס ווערן רעגיס-טרירט, קלאסיפיצירט, און אז גאט וועט געבן, וועלן די מערדער פון קאנאמייע און סטאניסלאוואו הענגען אויף די זעלבע טעלעפאן-סלופעס, אויף וועלכע עס איז געהאנגען "ב' ימים" דער ראש-הקהל פון סטאניסלאוואו, דערווייל דער אומבאקאנטער קדוש...

* *
*

איך נאטיר יעדע ידיעה, אז ערגעץ-וואו האבן זיך אפגעפונען יידן און אפשר זיינען די ידיעות, דאס אלע דעפארטירטע פון פארשיי-דענע מקומות ווערן טאקע אין וועג אויסגעקוילעט, א רעזולטאט פון

פֿאַרשטענדלעכען פּסיכאָ, וועלכער האָט אַרומגעכאַפּט אונזערע גע-
פייניקטע ברידער וואָס געפֿינען זיך אין די נעגל פֿון די נאַציס? מיר
לייענען טאַקע יעדן טאָג ווידערשפרעכנדיקע ידיעות, אָז אין פּוילן
זיינען געבליבן נאָר אַ פֿינפֿטל אָדער אַ צענטל פֿון דער פֿריערדיקער
צאָל יידן, אַז מיריאַנען זיינען אויסגעקוילעט געוואָרן.

אַבער פֿון דער אַנדערער זייט אַנטהאַלטן די דאָקומענטן, וועלכע
זיינען געבליבן נאָר אַ פֿינפֿטל, אָדער אַ צענטל פֿון דער פֿריערדיקער
איך האָב איצט פֿאַר זיך, גרוסן, וועלכע איך וויל איבערגעבן אזוי ווי
זיי שטייען און גייען. זיי קומען פֿון אַ זייער זיכערער יידישער קוועלע
אין פּוילן, פֿון יענער שוין איצט לעגענדאַרער גרופּע חלוצים און
חלוצות, וואָס וואַנדערן אַרום איבערגעטאָן פֿאַר פּויערים און פּויער-
טעס... פֿון יענער שיינער, העלדישער חברטע, וואָס איך האָב פּער-
זענלעך געקענט אין וואַרשע, אָבער קיין מאָל זיך ניט פֿאַרגעשטעלט,
אַז הינטער די בלויע אויגן און בלאַנדע האָר פֿון דער דאָזיקער אינטע-
ליגענטער חלוצה, ליגט פֿאַרבאָרגן אַן אוראַטער ביבלישער געמיש
פֿון דבורה און יהודית, פֿלאַמט אַ מערקווירדיקע העלדישע נשמה, וועל-
כע האָט ענדלעך געפֿונען איר תקון אַלס קרבן-עוילע אויפֿן מזבח
פֿון קדושה-השם...

אויב אין גאַנץ סאָויעט-רוסלאַנד ווערט געפֿייערט, און מיט
רעכט, דער אַנדענקען פֿון דער 18-יאַריקער פֿאַרטזאָנקע סאַניאַ קאַז-
מאַדעמיאַנסקאַיאַ, וועלכע האָט זיך געלאָזן פֿאַרפֿייניקן און אויפֿהענגען,
אַבער ניט אַרויסגעגעבן דעם סוד פֿון אירע חברים, וועלן מיר יידן
אויך, ווען עס וועט קומען די צייט, האָבן וועמען צו דערמאָנען, און
מיט גרויס שטאַץ וועלן מיר אַנרופֿן די נעמען פֿון אונזערע נייע
העלדן, די העלדן פֿון יידישן פֿאַלק.

מאַמעס וועלן קינדער פֿאַרוויגן מיט באַיאַדעס וועגן שטאַצע,
יונגע מיידלעך און בחורים, וועלכע האָבן דאָן, ווען די ערד איז געווען
מיט בלוט דורכגעזאַפּט און אונטער די פֿיס האָט געברענט, מוטיק
און אַנטשלאָסן געוואַנדערט פֿון געטאָ צו געטאָ, פֿדי צו ברענגען אַ
ביסל הייל און אַ טך האַפֿענונג.

אַט דערציילט, אין איר בריוו, איינע פֿון די דאָזיקע חלוצות,
וועלכע זאַמלט צונויף ערגעץ-וואו אין פּוילן די ידיעות וואָס עס ברענ-
גען די וואַנדערנדיקע חברים:

„אייערע שפּיחים קומען לעצטנס מיט נעגאַטיווע באַריכטן. דער
גאַנצער געגנט פֿון „גענעראַל-גאַווערנמענט“ (צענטראַלער טייל פֿון
פּוילן) ווערט „אַנטיידישט“. מיר זיינען דעריבער זייער טרויעריק,

אבער מיר מוזן רעכענען מיט דער טאטזאך, אז אלע פערזאנען וועלכע געפינען זיך אין דעם דאזיקן טייל פון לאַנד וועלן ווארשיינלעך פֿאַר-ניכטעט ווערן".

„אָבער לעצטנס האָט חבר ב. געבראַכט אַ ידיעה, אַז ער האָט געטראָפֿן אין דעמבלין-אירענע און קאַנסקע-וואַלע (לובלינער קאַנט) פֿיל פּוילישע יידן, מיט אַ וואָך צוריק זיינען אַהין אויך געבראַכט געוואָרן טויזנטער בעלגישע יידן. אַ צווייטער שליח דערציילט, אַז אין באַכניע, נעבן קראַקע, האָט ער געטראָפֿן אַרום פֿינף טויזנט פּוילישע יידן. ער האָט אויך געזען יידן אין סטאַניסלאָוואָו, אָבער ניט געקענט צוקומען צו זיי. אויך אין בעלזשיץ, נעבן לובלין, האָט ער אָנגעטראָפֿן אַ צאָל וואַרשעווער יידן...“

און דאָ קומט אין ראַפּאָרט אַ סענסאַציאָנעלער זאַץ, וועלכן איך וואָלט ניט וועלן קאָמענטירן: „מיר האָבן געפֿונען שפורן, אַז אויף יענער זייט פֿון טייך בוג, צווישן ראָוואַ-רוסקא און פּושעמישל, אין גאַליציע, געפֿינט זיך אַ גרויסע יידישע געמיינשאַפֿט, וועלכע איז דאָרט אַהין איבערגעזיידלט געוואָרן פֿון פֿאַרשיידענע פּלעצער. מען זאָגט, אַז דאָרט זיינען פֿאַראַן איבער אַ מיליאָן יידן, אויב ניט מער. צוקומען אַהין האָבן מיר דערוויייל ניט געקאַנט.“

אַ מיליאָן יידן אָדער מער... דאָס איז אַ צו וויכטיקע ידיעה, מען זאָל קענען ציען פֿון איר קאַנסעקווענצן, נאָר אויפֿן סמך פֿון די „שפורן“, וועגן וועלכע עס רעדן די שלוחים. מען מוז אַפּוואַרטן גע-נויערע איינצלהייטן איבער יענעם געגנט.

אָבער צי דערמאַנט ניט די נאָר וואָס געבראַכטע אינפֿאָר-מאַציע יענע אַלטע צייטן, אין אַ בית-מדרש, צווישן מנחה און מערב, ביי אַ צאָנקענדיק ליכטל אויף אַ הינקענדיקן „שטענדער“, ווען יידן האָבן זיך דערציילט: „מיר האָבן שפורן, אַז אויף יענער זייט פֿון טייך סמבטיוו, צווישן דעם קאַלטן ים און די הרי-חושך, געפֿינען זיך אונזערע פֿאַרלאָרענע עשרת-השבּטים. זיי זיינען אָפּגעטיילט פֿון דער גאַנצער וועלט מיטן טייך, וואָס שליידערט אַ גאַנצע וואָך פֿייערדיקע שטיינער, און מען קען דעריבער צו זיי ניט צוקומען; אַז עס וועט אָבער קומען משיח און מיט אים דער גרויסער שבת פֿאַר דער באַ-פֿרייטער וועלט, דעמאָלט וועלן מיר קענען דעם טייך אַריבערפֿאַרן און זיך מיט אונזערע אָפּגעריסענע ברידער באַהעפֿטן...“.

מיר פֿון אונזער דור און אַ סך דורות פֿאַר אונז האָבן געגלויבט אין דער דאָזיקער וואָונדערבאַרער לעגענדע. און מיר גלויבן אין איר ווייטער: מיט אַזאָ העלדישער יוגנט, וועלכע וואַנדערט איצט איבער

די טאָלן פֿון אייראָפע, אויפֿהאַלטנדיק דעם גלויבן אין דעם ענדגילד־
טיקן נצחון און אויסצייזונג; מיט אַזא יוגנט, וואָס קעמפֿט אַזוי העלדנ־
מוטיק אין פּוילישנס געטאָס און וועלדער — וועלן מיר אויך דעם
סמבטיון אַריבערפֿאַרן.

1.

אונטער דער בלויווייסקער פֿאַהן * ווי אַזוי דער קאַמף
אין געטאָ איז אַרגאַניזירט געוואָרן * דער „גענעראַל־
שטאַב" * דער לעצטער ווידערשטאַנד.

דער סאַמע לעצטער באַריכט, וועלכער איז אַנגעקומען פֿון ערגעץ־
וואו אין אייראָפע, איז געשריבן פֿון אַ חדוץ, וועלכער איז אַנטלאָפֿן
פֿון וואַרשע און געפֿינט זיך איצט ערגעץ אין רומעניע אָדער אין
אונגאַרן.

דאָס איז דער ערשטער ראַפּאָרט געשריבן דורך אַ יידן, וועלכער
באַלייכט דעם היסטאָרישן ווידערשטאַנד פֿון די געטאָס פֿון אַ גאַנץ
גייעם ווינקל, און פֿילט אַן אונזערע הערצער מיט טרויער און מיט
שטאַף.

דער ראַפּאָרט, וועלכער אַנטהאַלט עפֿף זייטן, געשריבן אין הע־
ברעאַיש, איז דורכגעשמוגעלט געוואָרן דורך אונטערערדישע קאַנאַלן
קיין איסטאַמבול. פֿון דאָרטן האָבן מיר אים באַקומען.

דער שרייבער פֿון ראַפּאָרט האָט זיך בעת דער שלאַכט געפֿונען
מחוץ פֿון געטאָ. ער האָט געדינט אַלס פֿאַרבינדונגס־אַפֿיצער צווישן
פּוילישן אונטערגרונד און יידישן ווידערשטאַנדס־צענטער ביים צו־
שטעלן געווער און אַמוניציע.

מיר נעמען פֿון דעם דאָזיקן ראַפּאָרט אַרויס אייניקע כאַראַקטע־
ריסטישע שטעלן:

„די איבערגעבליבענע 40 טויזנט יידן אין וואַרשע האָבן זיך לאַנג
און גרינדלעך צוגעגרייט צום טאָג, ווען זיי וועלן ענדלעך קענען מיט
געווער אין די הענט, באַצאָלן פֿאַרן אויסמאַרדן פֿון דעם האַלבן מיליאָן
געטאָ־איינוואוינער אין משך פֿון די פֿריערדיקע חדשים. אַ גענעראַל־
שטאַב איז אַרגאַניזירט געוואָרן, אין וועלכן עס זיינען אַרײַן יידישע
און פּוילישע אַפֿיצערן. יעדע גאַס האָט געהאַט איר קאַמאַנדר; יעדעס
הויז זײַן באַפֿולמעכטיקטן. אונטער זעק מיט קאַרטאָפֿעל, וועלכע עס
פֿלעגן געבראַכט ווערן אין געטאָ, זיינען געלעגן אויטאָמאַטישע ביקסן,
רעוואָלוערן און באַמבעס. אין די טיפֿע קעלערן, וועלכע לאָזן ניט

דורך קיין גערויש, האָט מען די יוגנט געלערנט שיסן. אַלע האָבן זיך פשוט געריסן אריינגענומען צו ווערן אין די קאַמף-אַפטיילונגען, ניט אויסשליסנדיק פֿרומע ישיבה-בחורים.

„באַלד ווי דער אויפֿשטאַנד האָט זיך אָנגעהויבן, האָבן זיך אויף די העכסטע הייזער פֿון געטאָ באַוויזן דריי פֿאַנען, וועלכע מען האָט דאָרט שוין פֿאַנג ניט געזען. די יידישע ווייס-בלויזע, פֿאַן, די פּוילישע נאַ-ציאָנאַלע פֿאַן און די סאָציאַליסטישע רויטע פֿאַן.

אונטער אָט די דריי שטאַנדאָרטן האָט אן ערך 40 טעג געפֿלאַ-קערט דער אויפֿשטאַנד.

„אויף די ווענט פֿון געטאָ האָבן זיך גלייכצייטיק באַוויזן פֿלאַ-קאַטן מיט אויפֿשריפֿטן ווי: „די יידן וועלן קעמפֿן ביזן לעצטן טראָפֿן בלוט“.

אין דעם זעלבן באַריכט ווערט ווייטער דערציילט, אַז „די יידן האָבן געפֿאַנגען גענומען אייניקע הונדערט דייטשע שטורמיסטן און זיי געהאַלטן אַלס לעבעדיקע משכנות אין דער געגנט פֿון סמאַטשע גאַס“.

און איצט קומט אין באַריכט אַ באַשרייבונג, וועלכע לייענט זיך ווי אַ העלדן-לעגענדע פֿון אַ גריכישן עפֿאָס:

„דער לעצטער אַקט פֿון געטאָ-אויפֿשטאַנד האָט זיך אָפֿגעשפּילט אין אַ פֿיר-שטאַקיקער געביידע פֿון אַן אַלטער פֿאַבריק אויף נאַוואַ-ליפּקי גאַס, ניט ווייט פֿון יידישן בית-עולם, 42 טעג נאָכן אויסברוך פֿון אויפֿשטאַנד.

„אַ גרופּע יידישע יונגע לייט און מיידלעך האָבן פֿאַרטיידיקט דעם לעצטן באַסטיאָן: דאָס איז אַלץ וואָס עס איז געבליבן פֿון די פֿיר טויזנטער העלדן... די גאַנצע געביידע איז געווען אַרומגע-רינגלט. פֿון אַ פֿענצטער פֿון צווייטן שטאַק האָט נאָך געפֿלאַטערט אַ בלוי-ווייסע פֿאַן. נאָך אַן אַכט-שעהדיקן שטורם-אַנגריף האָבן זיך די דייטשן אַריינגעריסן אין דער געביידע. זיי האָבן געוואָרפֿן ציגל-באַמבעס... אַלץ מער חברים זיינען געפֿאַלן, נאָר אָט באַווייזט זיך די בלוי-ווייסע פֿאַן אויפֿן דריטן שטאַק און שוין באַלד פֿלאַטערט זי אַרויספֿאַדערנדיק פֿון אַ פֿענצטער אויפֿן פֿערטן שטאַק.

„אין אַ קורצער ווייל אַרום איז שוין די פֿאַן אין די הענט פֿון לעצטן יידישן פֿאַרטייקער, וועלכער האָט זיך אַרויסבאַקומען אויפֿן דאָך פֿון דער געביידע. ער שטייט איינער אַליין: אין איין האַנט האַלט ער אַ האַנט-גראַנאַט, מיט וועלכער ער וועט באַגעגענען די דייטשן, וואָס טופּען שוין מיט זייערע פֿיס אויף די טרעפּ, און אין דער אַנ-

דערער האַנט פֿאַכעט ער נאָך אַלץ מיט דער פֿאַן... ענדלעך דער
 לעצטער קראַך פֿון דער באַמבע... די דייטשן זיינען שוין אויפֿן
 דאָך! דער יונגער פֿאַנען־טרעגער וויקלט זיך שנעל אַרום אין די
 פֿאַרדן פֿון דער בלוין־וויסער פֿאַן — ווי זיינע זיידעס אין אַ טלית —
 און ער וואַרפֿט זיך אַראָפּ פֿון דאָך אויפֿן ברוק... די פֿאַן ווערט
 גיך דורכגעווייקט מיט דעם רויטן בלוט פֿון איר העלדישן פּראַטעק־
 טאַר... זי איז ניט געשענדעט געוואָרן, — זי דינט אַלס תּכּרוּכּים
 פֿאַר אַ גרויסן, אומבאַקאַנטן מאַרטירער...".

ז.

אַפּגעריסענע בלעטער פֿון אַ טאַג־בוך

במקום אַ שלום־וואָרט.

מיר האָבן געבראַכט פֿאַר אייך אַפּגעריסענע בלעטער פֿון גע־
 שעענישן, וועלכע וויקלען זיך פֿונאַנדער פֿאַר אונזערע אויגן און פֿאַר־
 כאַפּן די וועלט מיט זייער מאַיעסטעטישער מוראדיקייט און זייער
 איבערמענטשלעכען כּוח.

אין גרויסן ראַד פֿון איצטיקן שטורם, וועלכער רייסט זיך מיט אַ
 ביז איצט ניט באַקאַנטן כּוח אין דער מענטשלעכער געשיכטע, — אין
 דעם דאָזיקן שטורם דרייען זיך צעריסענע, מיט בלוט פֿאַרפֿלעקטע
 בלעטלעך פֿון מיין פֿאַלק אין פּוילן. דאָרטן, אין יענעם לאַנד ביי דער
 ווייסער, האָט זיך דער פֿייער אַנגעצונדן, דאָרטן האָבן העלדישע פֿאַר־
 טיידיקער פרובירט פֿאַרהאַלטן די זאָווערוכע. זיי זיינען דערדריקט
 געוואָרן אָבער ניט אונטערגעגאַנגען. זיי האָבן געעפֿנט אַ רויט־גאַל־
 דענעם בלאַט אין אונזער מאַרטירער־געשיכטע.

מיר האָבן געזאַמלט די אַפּגעריסענע בלעטלעך, — צו אונז דער־
 טראַגעדיע דורך וויסטע וועגן. דאָס זיינען דערנער־בלומען, אויף וועל־
 כּע עס איז נאָך ניט פֿאַרטריקנט געוואָרן דאָס בלוט פֿון די דורך זיי
 געקרוינטע מאַרטירער. מיר האָבן צוזאַמענגעפֿאַכטן די דאָזיקע זע־
 נער־בלומען צו אַ באַשיידענעם לאַרבער־קראַנץ. — דאָס איז ניט קיין
 גאַנצע, אָבער דאָך אַ מערקווירדיקער עדות פֿון צרות און אומאויפ־
 הערלעכען ווידערשטאַנד, וועלכער וועט זיך אַזוי לאַנג ניט אויסלעשן,
 ווי לאַנג עס וועט נאָך דאָרט לעבן איין ייד.

אַנדערע, טויזנטער, וועלן אַז ספֿק נאָך קומען, און אַריינפֿלעכטן
 נייע דערנער־בלומען אין דער מאַרטירער־קרוין פֿון פּוילן, פֿון אירע

זין און טעכטער, יידן און ניט-יידן, וועלכע זיינען געפלאן אין די
 שלאכטן פון ווידערשטאנד קעגן שונא, אבער ניט באזיגט געווארן.
 דער ווידערשטאנד גייט נאך אלץ ווייטער אן!
 עס וועלן קומען אנדערע, — און אפשר וועל איך אליין אויך
 זיין צווישן זיי — וועלכע וועלן דערלעבן דעם נצחון און אים באשרייבן.
 זעען מיר דאך אלע אויפן האריוואנט די פארביקע קאנטורן פון
 רעגנבויגן, וואס זאגט שוין אן, אז דער מבור הויבט אן נאכלאזן, — אז
 צווישן די געדיכט-אנגעהאנגענע וואלקנס, באווייזט זיך ווידער די זון.
 זאלן די געבראכטע בלעטלעך, אומקאמפלעט ווי זיי זיינען, דער-
 ציילן די געשיכטע פון געמיינזאמע ליידין פון די מענטשן דארטן בני
 דער ווייטער ווייסעל; זאלן זיי דערציילן וועגן געמיינזאם פארגאסענעם
 בלוט, וועלכעס דארף צעמענטירן אלע גלויבנס אין א פרייען, דעמא-
 קראטישן, אומאפהענגיקן פוילן.
 אפגעריסענע בלעטער פון ווייטן שטורם, — ברענגען זיי דאך
 צו אונז דעם ריח פון דער פוילישער ערד, פון די לאנקעס, פון די
 אויסגעבענקטע וועלדער, פון דער פעטער ערד, אין וועלכער עס רוען
 די ביינער פון אונזערע נאענטסטע און ליכסטע.
 פאראן לענדער שיינערע, פאראן טייכן ברייטערע, פאראן הייזער
 העכערע, ווי אין ווייטן פוילן, — אבער אהין קיין פוילן ציט זיך אונ-
 זער בענקשאפט און אונזער ליבשאפט און אונזער וואונטש, אז זי
 זאל ווידער אויפשטיין, אויפואכן צו פרייהייט.